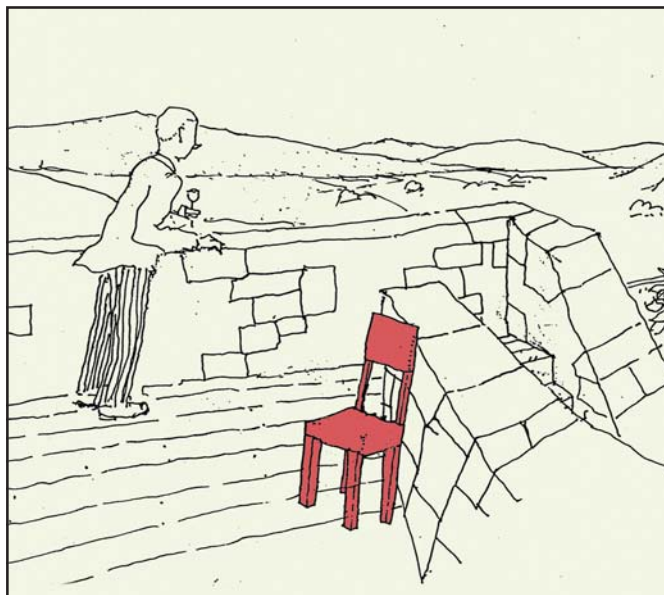

ORSZÁGÉPÍTŐ

ÉPÍTÉSZET KÖRNYEZET TÁRSADALOM
A KÓS KÁROLY EGYESÜLÉS NEGYEDÉVES FOLYÓIRATA

SALAMIN FERENC YBL-DÍJAS

JÁNOSI JÁNOS ÉS RUDOLF MIHÁLY TERVEI

ROZSNYAY ÁGNES:

A MAGYARSÁG SPIRITUÁLIS GYÖKEREI

WAGNER NÁNDOR JÓZSEF ATTILA-SZOBRA

RAMON BRÜLL: JÖN A HELYI PÉNZ?

BAJI LÁZÁR IMRE: TELEPRAJZOLATOK

IN MEMORIAM

SIMCHA YOM-TOV ÉS KENZO TANGE

TÓTH VILMOS: AZONOSÍTATLAN LAJTA-SÍR

A WASHINGTONI INDIÁN MÚZEUM

LÁNYI ANDRÁS: KARÁTSON GÁBOR KÉPEI

POPOVICS BÉLA: A MUNKÁCSI TURUL

BRADÁK KÁROLY: OLVASÓI LEVÉL

2005/2

Salamin Ferenc, Tarcal, Degenfeld-borászat borfeldolgozó épületének külső és belső látványa

ORSZÁGÉPÍTŐ

TIZENHATODIK ÉVFOLYAM

MÁSODIK SZÁM

- 2 SALAMIN FERENC – tervek és interjú
8 WEHNER TIBOR: WAGNER NÁNDOR József Attila-szobra
11 ROZSNYAY ÁGNES: A magyarság spirituális gyökerei
14 JÁNOSI JÁNOS: Lovag utcai 72 lakásos lakóház és tisztaugyi nyaraló
19 RUDOLF MIHÁLY: Háromhuta, vadászház
20 POPOVICS BÉLA: A munkácsi millenáris emlékmű krónikája
23 A KÁRPÁT-MEDENCE MAGYARSÁGÁNAK AKADÉMIÁJA
24 TÓTH VILMOS: Lajta Béla azonosítatlan műve a Salgótarjáni úti temetőben
26 RAMON BRÜLL: Jön a helyi pénz?
28 LÁNYI ANDRÁS: Karátson Gábor képei elé
- IN MEMORIAM**
- 32 SIMCHA YOM-TOV
35 KENZO TANGE
38 MICHAEL SORKIN: Az amerikai indiánok nemzeti múzeumának új épületéről
41 Z. TÓTH CSABA: Washington szakrális építészet (David Ovason könyvről)
42 BAJI LÁZÁR IMRE: Teleprajzolatok
46 BRADÁK KÁROLY: Olvasói levél a Szent Koronával kapcsolatos írásokhoz
50 KÖRNYEZET ÉS ETIKA
52 NYÍLT LEVÉL

Melléklet: Mezei Ottó publikálatlan írásai Csontváry Kosztka Tivadar művészetéről

A címlapon Salamin Ferenc: Erdőbénye, Lőcse szőlőbirtok, borászat, vázlat (Kovács Ábel rajza)

E számunk a NEMZETI KULTURÁLIS ÖRÖKSÉG MINISZTERIUMA Nemzeti Kulturális Alapprogram támogatásával készült.

A folyóirat rendszeres támogatói a KÓS KÁROLY EGYESÜLÉS tagjai: AXIS Építésziroda Kft., BAUSYSTEM Kft., BEÖTHY és KISS Kft., BOKOR Kft., BODONYI ÉS Társa Építész Kft., CSIKY és Társa KKT., DÉVÉNYI és Társa Kft., EKLER Építész Kft., Farkas Miklós, HADAS Műterem Kft., KÖR Építész Stúdió Kft., KŐSZEGHY Építészet Bt., KVADRUM Kft., MAKONA Tervező Kft., MÉRMŰ Szövetkezet, PAGONY Táj- és Kertépítész Kft., PARALEL Kft., SÁROS és Társa Építésziroda Bt., TRISKELL Kft., UNITEF-83 Rt, VÁNDOR Építész Kft., valamint a BONEX Építőipari Kft., COMPART Stúdió Kft.

ORSZÁGÉPÍTŐ – a Kós Károly Egyesülés folyóirata. Megjelenik negyedévenként. Kiadja az Egyesülés nevében a Kós Károly Alapítvány; postacím: 1034 Budapest, Kecse utca 25. Bankszámlaszám: 10402166-21629530-00000000 Felelős kiadó: Siklósi József. Felelős szerkesztő: Gerle János; e-mail: gerlej@mail.datanet.hu. Lapterv, tipográfia: Makovecz Benjamin; e-mail: makoveczb@mail.datanet.hu Nyomás: VEL Kft., Budapest. – **ISSN 0866-0069** – A lap előfizethető átutalással, vagy az Alapítványtól igényelt csekken, illetve személyesen. Szerkesztőségi ügyintézés, szervezés, előfizetés az alábbi címen: Artbureau Kft. 1065 Bp. Nagymező u. 4. I/132. telefon/fax: 322-0677; e-mail: haabk@freestart.hu. Egy szám ára: 500 Ft. Előfizetési díj a 2005. évre 1800 Ft. Külföldi előfizetőinknek a postaköltséget is felszámítjuk. Megvásárolható az alábbi boltokban: Balassi Könyvesbolt (Bp. II. Margit u. 1.), Budapest Galéria (Bp. V. Szabadsajtó út 5.), Emese Álma Könyvesbolt (Bp. X. Fehér út 1.), Fehérlófia Könyvesbolt (Bp. VIII. József u. 8.), Írók Boltja (Bp. VI. Andrássy út 45.), Lira és Lant Rt. Szakkönyvtárháza (Bp. VI. Nagymező u. 43.), Litea Könyvesbolt (Bp. I. Hess András tér 4.), Lyra Könyvesbolt (Vác, Piac u. 1.), Magyar Építész Szövetsége Könyvtára (Bp. VIII. Ötpacsirta u. 2.), Napkapu Könyvesbolt (Vigadó Galéria, Bp. V. Vigadó tér 2.), Nemzeti Kultúra Boltja (Sopron, Várkerület 13.), Osiris Könyvesház (Bp. V. Veres Pálné u. 4-6.), Püski Kiadó Könyvesboltja (Bp. I. Krisztina krt. 26.), Szkítia Buda Könyvesbolt (Bp. XI. Ménési út 1/a.), TERC Építőipari Szakkönyvbolt (Bp. XIV. Pillangó park 7-9.), UR Kiadó Könyvesbolt (Bp. VI. Ó u. 19.), Vince Könyvesbolt (Bp. I. Krisztina krt. 34.) Vince Kiadó Műcsarnok Könyvesboltja (Bp. XIV. Dózsa György út 37.), valamint a LAPKER Rt. budapesti és vidéki árusítóhelyein. Az *Országépítő* honlapjának új címe www.orszagepito.org helyett www.orszagepito.hu

SALAMIN FERENC

Salamín Ferenc néhány újabb és régebbi munkáját mutatjuk be egy vele készült beszélgetés kíséretében abból az alkalomból, hogy ő az egyike az idén Ybl-díjjal kitüntetett építészeknek.

A Magyar Építőművészet legújabb száma (amely a te tarcali borászatodat is közölte) a borkultúra építészeti vetületével foglalkozik, és nekem az volt a benyomásom, hogy ez a mai építészetünk legmagasabb színvonalú területe. Mintha az építészeket mélyen megérintette volna a szőlőművelés és borkészítés szakralitása, amelyről a folyóiratban van is bőven szó, és munkáikban tükröződik a hagyományhoz, a tájhoz kötő lelki kapcsolat, aminek másutt a fájó hiányát tapasztalom.

Az építészek egy részében mindig megvan ez a fajta érzékenység, de megbízó is kell hozzá; itt valószínűleg a borászok közvetítenek valami fontosat. Ők tulajdonképpen végzettségük szerint hasonlóan mezőgazdászok, mint akik kukoricával, vagy sertésekkel foglalkoznak, tehát agrikultúrával, azaz a kultúra hordozói, mégis van egy nagyobb, vagy jobban ismert részük, akik nemcsak munkának tekintik a borkészítést, hanem életmódnak, a világ továbbteremtésének. Csak a borászattal kapcsolatban talán ismertebb ez az előregondolkodás. Elsősorban nem termelésről, pénzszerzésről van csak szó, hanem egyfajta filozófiáról; ki kell találni mindent előre: milyen bort akar valaki csinálni, ahhoz milyen technológia kell, a telepítéstől a metszésen át a reklámgigáig mindent. Előre kell látnia az egészet minden részletével együtt, ilyen értelemben a hozzáállása is hasonlít az építészéhez, kell hogy legyen egy eleven víziója, amelynek a beteljesülésére aztán hosszú évekig kell várnia.

Ez érvényesül a megrendelőkkel való kapcsolatban is?

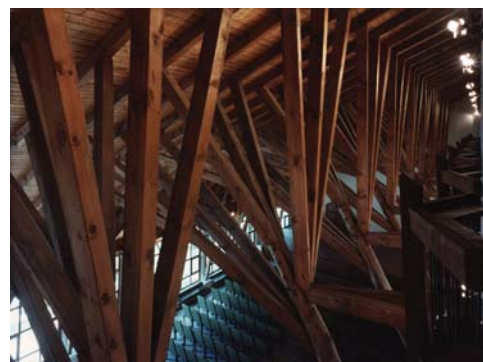
Nem minden esetben, mert sokszor nem a borászokkal, hanem a tulajdonosokkal kell megállapodni, bár aki a borászatba fektet be, aminek a megtérülése 30-50 év, az is lehet különleges ember, aki nem az üzletet látja a legfontosabbnak. Inkább arról van szó, hogy ilyen beruházásnál másképpen választanak építész. Jobban odafigyelnek arra, hogy megfelelő legyen az együttműködés, mert az épület is beletartozik abba vízióba, amit a szőlővel kapcsolatban kitaláltak. Biztos, hogy fogékonyabbak a lírai vagy művészi megközelítésre. A borászatban mindennek van valami lelki összetevője, a borkereskedelemben is fontos, hogy a vásárlókat a lelkükön keresztül is próbálják megfogni. Azt látom, hogy általában nagyobb a hajlandóságuk az építész

koncepciójának finom vagy egyedi elemeit elfogadni és megvalósítani. Más befektetéseknél a tervezés inkább üzleti kapcsolat, kevésbé érvényesíthetők az építész művészi elképzelései. Ha tetszik is a megbízónak, amit az építész csinál, megpróbálja a gazdasági szempontjait előtérbe helyezni. Vannak persze a borászok között is olyanok, akik számológéppel a kezükben mennek ki a szőlőbe és azt nézik, hogy lesz meg a tervezett bevétel, és aszerint metszik pl. a szőlőt. A másik meg csak arra figyel, hogy hogyan tudja a legjobb bort megcsinálni.

Olyan terveket mutatsz be, amelyeken az épületek szinte rejtőznek a szem elől, mintha felvennék a környezetük jellegzetességeit, mintha mimikriával rendelkeznének. Része az előbb vázolt filozófiának, hogy az épület tájszerű legyen és hogy a személyesség, az önkifejezés vágya is háttérbe szorul?

Ezeknek a terveknek közös jellemzőjük, hogy egyaránt domboldalba kerültek volna, és ebben a helyzetben egy másfajta viselkedést akartam kipróbálni, amelyik a tájelemekkel formál. Egyébként két esetben nem fedt föld a házat, és a látvány tényleg olyan, mintha támfalsorokról volna szó, de mindig történik valami más is. Nem arra törekszem, hogy a Hegyalján meglévő támfalrendszert másolja az új épület, hanem abból valamilyen transzformációval, kifordítással keletkezzen valami új. Ilyen értelemben nem hasonulás, a táj és annak hagyományos elemei inkább csak kiindulási pontot jelentenek. Vannak az emberi beavatkozás nyomán megjelenő tájalakulatok, manapság szívesen nevezzük land-artnak, például egy hegyoldal homlokráncái. Ezekben az formákban néha megjelenik valami racionalitáson túlmutató jelleg, a mezsgyékre hordott vagy bástyaként kupacokba rakott kőépítményekben, ezt lehet továbbgondolni mai eszközökkel.

Szerencsén is azt tartom jó tervezési elvnek, ha nem valami teljesen új dolog épül, hanem olyasmi, ahol az ember megpróbál hagyományos szerkesztésű és tömegű házból kiindulni és azt fejleszti tovább, mintha annak kellene egy növekményét megoldani, mintha életre kelne az épület és új testrészt növesztene. Egy ház, aminek semmi köze a környezetéhez, érdektelen; sokan szeretik, hogy mint az ufók, lepottyantanak valamit egy másik világból, de nekem ez nem túl izgalmas. Sokkal érdekesebb, hogy megpróbálják a régi emberek fejével gondolkodni, hogy amit ők csináltak valamikor, azt miért úgy csinálták, és talán akkor eszébe jut valami az embernek, hogy azt hogyan lehet folytatni, változtatni, a saját új gondolatát hozzátenni.

Úgy gondolom, hogy a legújabb trendben is ezért jelenik meg a nyerskő falazat, a bontott téglá, hogy ezt az érzetet keltse, hogy az épületet patinássá tegye.

Engem nem a felületek dekorativitása érdekel, sokkal inkább az, hogy akik a régi kőfalakat rakták, milyen emberek lehettek. Hogyan faragták a követ, hogyan rakták, mert azt tapasztalja az ember, hogy óriási intelligencia sűrűsödött régen a ma építőiparnak nevezett tevékenységben. Hegyalján minden ház kőből készült, az volt az olcsó és hozzáférhető, vakolt kőfalakat raktak a legegyszerűbb házakhoz is, kőből és sárból. Most, hogy évtizedeken át nem épültek így házak, hiába lett divat a kőfal, nincs elég ember, aki értene hozzá. Ha pótolni kell néhány méternyit egy ház régi falából, senki nem tudja visszaépíteni, mert annak megvan a régi technikája, hogy sorosan, kiegyenlítő rétegekkel rakták, a kő aljának vízszintesen kell állnia, mint a téglának, a fal két oldalára nagyobb kövek kerülnek, negyven-ötven centinként a falat ki kell újra vízszintesen egyenlíteni. A közét sárba rakott kisebb kövekkel kiöntik, ebből összeáll egy konglomerátum, ha ráesik az eső, szétmállik, de ha megvédi a tetőt, több száz évet is kibír. Minden fajta kőfalnak megvannak a rakási szabályai, amiket most meg kell tanítani, ha az ember kőfalat akar használni valahol.

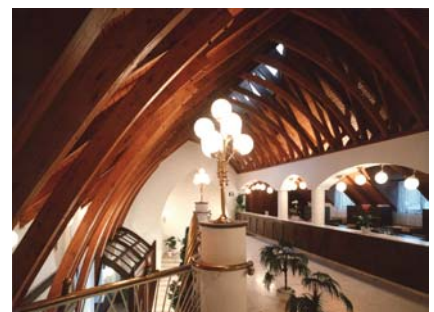
Szóval az érdekel, hogy régen ezek az emberek ezt mind pontosan tudták, és olyasmi házakat akarok csinálni, amelyekben mintha ezek a régi mesterek is benne volnának, mintha az ő fejükkel tudnék gondolkodni. Ez egyfajta időutazás is, egy ma már az anyagi világban nem létező emberrel közösen létrehozni valamit, az már valami. Vagy például egy bővítésnél, hogy mi lett volna a megoldás, ha ezt száz évvel ezelőtt kellett volna kitalálni. Úgy is mondhatom, hogy hogyan gondolkodnának az emberek, ha nincsenek háborúk, nincs szocializmus, hanem mindennek megmaradt volna a természetes útja. Ez a „lehetett volna” világa, hogy egy ház kinézhet úgy is, ahogy akkor nézne ki, ha normálisak lettek volna a feltételek, ha a történelmünk nem úgy alakult volna, ahogy alakult.

Márpedig az emberek nálunk általában úgy gondolkodnak, hogy ki kell dobni, ami régi, meg kell tagadni, ami elmúlt, ezt jelenti a fejlődés. Angliában senki nem ütközik meg azon, ha egy falusi templomot gótikus stílusban építenek fel. Nálunk Kós a példa arra, hogy hogyan kell falvakban olyan épületeket tervezni, amelyeket a maguk közegében senki nem tekint „újnak”, a városi, nadrágos ember építészeteinek és meg is lehetett őket építeni a helyi tapasztalattal. Te stilsztikailag is belementél ebbe az utcába, terveztél valamikor Kós stílusú házat is. A mai terveid ilyen értelemben csak a helyi hagyományok továbbvitelét jelentik?

Ha erre a bemutatott négy házra szűkítjük le a kérdést, ezekre ez többé-kevésbé igaz, mindegyiket szőlőhegyre terveztem, tájban, településtől távol, ugyanannak a kérdésnek a kipróbálására, de valójában minden ház más történet. Nem a hagyomány továbbvitele a lényeg, hanem a világunkban lévő gondolatok -mert minden ház és tárgy mögött gondolatok, emberek, életek vannak,- továbbszövése, és azokon állva új gondolatok kiötlése, új házak teremtése.

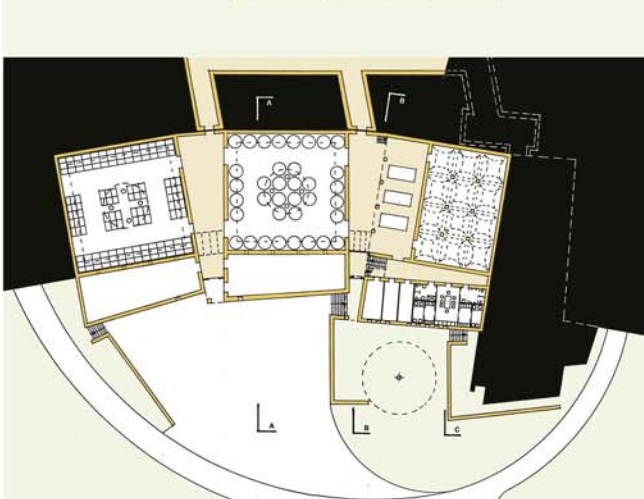
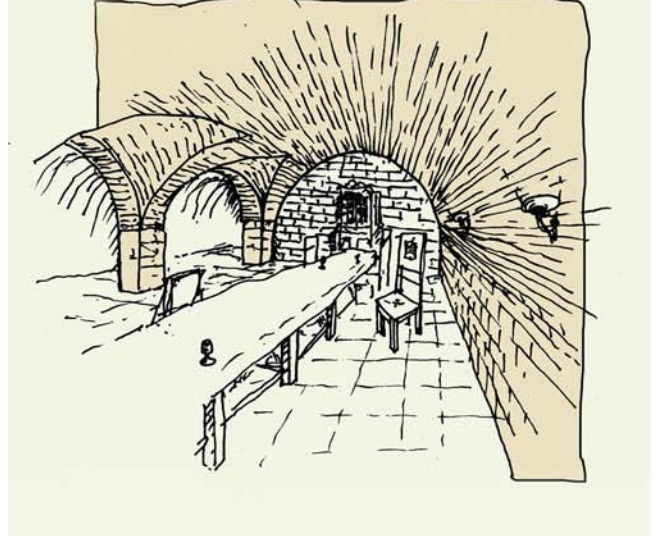
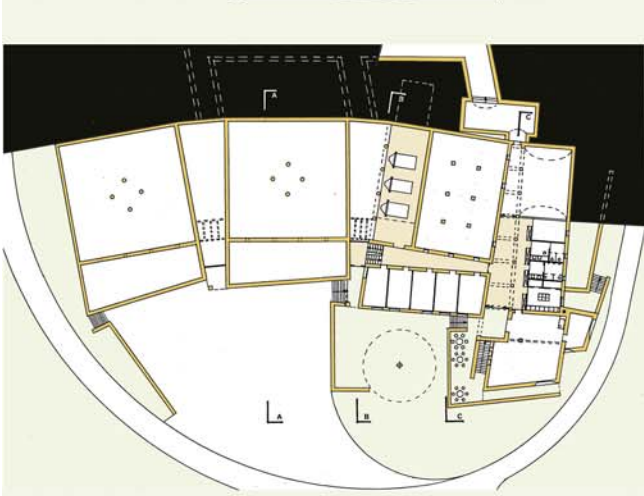
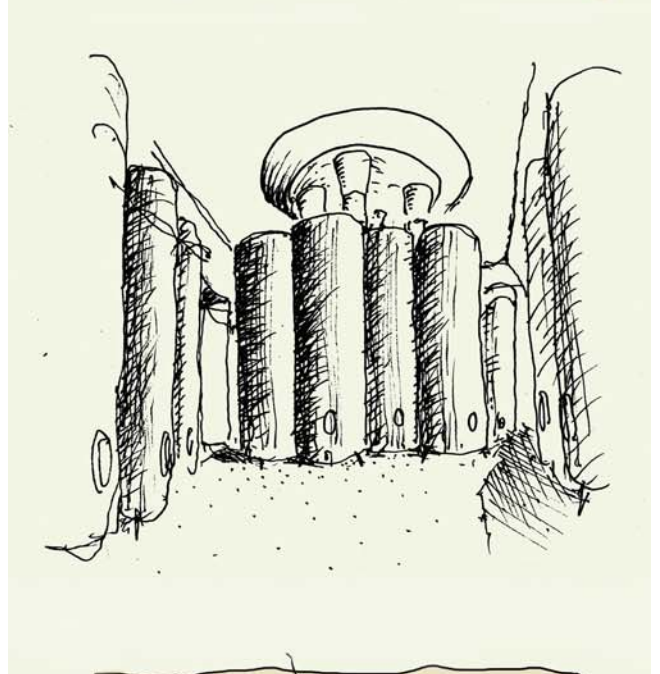
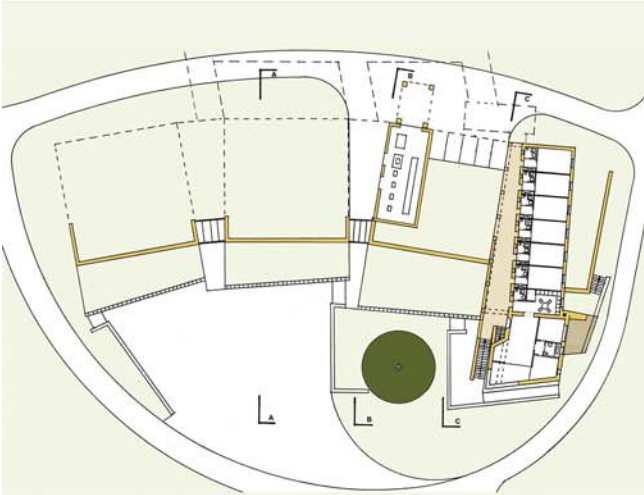
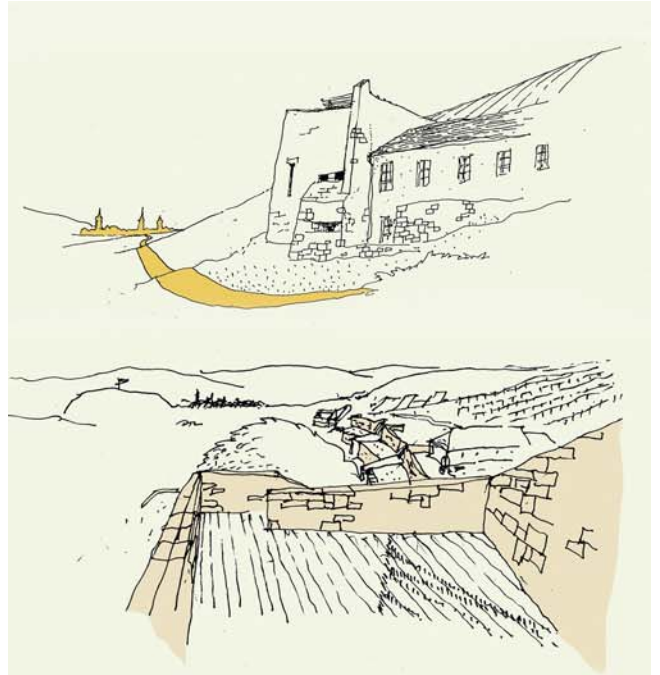
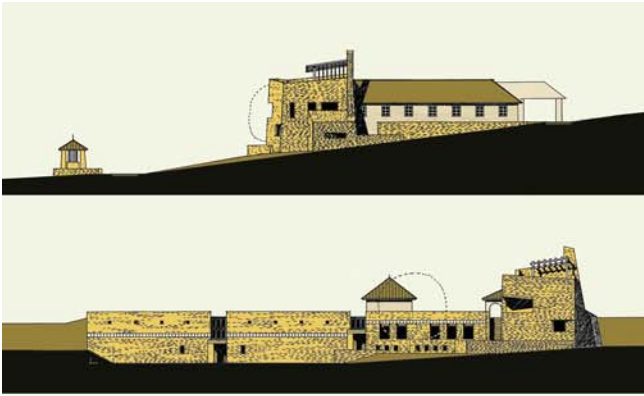
Melyik épül közülük?

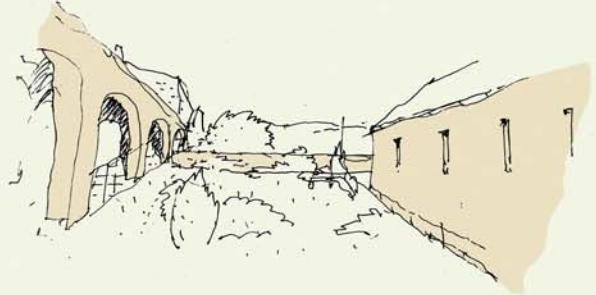
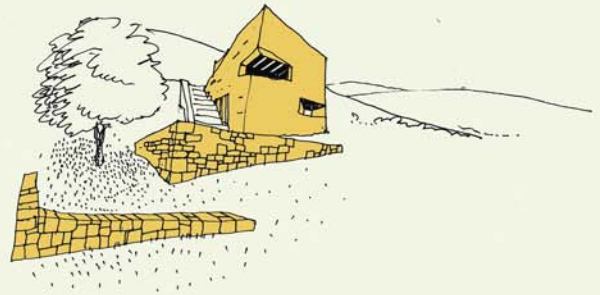
Kettő pályaterv volt, ahol más nyerte a pályázatot, Erdőhorvátiban pedig visszaléptek egyelőre az építéstől. Bodrogkisfaludon a Várhegy alatt a Patrícus Borház épül, szüretre elkészül.

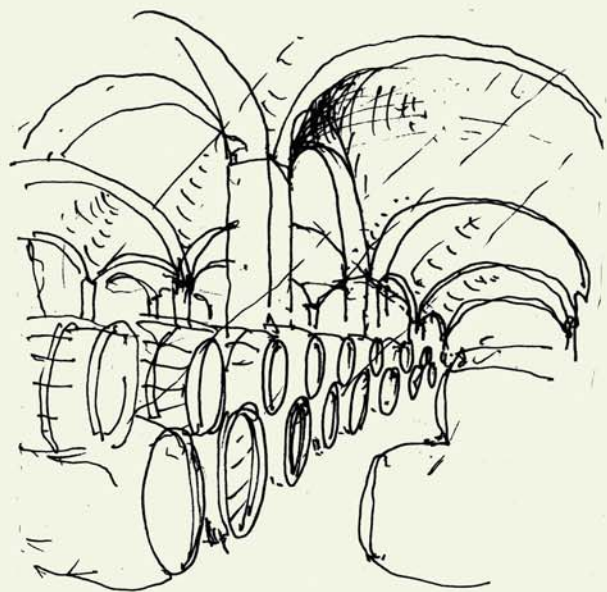
Szemenben: Fonyód, gimnázium, 1986; fent: Szentendre, családi ház, 1989; Szerencs, népház, 1987; lent: Szerencs, orvoslakások, 1989

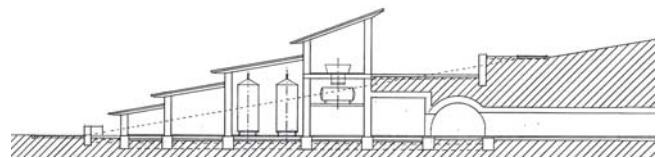
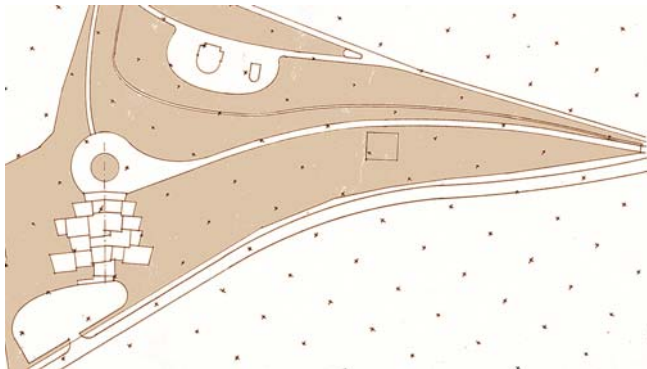
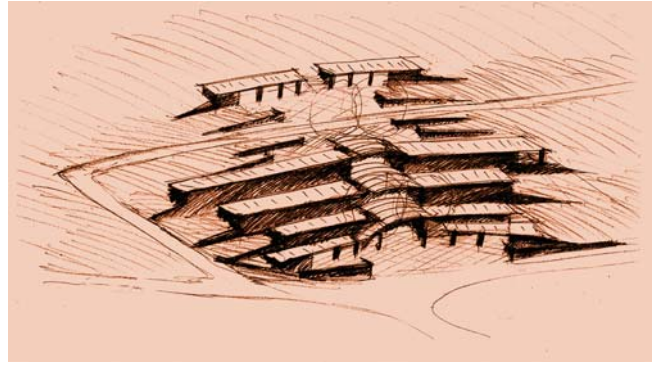
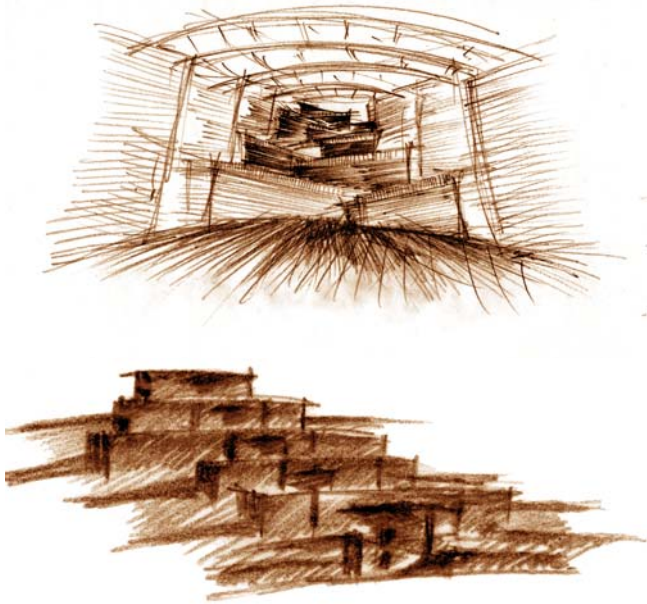

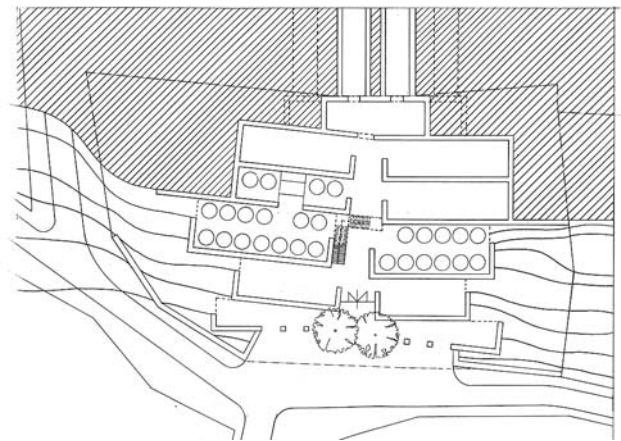
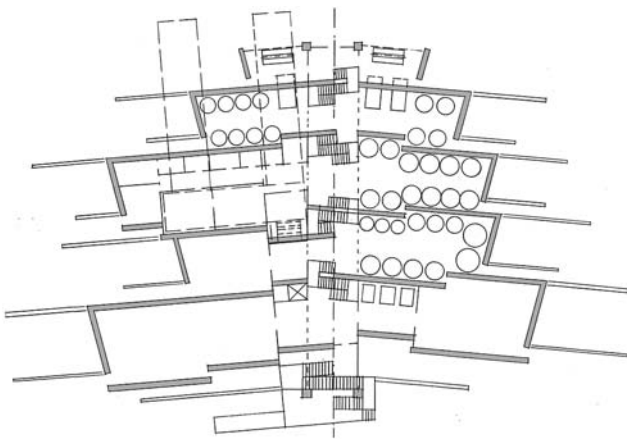
ERDŐBÉNYE, LŐCSE SZŐLŐBIRTOK,
borászat, ötletpályázat, tervek és vázlatok, 2004
(Kovács Ábel rajzai)

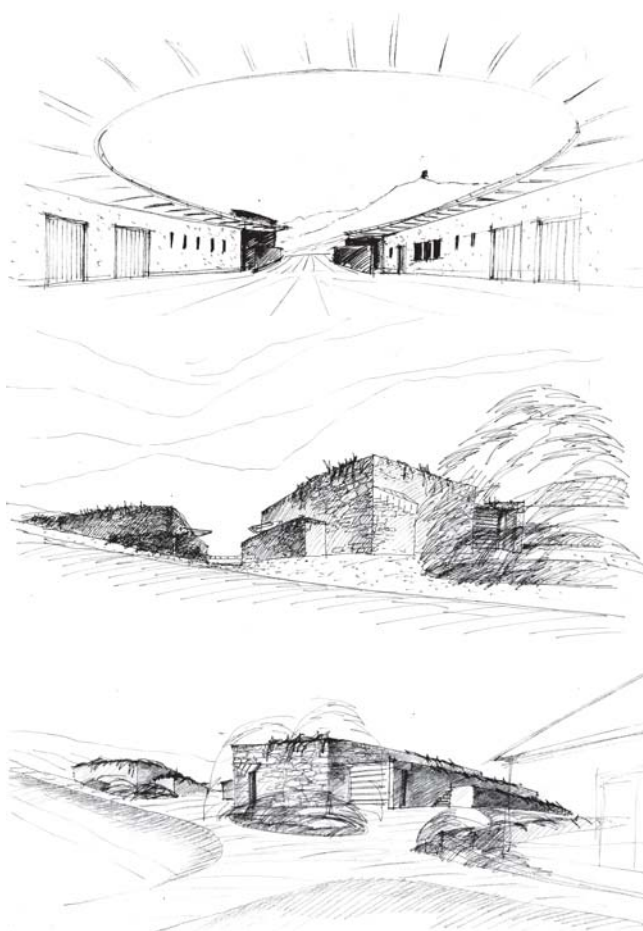
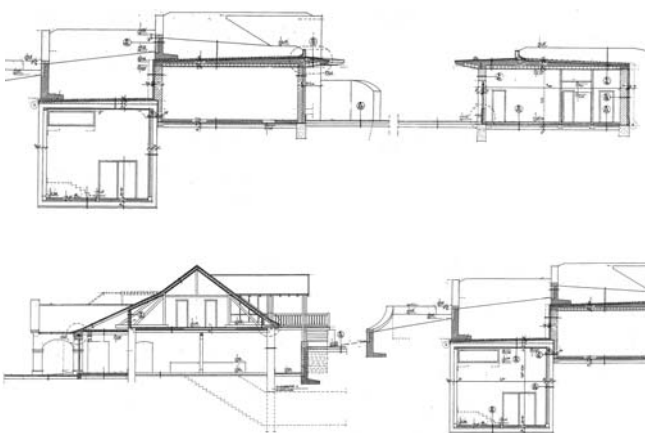

PANNONHALMA, BORÁSZAT
pályázati terv, 2003

ERDŐHORVÁTI, BORÁSZAT
vázlatterv, 2004

PATRICIUS BORHÁZ, BODROGKISFALUD

Munkatársak: építészet: Erhardt Gábor, Salamin Pál, Krieger Orsolya, Benkő Dóra; kertépítészet: Vincze Attila; statika: Nagy Péter; épületgépészet: Halmai István, Késmárki Béláné; épületvillamosság: Münnich Gábor; közművek: Abranko Erzsébet

A terv két épületrészből áll, melyet a föld alatt új, boltozott pincék kötnek össze és egészítenek ki. A feltehetően kétszáz éves borház felújításával hordós erjesztő csarnok, irodák, kóstoló terem és új veranda alakul ki a földszinten, valamint lakóter és vendégszobák a tetőtérben. A régi épület mögött épül az új borászati üzem, mely a kb. húsz éve épült, föld alatti erjesztőtartály csarnokhoz kapcsolódva az épület nagy részét egy földbe süllyesztett udvar köré szervezi.

Lent, szemközt: Piliscsaba, családi ház, Érd, családi ház; ezen az oldalon: Szerencs, általános iskola bővítése, 1988

WAGNER NÁNDOR JÓZSEF ATTILA-SZOBRA

Wehner Tibor

JÓZSEF ATTILA SZOBOR-HÁNYATTATÁSAI

2005. április 5-én a magyar főváros Petőfi Irodalmi Múzeuma, a belvárosi Károlyi-palota kertjében budapesti és nagyváradi polgárok egy olyan József Attila-szobrot álltak körül a költő születésének 100. évfordulója előtt néhány nappal, amely hosszú-hosszú évtizedekig az ismeretlenség homályában lappangott. A nagyváradi születésű, kalandos sorsú szobrászművész, Wagner Nándor az 1950-es évek első felében alkotta meg a költő gipszből megformált, életnagyságú, egészalakos portrészobrát, amely az 1954-es Országos Képzőművészeti Kiállításon történt, meglehetősen értetlenséggel fogadott bemutatása után visszakerült a művész műtermébe, és ezután már semmi remény nem nyílt arra, hogy maradandó anyagban kivitelezetten valamely közösségi térben otthonra lelhesen. Az 1956-os forradalom bukása után Wagner Nándornak – műveit hátrahagyva – menekülnie kellett Magyarországról, ám barátai és művészetének tisztelői nem hagyták veszni alkotásait: a székesfehérvári István Király Múzeum raktárában helyezték el a fiatal szobrász pályakezdő periódusának néhány fontos munkáját. Csaknem ötven évig e múzeumi raktárban pihent József Attila gipsz-alakja, mígnem a művész özvegye és az Academia Humana – a Wagner Nándor Művész Hagyatékát Ápoló Alapítvány – kurátorai 2004-ben úgy döntöttek, hogy a szülővárosnak adományozzák a magyar irodalom e XX. századi kimagasló jelentőségű alakjának Wagner Nándor által megformált, bronzba öntött portrészobrát. Ezzel az adománnyal Wagner Nándor mintegy szimbolikusan visszatér Nagyváradra, s egyúttal a város nagy költője, Ady Endre mellett a magyar költészet másik fényes csillaga is megjelenhet a város szellemi és fizikai terében.

A Wagner-mű Budapesten néhány napra Ferenczy Béni azon Petőfi-szobra mellé került, amely öt évvel korábban, 1949-ben született meg, s amely ugyancsak nehezen találta meg végleges helyét: Magyarországon csak 1960-ban állíthatták fel Gyula városában, míg egy másik példányát a Petőfi Irodalmi Múzeum őrizte meg napjainkig. A múzeum látogatói ezekben az áprilisi napokban konstatálhatták, hogy Ferenczy Béni Petőfije és Wagner Nándor József Attilája szemléletmódjában rokon törekvéseket reprezentáló, a hamis idealizálást egyként messze elkerülő, őszinte hevülettel interpretált, a költészet-lényeget megragadó alakidézés. Az alacsony talapzat, az indulatosan kilépő testhelyzet, az ideges kontraszt, a törekeny test érzékeny, vibráló hatásokat keltő megmintázása, a dühös, határozott egyéniség-tükröztetés azonossága szorosan összefűzi a két kompozíciót. Ezek olyan jegyek és jelenségek, amelyek a XX. század derekán, a II. világháború lezárulását, a kommunista hatalomátvételt követően, a szocreál hegemoniájának diktatórikus megteremtése időszakában meglehetősen elszigetelten és társtalanul lehettek csak jelen a magyar művészetben.

Amiként a Petőfi- és az Ady-szobrok, immár a József Attila-képmások is önálló fejezetet képviselnek a magyar szobrászatban. A József Attila-szobortörténet 1947-ben kezdődött, amikor a főváros tanácsa az új szoboreszmények között – Dózsa,

Martinovics, Tánicsics és Bartók társaságában – József Attilát is megnevezi, és szobrának megalkotására pályázatot ír ki. A negyvenes évek végétől számos domborművet, mellszobrot és egészalakos portrét alkotnak az erőteljes megrendelői kívánalmaknak behódolva a magyar művészek: erről tanúskodik Beck András 1952-ben felavatott angyalföldi tanító József Attilája és Tar István 1951-ben Veszprémben, 1957-ben Makón felállított agitátor-költő szobra. Az aktuálpolitikai mondanó szolgálatába állított, a szocialista eszmét propagáló költő megjelenítésének szövegei később csitultak kissé – mint Varga Imre 1964-es szegeci és Marton László 1980-as budapesti, a Parlament melletti lépcső-talapzaton üldögélő bronzalakján –, de a hiteles, a József Attila-költészet magasságaiba emelkedő szobrászati emlékkállítással – jóllehet olyan jelentős munka is megvalósulhatott, mint Melocco Miklós 1982-as komlói József Attila-oltára – mindeddig adós maradt a magyar művészet. Pedig csak körül kellett volna nézni a múzeumi raktárakban.

Wagner Nándor Nagyváradról a II. világháború lezárulása után ismét Budapestre kerülve – mint jeleztük – csak rövid magyarországi alkotóperiódust élhetett meg: az 1950 és 1956 közötti éveket. Az 1956 után tíz évig Svédországban, majd a hatvanas évek végétől 1997-ben bekövetkezett haláláig Japánban dolgozó szobrász kapcsolatai meglazultak, majd megszakadtak szülőföldjével, s így feledésre ítéltettek a Magyarországon maradt művek, amelyek bemutatásukkor élénk visszhangot keltettek. A Műcsarnokban megrendezett Országos Képzőmű-

vészeti Kiállítás alkotásait elemző, a *Szabad Nép* című lap 1954. január 18-i számában közreadott kritikájában Németh Lajos művészettörténész állapította meg: „A tehetséges Wagner Nándor József Attila-szobra – ha elhibázott is – a helyes irányú keresést bizonyítja. A művész szakítani akart a megszokott szavaló pózzal, a külsődleges járulékokkal. Szobra belső feszültségtől, tüztől égő, rohanó, fiatal, sovány férfit ábrázol. A kezdeményezés, hogy hamis póz helyett életet adjon, helyes volt, azonban nem sikerült József Attila igazi egyéniségét megragadnia – egzaltált, beteges alakja mintha épp az öngyilkosságba menekültöt jelenítené meg.” A műkritikus Péter Imre, a *Természet és Társadalom* című lap kritikusa ennél is szigorúbb ítéletet fogalmazott meg: „Wagner Nándor József Attila-szobra egyike a kiállítás legproblematisabb munkáinak. Nem így és nem ilyenek akarjuk látni József Attilát, a nagy proletárköltőt. Mégis, mélyen megrendít a beteg, halálbainduló költő alakjának felidézésével,

emlékezetünkbe idézi a Horthy-fasizmust, amelyben a költőnek el kellett pusztulnia.” Nos, ma már furcsának ítélnétek ezek az aspektusok és vélekedések, ezek az ún. ötvenes évek ideológiáját illusztráló következtetések, amelyek egyszermind – ha negatív élel is – mégiscsak a mű jelentőségét és kivételes értékeit nyomatékosítják. E konklúziók megvonásával, a József Attila-portré megszületése után ötven esztendővel az alkotást szemlélve felismerhetjük Wagner Nándor hallatlan tehetségét, művészeti elveinek korszerűségét is: habár a szobor valamiképpen – törvényszerűen – magán hordozza keletkezésének korát, mondandójának intenzitása nem lanyhult, szuggesztív kifejezése semmit sem veszített erejéből, üzenete a ma emberének szól. E sorok megjelenésekor a mű – átszakítva a fél évszázados elzártságok falát – elfoglalhatja Nagyváradon méltó helyét: a közös terekben egy zseniális költő és egy nagyszerű szobrász szellemi-művészeti találkozását ünnepelehetjük.

Wagner Nándor szobrászművész jelképes és valóságos, szellemi és fizikai síkokon és terekben most hazatért szülővárosába, Nagyváradra. Egy kalandos életutat bejárta, a XX. századi európai történelem viharai által hányatott sorsúvá vált művész egy kalandos utat bejárta, hányatott sorsú szoborral érkezett vissza városába: oda, ahol Wagner Nándor megszületett és felnőtt, ahol az 1930-as években művészeti érdeklődése ébredezett, ahol megkezdte művészi felkészülését, és ahonnan távoli tájak és országok felé indult, de amelytől gondolatban soha nem távolodott el.

A II. világháború vészterhes éveitől és után szobrászává érett Wagner Nándor József Attila-szobra már Budapesten készült, olyan korban és olyan társadalmi környezetben, amikor az igazi műalkotások értékei nem ismertettek fel és el, amikor a hazug, hamis, hamisított művek évada zajlott. Így hát a negyvenes-ötvenes évtizedforduló után született, a nyilvánosság előtt 1954-ben bemutatott életnagyságú költő-szobor sérülékeny gipszben maradt: maradandó anyagba merevített megvalósításával nem kívánt önmagával szembesülni – az a rendszer sem támogathatta önmaga leleplezését. A gondolkodó, a költő korával és az utókorral, s a szobrász jelenével szembesülő és szembesített, a súlyos, feloldhatatlan konfliktusok tragikus hőseként fellépő József Attila szobra – miután alkotójának az 1956-os forradalom leverése után külföldre kellett menekülnie, hogy aztán tíz esztendősvédországi intermezzo után Japánban leljen nyugodt alkotókörülményekre –, ez a hallatlan feszültséggel átitatott költő-zseni-megjelenítés egy vidéki város múzeumi raktárába került, hogy aztán csaknem öt évtizedes lappangás, rejtőzködés után kerüljön ismét napvilágra. Közben minden megváltozott, rendszerek és korszakok hanyatlottak a történelem süllyesztőjébe határokra innen és túl, és a szobor most itt állhat előttünk frissen, eleven mondandóval, József Attila költészetének nagyszerűségével és szépségeivel telítetten, hordozva megszületése, a múltja és a jövője, a mi jelenkorunk sugallatát, manifestálván az igazi művészet ethoszát és fenségét.

Wagner Nándor, a nagy múltú nagyváradi család sarja, a különös sorsú szobrász, az ezermester művész életútja, művészete 1997-ben lezárult, és az azóta eltelt években a korábban rejtőzködő szobrai előkerülve, egy-egy alkotása Japánból Európába, magyar földre érkezve és monumentális formában, közösségi terekben otthonra lelvén hirdethetik egy értékekben és felismerésekben gazdag életmű, egy XX. századi művész leleményes eszközökkel objektívizált, maradandó anyagba dermedt és anyagban életre keltett szellemvilágát. Székesfehérvár és Budapest után most Nagyvárad fogadja be Wagner Nándor egy művét: ezt az alacsony talapzatra helyezett, indulatosan kilépő testhelyzetben, izgága kontrasztban megragadott, a törekény testet vibráló mintázással megjelenítő, a dühös határozottsággal fellépő alakot megidéző bronz képmást. Ezzel egyúttal – a művész családja, szülővárosa képviselői és az emléket ápoló alapítvány áldozatos együttműködése eredményeként – Ady Endre mellett a magyar költészet másik fényes csillaga is megjelenhet, jelen lehet a város szellemi és fizikai terében: Wagner Nándor és József Attila ihletett találkozásának, költői-plasztikai jelenésének immár nagyváradinak aposztrofálható tanújele gyanánt.

Nagyvárad, 2005. május 1.

... A szobor érkezésének nem mindenki örült Romániában. A *Bihoreanul* című hetilapban hangos fasisztázó hecckampány indult a magyar költő ellen, s az évtizedekig lekommunizált József Attilára most irredenta és fasiszta címkét aggattak, amiért 17 évesen, trianoni fájdalomban írt egy verset. „Líraiságáról, de főleg a nacionalizmusáról ismert extremista költő, József Attila (sic!) a *Nem! Nem! Soha!* című vers szerzője, mely az irredenta magyarok szlogenje, himnusza lett Magyarországon. Ha nem volna ez a verse, lehet, hogy ma nem is tudnánk József Attiláról. A nacionalista költő soha nem fogadta el az 1918. december 1-jei Nagy Egyesülést, amit Trianon szentesített. Az irredentizmus emlékművét készülnek felavatni Nagyváradon” – írta a hetilap leleplezőnek szánt, rágalmazó cikkében.

De nemcsak a sajtó részéről próbálták megakadályozni a szobor nagyváradi felállítását, hanem a román parlamentben is voltak próbálkozások. Mint ahogy Tőkés László Királyhágómelléki református püspök az avatási ünnepségen utalt rá, egy bukaresti interpelláció is megpróbálta megakadályozni az eseményt, azonban a kulturális minisztérium igazán európai választ adott, „amelyben európai módon indokolták meg a kifogások visszautasítását, és bebizonyosodott, hogy a józanság tisztánlátása, az egyetértés szándéka és az új európai szellem, amely mindinkább teret hódít a társadalmunkban, legyőzték a fenntartásokat, a frusztrációkat és ellenérzéseket ezzel az ügygel kapcsolatban”. Az elvakult rosszindulat és az intolerancia nem tudta feltartóztatni a szobor felavatását – fogalmazott Tőkés László.

Gulyás János fotói a Petőfi Irodalmi Múzeum udvarán, háttérben a Ferenczy Béni alkotta Petőfi-szoborral, és Nagyváradon, az avatáskor készültek

... A román többségű városi tanács korábban jóváhagyta a szobor felállítását. Bíró Rozália, Nagyvárad alpolgármestere így fogalmazott: „mától új polgára van városunknak”. A költőhöz szólva elmondta: „öklöd nem fog tenyérre simulni, arcodról sem tűnnek el a zaklatottság vonásai, s egész alakod továbbra is az indulatot, a rohanni vágyást sugallja majd, de jelenléteddel folyamatosan figyelmeztetsz bennünket a tegnap hibáira, a tegnapi vétkekre. Nekilóduló alakod indulatos vonásai nem a menekülni vágyást sejtetik, hanem a tiltakozását. Tanítani jöttél bennünket, taníts tanulni a mások által elkövetett hibákból, a torz látásmód rettenetes következményeiből. Nekilóduló alakod mementóul szolgál. 54 év száműzetés, agyonhallgatás után végre elérkezett az elégtétel pillanata, közöttünk vagy, közöttünk leszel. Reméljük, hogy ez a pillanat könnyebbé teszi a földet annak, akiről ez a szobor készült és annak is, aki alkotta”.

... Chiyo Wagner, a szobrász özvegye hosszasan beszélt arról, hogy Wagner Nándor – bár távol élt szülővárosától – mennyire szerette Nagyváradot, és most, a szobor itteni felállításával

régi álma válik valóra. ... Miután Tőkés László, Kovács Zoltán egyházkerületi főgondnok, Bíró Rozália és Wagner Chiyo leleplezték József Attila szobrát, Tempfli József megyéspüspök megáldotta Nagyvárad legifjabb polgárát. „Neki nemcsak a szobra van itt, hanem itt van valóságosan is” – jegyezte meg, majd áldást mondott a szoborra, alkotójára és a körülötte lakókra.

„Költői művének drámai utóélete van: József Attila szüntelenül meghalt és szüntelenül feltámadott evilági, lázadó Krisztusként, akivel mindig kénye-kedve szerint járt el a hatalom, politika. A költőt szinte minden politikai tábor a magáénak akarta tudni és ki akarta sajátítani, holott ő mindig a saját törvényei szerint élt és alkotott. Talán személyiségének és költészetének szuverenitása a legfőbb örökség, amelyet ránk hagyott; ez manapság igen ritka tünemény” – fogalmazott Pomogáts Béla irodalomtörténész. Ahogy Barabás Zoltán, költő és újságíró fogalmazott: Wagner Nándor „katartikus hatású, megtisztító erőt sugárzó szoborremeke a keresztútnál, a szenvedéstörténet csúcspontjához érkezett költőt mintázza meg az örökkévalóság számára”.

Rozsnyay Ágnes

A MAGYARSÁG SPIRITUÁLIS GYÖKEREI

A könyv az idei könyvhéten jelent meg a Püski Kiadónál. Az évtizedek óta Németországban élő szerző a megjelenés előtt levélben válaszolt Gerle János kérdéseire.

Ahogy könyved előszavában írod, nagyon sok tanulmány jelent meg vagy került napvilágra az utóbbi években a magyarság múltjával, eredetével, missziójával kapcsolatban. Ezekre többnyire jellemző, hogy a hivatalosnak, tudományosnak nevezett, tankönyvekbe kerülő állásponttal nem egyező, esetenként azzal kifejezetten ellentétes nézeteket, megközelítésmódot tartalmaznak. Az ebben a helyzetben megmutatkozó – és egyelőre áttörhetetlennek mutatkozó – kulturális szakadék mindkét álláspontot megmerevíti és utat nyit a szélsőséges irányba való elmozdulásra, valamint a politikum által való torzító átítatódásra. Ez a helyzet évtizedekkel ezelőtt írt és most nyilvánosságra került írások esetében is fennáll: hogyha azok nem képezték a „kanonizált” nemzeti kultúra részét, a publikálás nem nyitja meg előttük az utat a köztudatba, a közismeretbe, a napi tematikába kerülés előtt (példa erre Lükő Gábor hagyatéka). Ez a súlyos, általam tragikusnak vélt kommunikációs képtelenség az egyik oka a „nemhivatalos” oldalon belül is mutatkozó, a múltra és a jövőre vonatkozó lelkiállapot közötti szakadéknak: minél többet sejtünk meg a magyarság hivatásról és annak az emberiség múltjába ágyazottságáról, annál kevésbé tűnünk alkalmasnak azt a jövőre vonatkozó – mindennapi tevékenységünket átható – vízióinkkal egyeztetni.

Én a magam részéről nagyra becsülöm a szaktudást, s fontosnak tartom, tartanám, hogy a magyarság múltjával foglalkozó különböző területek szakemberei végezzék el a rájuk tartozó kutatásokat. Ha egyes esetekben politikai függőség vagy szélsőséges

szakmai elfogultság választja el a szakemberek nézeteit, emiatt nem közelednek az egymással szemben álló álláspontok, sőt ezek megismerésére sincs megfelelő lehetőség, akkor ennek a szellemi szabadság esik áldozatául, a tudományosság minősége mindenképpen csorbát szenved. Ezt a hiányt azután gyakran a népszellem inspirációját átérző, a „kanonikus” tudomány eredményeiben azonban nem bízó, arra nem hagyatkozó, néha hiányos felkészültségű amatőr kutatók próbálják kiküszöbölni. Mégis, kintől szemlélődve, nálad pozitívabbnak látom a helyzetet, amennyiben egyes kutatók nemzeti önismeretre vonatkozó, helytálló felismerései, mintegy „párhuzamos univerzumon” át, rejtett csatornákon keresztül lassan az emberek tudatába áramlottak, s itt-ott a „fundamentalista” tudományosság nézőpontjait is fellazították. Bevallom, a tudományos szakterületeken való jártasságom sok kívánnivalót hagy maga után. Ezért igyekeztem otthonosabb terepen mozogni, és az általam ismert „alkalmazott antropozófiai szellemi tudomány” eszközével élni, így népi örökségünk egyik körülhatárolt területével, hagyományaink, motívumaink spirituális dimenzióival foglalkoztam.

A kulturális szakadékra vonatkozó véleményem általánosságban a szellemi tudományokra is vonatkoztatható, a világ nem fizikai síkra korlátozódó megismerése is kívül reked a tudományosság falain – az újabb természettudományos felfedezések okozta repedések ellenére. Egyes ezotérikus tanok követői ugyanúgy zárt, szekta jellegű köröket alkotnak, mint ahogy a saját múltunkra vonatkozó egyes ismeretek, megközelítési módok hívei (nem beszélve most a torz helyzetet és individuális bizonytalanságokat kihasználó, politikai vagy üzleti hasznot kereső „ál-alternatívok” rajongóiról) élik át a tudás kiváltságából adódó magasabbrendűség – és ebből következőnek vélt elszigeteltség – élményét.

Ez távol áll tőlem és az antropozófia legtöbb követőjétől. Magam nagyon is tudatosan vállaltam a szélesebb közvélemény elé történő – egyébként valóban nem veszélytelen – kiállást. Ezzel a témával körülbelül 20 éve foglalkozom, az antropozófiáról először 1990-ben publikáltam Magyarországon, az *Élet és Irodalom*-ban *Rudolf Steiner él* című tanulmányomban. Azt akartam – azt a reményt ápoltam magamban –, hogy ez az addig tiltott szellemi irányzat a rendszerváltás után másképp horgonyzódjon le, nyíltabban keressen párbeszédet a társadalommal, mint Nyugaton. A kölni *Deutschlandfunk* rádióban is tudósítottam ezzel kapcsolatos témákról, a 90-es évek közepén a németországi nagy „reinkarnációs” kongresszusról, vagy a Witteni Antropozófiai Tanárképző Főiskolán megrendezett *A szabad iskola és az állam* című európai kongresszusról, amelyen Magyarország kiemelkedő szerepet játszott, s különös figyelemmel követtem a hármas tagozódás hálózatának újrászületését is. Az antropozófusok munkásságára épp az a jellemző, hogy nem egy homályos misztika képviselői, hanem működésük eredménye nagyon is hatékony a társadalomban. Így az antropozófia impulzusának eredménye a mai biogazdálkodás, ez a szellemi háttér táplálja szerte a világon a Waldorf-iskolákat, létezik antropozófiai gyógyászat, vannak antropozófus közoktatók, Németországban van antropozófus alapítású egyetem, sőt bankok is képesek ezen a szellemi alapon új pénzügyi távlatokat kínálni. A hármas tagozódású társadalomért folyó küzdelem a legidősebb maradt...

Hogyan fogalmaznád meg röviden, hogy mit értesz ezen?

Szó esett már a politikummal való torzítás veszélyeiről. Ez a torzulás valójában egy értelmezési képtelenségből fakad, a szabadság, egyenlőség, testvériség nagy jelszavainak, szellemi képletének helytelen felismeréséből és alkalmazásából. Egy ideálisan szerveződő társadalmi struktúrában az egyenlőségnek a törvény előtti egyenlőséget kell jelentenie, ami kizárólag a politika jogi, közigazgatási funkciójára, az állampolgárok védelmére vonatkozhat. Azzal, hogy ma a polgári demokráciákban a pártok különböző, szociáldemokrata, kereszténydemokrata (ennek a kettőnek lényegüket tekintve nem is lehetne különböző karakterük), kiszagda, zöld, kommunista stb., programokat képviselnek, azzal másik princípiumhoz, a szabadsághoz, a szellemi szabadság fogalmához tartozó eszmékhez kötődnek, amelyeknek a politikai élettől elkülönülten, de a társadalom egészére hatékonyan, a társadalom kulturális, szellemi szférájában kellene helyet kapniuk, másrészt egyes társadalmi körök gazdasági érdekeit képviselik. A gazdasági életben azonban – akár független gazdasági parlament keretében – a testvériség princípiumának kellene megjelennie, ami ma egyenesen a legtávolabbi utópia körébe utalja mindazt, amit itt óvatosan érinteni próbáltam. Mégis a gazdaság lesz az a szféra, amely embertársainknak, nem is olyan távoli jövőben, a testvériség, a szeretet mindennapi kenyerét fogja nyújtani. Tehát ilyesféle, hármasan strukturált társadalomról kellene elgondolkodni, amelyben ezek a princípiumok egymás mellett, egymásra hatva képesek a közösség valóságos jogi-politikai, szellemi-kulturális és gazdasági életét működtetni. Máskülönben a politikai hatalom csak saját választóinak ideáljait tudja többé-kevésbé képviselni, a társadalom más tagjainak szellemi szabadságát alkalmanként jelentősen korlátozza, a gazdasági életben való – akár emberibb, szociá-

lisabb eszméket megvalósítani akaró – „érvényesülési kényszerre” pedig a mai kapitalista struktúrában egyre kevésbé teszi lehetségessé az egészséges együttműködést.

Természetesen léteznek ennek az ideális rendszernek a közgazdasági, társadalmi feltételeit illető kidolgozott tervek, alkalmazásukhoz azonban csakis egy ezt igénylő közösség szabad akarata, s a tervek konkrét helyzethez történő aktualizálása, módosítása szükséges. Például Svájc egyes kantonjai régóta mérlegelik a hármas tagozódás „bevezetésének” egyes lépéseit, s azt is kevesen tudják, hogy az alternatív Nobel-díj 2003-as kitüntetettjei ezeknek az antropozófiai impulzusoknak hordozóiként kapták meg az elismerést. Az egyiptomi SEKEM egyesülés hatalmas bio-agrárgazdaságot, különböző társulásokat működtető, főiskolát alapító, több ezer munkatársat számláló, virágzó cége a hármas tagozódás első, világszerte elismerést kivívó intézménye. A másik kitüntetett, Nicanor Perlas, fülöp-szigeti filozófus-közgazdász a globalizációval kapcsolatos kérdésekkel, a civil kezdeményezések társadalmi hatékonyságával foglalkozik – a gyakorlatban –, s szintén a hármas tagozódás eszméjéhez kapcsolódik. [lásd részletesebben: *Országépítő* 2004/1.]

Az elszigeteltséget illető megjegyzésed sajnos ránk vonatkozóan sem teljesen alaptalan. Mintha „okkult fogságban” lennénk, az antropozófiának a társadalomban ható eredményei ellenére az emberek a háttérül szolgáló szellemi felismerésekről, a rendkívüli bölcsességről alig tudnak valamit. Könyvem lektora, Dr. Jan Pohl, aki hosszú évtizedekig a dornachi Goethenaum könyvtárának igazgatója volt, könyvemhez többek között – nem tudom, biztatásnak szánta-e? – ezt írta: „Valójában nekünk, antropozófusoknak éppen az a feladatunk, hogy impulzusokat adjunk azoknak, akik nem akarnak tudomást venni rólunk...”

Könyveddel kísérletet teszel arra, hogy két, egymástól is elszigeteltségben létező, ám egyaránt általános érvényű fogalmakört hozál fedésbe egymással: az antropozófiát és a magyarság gyökereinek kérdését. Mi indított erre a megközelítésre, mi várható ettől, mi a viszonya az univerzális érvényességre számot tartó antropozófusnak egy konkrét nemzet múltjához, vajon képes-e megérinteni az antropozófiát egyáltalán nem ismerő, ám a nemzeti kérdések iránt elfogultan érzékeny olvasót a Te megközelítésed?

Nagyon jogos a kérdés, s örülök, hogy alkamam van ezt – könyvem előszaván kívül még egyszer – megvilágítani. Bár eredetileg őstörténetünkhöz közel álló magyar, történelem és rajz szakot végeztem, hontalanságom éveiben megmagyarázhatatlan sorsszerűséggel, először hosszú évekig az antropozófia kötötte le figyelmemet. Megragadott ez az ember szellemi eredetét és örökkévalóságát alapbölcsességként kezelő tudomány, amely különleges bepillantást engedett a különböző kultúrák, a kultúrkorszakokat létrehozó népek fejlődésébe, értékeinek valós hátterébe. Előbb az egyén fejlődésének perspektívájával szembe-sültem, azután a hosszú ideig a mennyei hierarchiák védettségében és közvetlen irányítása alatt formálódó népi fejlődés kultúráját teremtő képlete érdekelt. Attól a pillanattól kezdve, mihelyt erről a teremtési folyamatról tudomást szereztem, a missziójukat a jövőben betöltő népek, „az alvó kultúra” népeinek eszméje ragadott meg, például azoké, amelyek már lelki karakterükben hordozzák ugyan, de még őlük mélyén rejtik a jövő emberisé-

gének magasabb lelki képleteit, akik hivatva vannak a Manasz, a magasabb Én általános kultúráját hordozni.

Ezek az aspektusok még érdekesebbé válnak, ha tudjuk: amikor egy nép történelmével, sorsával foglalkozunk, egyúttal egy angyali lény, a nemzeti géniusz küldetését próbáljuk megérteni! Rendkívül fontos arra utalni, hogy amennyiben az elmúlt korszakban bizonyos fokig megalapozott volt az, hogy az emberiségben ható egyes néplelkek misszióját hallgatás övezte, olyan megalapozott jelenleg erről a misszióról szólni. Mégpedig azért kell ennek olyan fontosságot tulajdonítanunk, mert az emberiség jövő sorsa, sokkal nagyobb mértékben, mint eddig, közös misszióban egyesül majd. Ehhez a misszióhoz azonban – Rudolf Steinerre hivatkozom –, az egyes népek csak akkor tudják szabad támogatásukat nyújtani, ha mindenekelőtt megértéssel viseltetnek saját népi mivoltuk iránt, ha megértést tanúsítanak aziránt, amit a nemzet önismeretének lehet nevezni.

Nemzetiségünk – ahogy könyvem előszavában kifejtem – valójában személyes karmánk része. Két áramlat hatásának vagyunk kitéve: az egyik inkarnációtól inkarnációig visz és általa egyéni fejlődési utat követünk, a másik pedig a nemzeti sorsösszefüggés sodrása, amely meghatározza népi karakterünket, vérmérsékletünket, továbbá kötelességeinket a nép felé, amelyben megtestesültünk. Ezt a népi géniusz felé irányuló feladatot az egyéni védangyal révén ismerhetjük meg. Ahhoz tehát, hogy az egyén a sorsát felismerje és megoldja, szükséges az is, hogy önismeretét összekösse a népe ismeretével. Mivel az emberiség az egyéni tudat fejlődése útján (könyvemben részletesen felrajzoltam ezt) a XV. századtól kezdődően a tudati lelket fejleszti ki, s a tudati lélek korszakában már az etikai individualizmus útjára lép, a történelemben megnyilvánuló önismert is segíti az ember felemelkedését ehhez a lélekformához. A történelem hiányos ismerete, vagy tudatos meghamisítása akadályokat gördít nemcsak a magát felismerni kívánó személyiség, hanem korszakunk lényegi feladatának, a tudati lélek fejlődésének útjába. Mindezt figyelembe véve hangsúlyozni kell azt is, hogy a helyes nemzeti önismerethez olyan szellemiség, olyan tudomány lesz képes hozzásegíteni, amely a különböző népeket, néplelkeket nem egymással ellentétekbe állítja, hanem harmonikus együttműködésüket szorgalmazza. Mert minden egyes nép küldetése fontos, a legkisebb nép, néptöredék is gazdagíthatja a többi, például egyedül ő őrzött meg valami különleges, sajátos lelki konfigurációt. Mindez nagy jelentőségű az emberi evolúció összhangjában. Itt, ezen a ponton az egykori arkangyal, Mihály impulzusával találkozunk. Krisztus követeként, ez a ma archeként, azaz korszellemként hatékony angyal próbál felrázni bennünket, hogy tökéletlen receptoraink ellenére, ítélkező tudatunkkal bekapcsolódhassunk az Ő népeket harmonizáló tevékenységébe.

Tehát nagy fontosságú felismerésekről van szó, s újságírói közlékenységemet illetően kétségtelenül ez volt életemben a legerősebb motiváció: úgy véltem, hogy mindezt saját nemze-

temmel is meg kell ismertetni. Úgy gondoltam, ha egyáltalán képes vagyok ilyesmire, ezzel a módszerrel saját örökségünk egyes összefüggéseit is felszínre tudom hozni. Mégis, a témával és magammal is sokat vívódva, s meglehetősen nagy utat bejárva, sokáig vártam a megírásával. S hogy mindezzel valóban meg tudom-e érinteni a „nemzeti kérdések iránt elfogultan érzékeny olvasót”, nem tudom, de ez a reménység adta kezembe a tollat. A spiritualitásra való igény él az emberekben. Ha a spiritualitás általában hiányzik a kulturális, természettudományos és szociális élet szövetéből, akkor a társadalom elégedetlen, szeretetlen lesz és fenyegetővé válik. Ma nemcsak antropozófusok, hanem tőlük teljesen független, neves kutatók, filozófusok egyenesen szükségszerűnek tartják, hogy az ember és a kozmosz spirituális képét a társadalom felé közvetítsék. Amerikában például egymással összefogva és elsősorban az ifjúságot szem előtt tartva – az egyetemeken spirituális transzformációján dolgoznak. Ám nehéz válaszolni arra, hogy a mai „ítélkező tudat” miként közeledhet a fizikai érzékelésen túli minőséghez? Régen a képszerű észlelés – istenek, istennők, angyalok, a természetben élő elemi lények stb. – révén átélhetőek voltak a szellemi valóságok, amelyeket mesék, legendák, és a különböző vallások is közvetítettek. A mai ember azonban az intellektualitás uralma miatt nemigen jut közvetlenül a szellemi világ képszerű élményéhez, az isteni imagináció helyett a gondolat észlelésére, a megértésre hagyatkozik. Pedig ma is létezik nemcsak a kozmosz, hanem önmagunk magasabb spirituális átélése, amelynél azonban éppen a gondolati erő, az Én a tudati lélek iránytűje, a vezető erő. Új minőségek, például a magasabb Én elérése is ennek segítségével történhet. Hogy ezek az érzékeny fogalmak pontosabb körvonalat kapjanak – valójában a régi képerős szellemi valóságát és a gondolati erő (még mindig képi formában közvetített) megszületését nyomon követhessük és egyúttal saját hagyományaink szellemi gyökereit is megismerjük – ez volt a vezérfonal könyvem írása közben.

Mégis élek a gyanúperrel, hogy a nemzeti elfogultság gátjait magam sem tudtam igazán levetkőzni. Márpedig, amíg az ember hajlamos arra, hogy ennek vagy annak a népnek objektív karakterét „személyesnek” vegye, addig nehéz ezeknek a tényeknek előítélettől mentes megértése. Elvileg az antropozófiai szellemtudomány alapjain állva azonban mégiscsak lehetséges ezekről a dolgokról objektíven szólni. Mert bármit is hall vagy tud meg az ember ennek vagy annak a népnek a karakteréről, feladatáról, küldetéséről – bár érzéseivel a néphez kötődik –, a szellemtudományon keresztül ellensúlyt tud a mérleg másik serpenyőjébe helyezni. Ez a szellemi háttér a valóban megértett tanítás a nemzeti önismeretről, vagy a karmáról és az újjászületésről. Steiner szerint a reinkarnáció lehetővé teszi, hogy legfelsőbb lényünk az egymásra következő és különböző népek körülményei között történő megtestesülések során felvegye magába különféle népek karmáinak áldásait és terheit és azokat saját sorsában továbbvigye.

Jánosi János • BUDAPEST, 72 LAKÁSOS LAKÓHÁZ

GONDOLATOK A BUDAPEST VI. KERÜLETÉBEN MEGÉPÜLT LOVAG-HÁZ ÉPÜLETÉHEZ

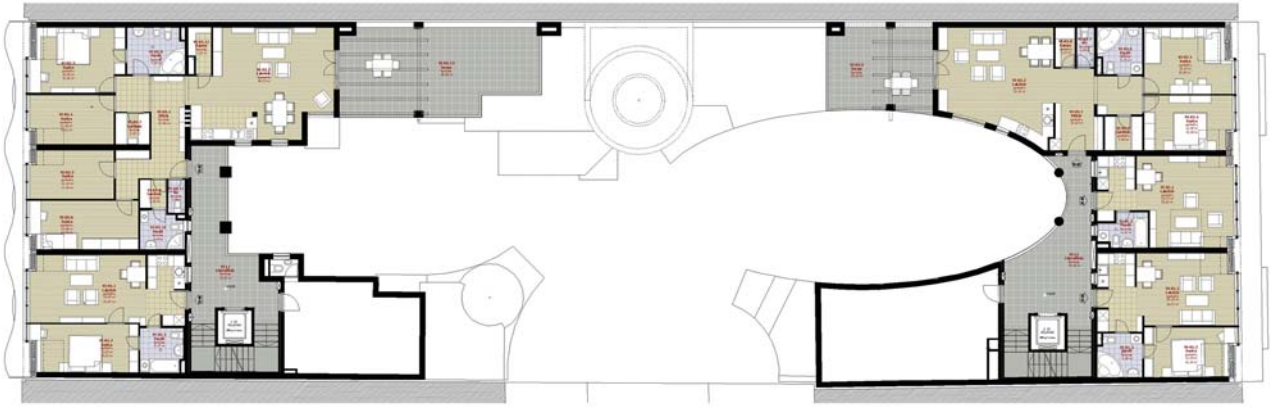
A tervezésnél az alábbi szempontokat követtem:

1. A lakóépület funkcionális sajátosságait messzemenően figyelembe véve, a leendő lakók igényeit még a 72 lakásos nagyságrend mellett is kielégíteni és szem előtt tartani. Minden lakást külön-külön is megterveztünk, bebútoroztunk, hogy a lakások a ház nagyobb összefüggéseitől függetlenül is működjenek. A közösségi tereknél is ez volt mértékadó (tágas lépcsőházak, közlekedők, elegáns, funkcionális bejáratok, falvédő falburkolatok, széles, kiülésre is alkalmas gangok) A szűk, belvárosi környezet adta sajátosságokon belül, fényes, világos lakások kialakítása építészeti eszközökkel (a szűk utcákban az ablakok helyett nagyméretű üvegfalak alkalmazása, a belső udvar kinyitásával és az épület felső szintjein a beépítés visszalépcsőzésével az udvar tágasságérzetének növelése).

2. A városi környezet, a kerület és az utca építészeti hagyományainak tisztelete és figyelembe vétele. Miért van az, hogy az emberek túlnyomó többsége turistaként a történelmi városrészekhez vonzódik, hétköznapi emberként ott érzi jól magát, ott szeret sétálni, nem a lakótelepeken. Ez a kérdésfeltevés befolyásolta az épület kialakítását, esztétikai megjelenését. A lágyabb épületeket, hullámvonalakat is tartalmazó Weiner Leó utcában más az épület megjelenése, mint a keményebb vonalakat is felmutató Lovag utcában úgy, hogy az épület hangulata maradjon egységes. A belső udvarnál a hagyományos gangos háztípus kialakítást szem előtt tartva olyan teret létrehozni, hogy ami abból használható, az meghatározó legyen és az egészséges emberi lélekhez szóljanak, negatívumai (szűk, sötét, levegőtlen) ne érvényesüljenek.

3. A harmadik, hogy mindezeket művészi minőségben tegyük, az épület több legyen a falak és födécek funkcionálisan működő tömegénél; az adott korra, helyre és igényekre adott építészeti egységes megoldás legyen, amelynek eszméje az épület legapróbb részleteiben is megjelenik. Jelen esetben a fenti szempontok (egy épület, két utca, két karakter) a köré a gondolat köré szerveződtek, hogy az épület női és férfi részre

tagolódik, amely – az égtájaknak megfelelően – a belső, udvari homlokzatnál karaktert cserél: átvált férfiasból nőivé és fordítva. Az északnyugati, Weiner Leó utcai lágú, íves homlokzat a női oldal, a délkeleti, Lovag utcai kemény, szögletes homlokzat a férfias. A belső udvaron a lágú formákat hangsúlyozó Lovag utcai oldal és a szögletes formákat hordozó Weiner Leó utcai oldal a kerek, toronyszerű lépcsőháznál olvadnak egységbe. Ez a gondolat végigvonul az épület egészén: a korlátok, nyílászárók, díszítések, padlóburkolatok kiválasztásán és kialakításán keresztül egészen a közös terek lámpáinak kiválasztásáig.

Úgy gondolom, ha mindezek a szempontok egy épületen belül egységes egészé állnak össze, akkor lelhetünk rá arra az ősképre, amely a szakmai és a közizlés közötti ellentétet képes feloldani. Akik az építészetükben fontosnak tartják a hétköznapiok mélyebb megértését, az élet valódi szépségeinek feltárását és annak megmutatását, azoknak meg kell érteniük azt a gondolkodást, amelyet ennél az épületnél megpróbáltam alkalmazni.

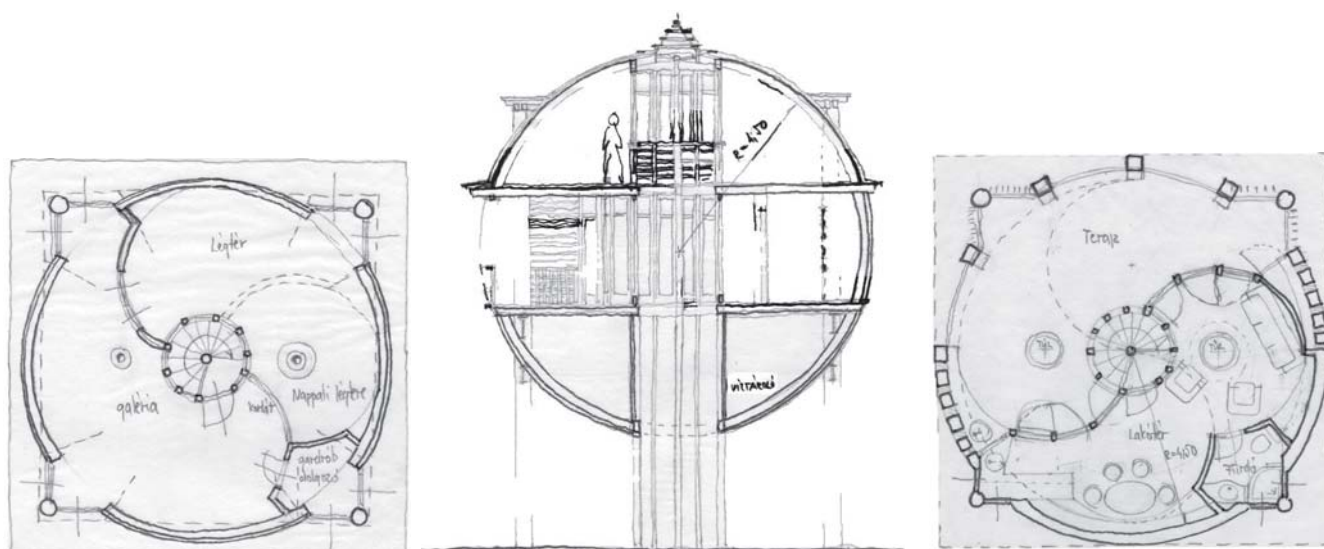
A munkában segítségemre voltak: Tornyos Árpád építész munkatárs, Vavrik Ferenc, Fábián Rigó Tamás, Pintér Balázs építészek; Vincze Attila kertészmérnök és tájtervező, Donácz Péter statikus; Dobay István épületgépész, Kovács Zsuzsanna elektromos tervező, Borsós Ferenc közlekedéstervező, Makovsky Máriusz lifftervező; Kun Éva és Szegedi Antal keramikus művészek. Beruházó: Lovag-ház Kft., bonyolító: Kreatív 2000 Kft., kivitelező: Swietelsky Kft.

(Előző számunkban Jánosi Jánost tévesen az AXIS Építésziroda Kft. tagjaként mutattuk be a KVADRUM Kft. helyett. Tőle és Olvasóinktól is elnézést kér – a Szerkesztőség.)

Jánosi János • TISZAUG, NYARALÓ

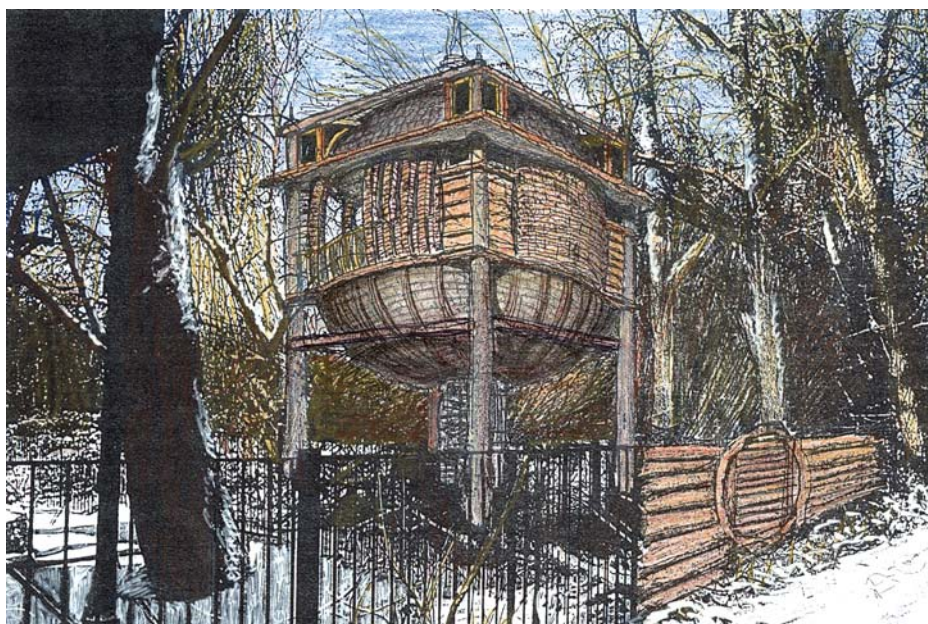

A történethez annyit kell tudni, hogy a házat az ártérre terveztük, amelyet gyakran elönt a Tisza. Ezért a padlószintet 4-4,5 méterre kell helyezni. A területen meglévő nyaralóknak két típusuk van: hagyományos „szárazföldi” nyaralók, piros cserépfedéssel, sárga vakolattal, fehér ablakkeretekkel, 40 centis téglalábazattal, csak hogy mindezt lábakra állítva fent a levegőben, 4,5 m magasságban. A másik az *amit otthon találasz és abból magad is meg tudod csinálni* stílusú, szocialista tákli-máklis.

A tervezett nyaraló fiatal megrendelője a világtól megfelelően távol lévőként választotta a helyszínt, ahol ugyanakkor fontos a víz közelsége, a ház esetében pedig a kint és bent azonos minősége. A terasz a Tiszára néz. A terv szerint a vasbeton vagy acél oszlopokra vasbeton sík födéme kerülnek, a burok hőszigetelt ragasztott fa tartókból készül, az alsó egyharmadát fémlemez burkolja, a középső rész falazata részben téglából, részben kosárfonással készül (a környéken sűrű füzesek vannak) madárfészek jelleggel, a felső egyharmad, a tető-galéria vörösréz fedést kap. A gömb három szeletéből a középső lakószint alaprajza jin-jang formájú, ebből adódik a kinti és benti terek egyensúlya, a középpontjában bent zárt kandalló, kint nyitott

tűzrakó van. A galéria negyedkörrel való elforgatása az alaprajzban svasztikát eredményez (mint a falusi kerek kutak tekerői). A négy tartóoszlopra szerkesztett tartógerendák kockát formáznak, ebből áll ki a gömb. A közműadottságok (csak áram van, de azt árvíz idején kikapcsolják, a víz fűrt kutakból jön, de

árvíz idején nem működnek, a szennyvíz derítőbe megy, de ezt az árvíz kimossa) és a vízzel összefüggő életmód (horgászat, csónak, halpucolás, különféle tárolók) határozták meg a tervezési szempontokat. A gömb jól elszigetelt alsó szeletében zárt szennyvíztároló (árvízkor sem szennyezi a Tiszát), betárolt tiszta-

víz tároló, felső részében a teraszpadló felnyitásával hozzáférhető tároló található. A középső szelet fedett-nyitott teraszán a benti konyhához kapcsolódó halpucoló, a galéria bezárkózást lehetővé tévő hálófülkéje mind ezekhez az elvárásokhoz igazodik. A közlekedést a gömb függőleges tengelyében kialakított acél csigalépcső biztosítja, amely a vízállás magasságától függő fokról indul. Magas vízállásnál a teraszkorlát egy részének kinyitásával közelíthető meg az épület, a csónakkikötés mindenkorai lehetőségét is figyelembe véve.

Rudolf Mihály • HÁROMHUTA, VADÁSZHÁZ

Erdőhorvátitól északra, a Tolcsva patak völgyében felfelé visz az út a Királykúti patak torkolatáig. Itt kinyílik, tölcséresedik a tér; farkasszemet néz velünk a vadászház oromfala. A környék a történelem és az emlékezet kincsesládája (Árpád-házi királyok vadászterülete, a Nagyfejedelem gyermekkorának színtere...) – a patak völgy és az erdős hegyvidék természetvédelmi terület. Az Északkerdő Rt. kezelésben lévő telekre vendégházat, vadászházat kívánt építeni. Bodonyi Csaba, Pirity Attila, Rostás László és Viszlai József építészek mellett irodánk pályázott ('99 novemberében) a munkára. 2001-ben célturizmusra szóló pénzügyi pályázata után a megbízó elindította az építkezést. A műszaki átadás 2004 tavaszán volt, a használatbavétel szarvasbőgéskor. Az épület alaprajza „L” alakú, szárnyai teraszt ölelnek. Az alagsorban gazdasági helyiségek; a földszinten konyha, étterem, bár, társalgó, recepció és egy apartman; a tetőtérben társalgó, kilenc szoba (fürdőszobákkal) és egy apartman épült.

Építész: Rudolf Mihály, Szamosi Endre, Kovács Ágnes, Nemes Bertalan; statikus: Szabó József; gépész: Budaházy Miklós, München Gábor. Beruházó: Északkerdő Rt. Kivitelező: Sárospataki Épyszer Rt.

Popovics Béla

A MUNKÁCSI MILLENÁRIS EMLÉKMŰ KRÓNIKÁJA

A Munkácsot is megszálló cseh hatalom nyolcvan esztendővel ezelőtt kényszerítette leszállásra a vár északkeletre néző bástyájáról a magyarság szent madarát, amely csupán huszonnyolc évig hirdethette itt Árpád népének ezeréves kárpát-medencei jelenlétét.

Ennek a szomorú eseménynek a felevenítése mellett az alábbiakban a téma kutatása során előkerült, eddig kevésbé vagy szinte teljességgel ismeretlen részletekkel igyekszem teljesebbé és pontosabbá tenni a munkácsi ezeréves emlékmű krónikáját. Azért is érzem ezt szükségesnek, mert az utóbbi időben napvilágot látott kiadványokban több téves információ is megjelent az emlékművel kapcsolatban, és ezek sajnos rögzültek a köztudatban. Az egyik legnagyobb tévedés, hogy az ungvári várkertben ma is megtalálható vasmadárral azonosítják.

A millennium közeledtével Magyarország méltó módon akarta megünnepelni a honfoglalást. A sokszínű elképzelésekből az egyik legeredetibb ötletet Thaly Kálmán országgyűlési képviselő, történész és irodalmár fogalmazta meg. A hét vezér emlékének adózva hét emlékmű felállítását álmodta meg. Az egyik helyszín a munkácsi vár lett, amelynek kiválasztását azzal indokolta, hogy itt a honfoglalástól kezdve számos, a magyarság történetének egészét tekintve jelentős esemény történt. A várat a bécsi kormányzat egyébként azért is alakította át börtönné, hogy e szent hely meggyalázásával megalázza nemzetünket.

Komoly nézetkülönbségek előzték meg a turul munkácsi helyszínének végleges kijelölését. A dolog háttéréről azt kell tudni, hogy az itt működő fegyházban adhatták el a várhegy környékén lakó derék, becsületes, túlnyomórészt sváb emberek megtermelt javaik nagy hányadát. Amikor szóba jött a vár, mint az emlékmű helyszíne, az ezért is ütközött ellenállásba. Várható volt, ha a várban turul lesz, a börtön meg fog szűnni, ami később be is igazolódott. A munkácsiak egy része a környező dombok egyikét, illetve a városháza előtti teret javasolta, mások a vár déli, jobban látható része mellett kardoskodtak. Minden igyekezetük ellenére Thaly Kálmán elképzelése győzedelmeskedett: 1896. július 19-én a vár északkeleti sarkában megtörtént az emlékoszlop ünnepélyes alapkövetétele és elkezdődtek a munkálatok. Az alapkövetés elhelyezett okmány többek között az alábbiakat tartalmazza: *Ez az emlékmű... hívatta van megjelölni e sok vérrel áztatott szirtfokot, mely a bölcs és dicső honalapító Árpád vezérlete alatt a Beszkidék erdős bércein át nagy munkával beköltözött ősök seregének az új hazában első pihenőhelye, első erőssége s évszázadok bizonyítékául az alkotmányért vívott, súlyos harcok korában a szabadságnak hősileg védett vára, utolsó bástyája vala mindenkor dicsőséges Magyarország zivataros történetében...*

1896. október 23-án emelték helyére a hatalmas turulmadarat. Egy szemtanú ilyenek látta a Berczik Gyula műépítész tervei szerint elkészített emlékoszlopot: *Az emlékmű sarka toronyszerű, ezek közül szökik az égnek a karcsi obeliszk, afelelt teregeti szárnyát veres rézből a turulmadár, a honfoglaló ősök hősi harci címere. Az egész magassága 33 méter.*

Fent: képeslap a munkácsi várról és Berczik Gyula millenniumi emlékművéről; középen: cseh katonák a talapzatról leemelt turullal; legalul: az utolsó kép a turulról, mellette Balássy Andor főhadnagy

A trianoni békediktátumot követően a csehek, akik a vereckei szorosban lévő emléktáblát is ledöntötték, a turult sem tűrték meg. A bontás előkészületeit látva a vár körül ellenállás bontakozott ki, hogy megakadályozzák a munkálatot. A csehek 1924. december 17-én vették le az obeliszkról a magyarság szent madarát.

Az alábbiakban következnek az eddig egyetlen fellelt dokumentum néhány részlete, amely a szemtanú hitelességével és mély fájdalommal örökíti meg a turul eltávolítását. A szomorú eseményről a város magyarságának egyik kiemelkedő személyisége, R. Vozáry Aladár újságíró számolt be a *Munkács* című lap december 28-iki számában: *Idestova harminc esztendeje annak, hogy Magyarország ezer éves fennállását ünnepelte... Emlékoszlopot állítottak a munkácsi vár keleti oldalára is. Az emlékoszlopon kiterjesztett szárnyakkal, karddal a csőrében hatalmas turul lebegett... Az oszlopok, a táblák erősen voltak építve, hogy egy újabb ezer esztendő múlva is hirdethessék a múltat, a régi dicsőséget, az ezeréves állami lét ünnepeit. Az idő nem is bírt volna velők, csak az emberi kéz mozdíthatta ki azokat helyükről, csak emberi gyűlölködés rombolhatta le azokat.*

Változtak az idők. A végeknél új urai lettek, és pusztulásra... íteltettek az oszlopok és emléktáblák... mert a múltról beszéltek, ... és a múlt zavarólag hatott az új alakulatokban...

Dőltek, mélységbe hullottak összetörve az emlékoszlopok, kiemeltettek s megcsonkították az emléktáblák... A munkácsi várat a csehszlovák hadügy kincstár nagy költséggel kaszárnyává alakította át és átalakítás közben sor került a turul lerombolására, az emlékoszlop lebontására is...

Ködös nap volt környékünkön is december 17-e. A turul csőrében e napon már nem volt ott a kard, azt már előbb kivették. Délután a lenyugvó nap sugarai áttörtek a ködön s bearanyozták az állványbörtönbe zárt turult. Az oszlop körül emelt állványon minden hang és szó nélkül dolgoztak a munkások. Sem dal, sem fütyty, mely a munkát kísérni szokta, nem hallatszott. A vár, mint az utóbbi időben mindig, nem hivatalos és nem katonai személyek előtt zárva volt. A falu utcái is üresek voltak, csak az ablakokból nézték a sváb gazdákat, mi történik fenn a várban.

Délután fél három óra körül járt az idő. A turulnak kőkockába ragadó karmai lefűrészelték. Az oszlop tetején hosszúság és erős munka után egyszer csak megmozdult a turul. Az emberkezek megmozdították, kimozdították helyéről. Lánc, kötél, a rabság szimbólumai vették körül s aztán parancs és utasítás szerint leeresztették a földre. Nem hangzott továbbra sem egyetlen hangos szó sem. Azoknak bensejében, akik ott voltak, sírt a lélek, zokogott a szív. Fájt nagyon, fájt kimondhatatlanul, ami történt...

És egy távolabb eső faluban megszólalt a lélekharang. Valakinek lelke ugyanakkor szállt vissza az eget Urához...

Az oszlop teteje üresen maradt. Csak a karom kapaszkodott erősen a kőkockába. Másnap az is lekerült a vár egyik sáncába. A turult a városi katonai raktárba szállították és a hét végére eltűnik az oszlop felső részének minden nyoma, csak a talapzat marad helyén...

Most már örülhetnek azok, kiknek szemét, lelkét, gondolatvilágát bántotta a turul... De azok, akik lebontását és eltávolítását sürgették és elhatározták, nem végeztek alapos munkát. Mert még mindig ott van a vár, amely a múltra emlékeztet. Ha

a múltat s annak minden emlékét el akarják temetni és pusztítani, bontsák le a várat, szedjék szét a várdombját, fordítsák új irányba a Latorca folyását, tiintessék el a várat koszorúzó hegyeket, mert ezek mind, mind a múltra emlékeztetnek...

Te pedig vas turulmadár, ... menj utadra, hová parancsolnak! Nem felejtünk el. Viszed magaddal lelkiünk szent érzéseit. Emlékezni fogunk Reád, valahányszor a hegy fokára nézünk s gondolunk, hol régen voltál... Isten veled, turulmadár!

Ti pedig, nagy urak, kiknek ma ősi földünkön a hatalom kezeteibe adatott, ne vegyétek rossznéven, hogy mi, kik e földnek őslakói vagyunk, bücsűzünk a turulmadártól. Ne vessetek ránk követ azért, ha fáj a lelkiünk, mikor a múlt szent madarának sorsára gondolunk. Ti is csak így tennétek. És kell jönni időnek, mikor belátjátok, hogy kár volt a turult leszedni, az emlékoszlopot lebontani. Jönni fog idő, mikor belátjátok, hogy csak az az ország lehet boldog, nagy s hatalmas, melyben mindenki érzését, minden nép emlékeit tiszteletben tartják.

Évek múlva is kitapintható a cseh megszállás alatt élő munkácsiaknak az eltávolított turulmadár felett érzett fájdalma, amit az alábbi eset is szemléltet: a váraljai (ma is létező község a várdombtól nyugatra) éjjeliőr egy kísérteties szekerrel találkozott, mely elé két szép fehér ló volt befogva, s egy fekete koporsót négy komor férfi ült körül. *A derék sváb lakosság közt különben az a hír jár szájról szájra – magyarázták az történeteket –, hogy a titokzatos szekeren büs magyar leventék ültek, akik a vár fokáról leszabdalt büszke turulmadarat vitték a nagy fekete koporsóban.*

1938 végétől Munkács újra Magyarországhoz tartozott. Szinte rögtön napirendre kerültek a munkácsi vár udvarán pihenő turul helyreállításának a tervei. Az 1924-es bontást követően nem került Sátoraljaiújhelyre a madár. Egy korabeli sajtóhír szerint ugyanis az volt a terv, hogy a karácsony hetében eltávolítandó turult a csehek a vár közelében lévő vasúthoz szállítják és átadják a sátoraljaiújhelyi magyar hatóságoknak. Nem így történt... Több mint tíz esztendő elmúltával, 1935. március 31-én a *Pesti Napló*-ban a következőket olvashatjuk: *Sátoraljaiújhely már régebben akciót indított, hogy a munkácsi milleniumi emlékművet, a híres turulmadarat, amelyek a csehek még 1924. december 17-én lefűrészelték a Rákóczi-vár oldaláról, megszerezze és Sátoraljaiújhelyen állítsa fel. Sátoraljaiújhelyen nemrégiben új akció indult. Kozma György főispán a miniszterelnökhöz fordult. A miniszterelnök felvette a kapcsolatot a cseh külügy-minisztériummal, ahonnan közölték, hogy az ügyben nem tárgyalhatnak, mert a turul be lett olvasztva és anyagát egy cseh hősi emlékmű öntéséhez használták fel. A cseh minisztériumnak vagy nem voltak pontos értesülései a turul sorsa felől, vagy – és ez a valószínűbb – tudatosan félrevezette a magyar kormányt.*

A cseh emlékmű elkészítésének a gondolata valóban felmerülhetett 1924 végén, mert egy korabeli munkácsi újságcikk is tudni véli, hogy a turult a cseh sólyommal, a sokoldalú akarták kicserélni a hatóságok, s a ruszinszkói csatlakozás napját egy emléktáblával készült megörökíteni. Ez azonban nem történt meg. Az emlékmű köveinek jelentős része Ungvárra került, azokat Munkács azután sem tudta visszaszerezni, miután újra Magyarországhoz tartozott ez a terület. (A kövek nagy része ma is ott található egy emlékmű talapzatában!)

1938 után a helyreállítási tervek sem említik, hogy a turult elvitték volna innen. Csupán azt boncolgatják a tudósítások, hogy a város melyik része őrizné az utókor számára a legméltóbban a honfoglalás munkácsi mementóját, a városközpont vagy a vár. A turul tehát a munkácsi vár udvarán árválkodott a cseh megszállás évtizedeiben. Lenyűgöző méreteit a fényképek híven érzékeltetik. (A szárnyak feszítávolsága közel 5 méter volt, ami többszöröse az ungvári várkertben található madárénak.)

Az első bécsi döntést követő visszacsatoláskor a városi helyőrség tagja volt néhány hónapig századosi rangban a kiterjedt munkácsi rokonsággal rendelkező Balássy Andor is (akinek egyébként több mint két évtizeddel korábban az újpesti gimnáziumban volt tanártársa és jó barátja Babits Mihály). A Latorca-parti városban szolgálatot teljesítő Balássyt a turullal a háttérben megörökítő fénykép bizonyította arra, hogy 1938 vége és 1939 eleje között a várban volt a ledöntött madár.

A végjátékot egy munkácsi lakos visszaemlékezésének köszönhetően tudjuk rekonstruálni, ugyanis az ő házában szállásolták el azokat a szovjet tiszteteket és katonákat, akiknek közvetlen szerepük volt a turul elpusztításában. A Munkácson berendezkedő új hatalom a városháza előtti valamikori Árpád téren építtette meg 1945 május végére emlékművét, amelynek tetejére egy ötágú csillag került. A kivitelezéssel megbízott tisztek ennek anyagához használták fel az addig a felső vár udvarán, a kút közelében a földön szunnyadó turulmadarat. Utasításukra szétdarabolták, részenként teherautóval a város közelében lévő frigyeshalvi vasgyárba szállították, s beolvastották. Külön keserűség, tudva, hogy ez a gyár öntötte az első Kossuth-szobrot és a podheringi obeliszk emléktábláit! (Munkács északi határában lévő Podhering, magyar nevén Őrhegyalja községnél arattak nagy győzelmet a munkácsi védők 1849 áprilisában a többszörös túlerővel támadó osztrákok ellen.)

A hatalmas munkácsi turul beolvastott anyagából a Schönborn-grófok által alapított frigyeshalvi vasgyárban sorozatban gyárthatták a városok és falvak központjaiban felépített szovjet emlékművekre szánt ötágú csillagot. Jutott belőle Kárpátalja több helységébe, sőt, tudomásunk van róla, hogy Magyarország és Csehszlovákia területére is szállítottak.

A szomorú történetben szerény vigaszt nyújt, hogy az utókor számára megmaradt valami a munkácsi emlékműből és magából a madárból. Az egészhez képest nem sok, de nagy valószínűséggel az egyetlen fellelhető darab, s ezért felbecsülhetetlen érték. A Latorca-parti városból elszármazott, s Amerikában letelepedett Pákh család jóvoltából megmenekült az enyészettől három kötömb, melyen faragott kőfejek és egyéb díszítő-

motívumok láthatók (ma egy munkácsi családi ház udvarán található), valamint a turul lefűrészelt bronz lábfeje, amely viszont a tengeren túlra került. Az Amerikában élő Pákh Imrének köszönhetően megkaptuk a fényképét, amelyből érzékeltetni lehet az arányait is. Csak a lábfej hossza megközelítőleg 40 centiméter a mellette elhelyezett mérőszalag szerint!

A magyarság eredetmítoszáinak egyik története meséli el Álmos fejedelem származását, mely szerint Emesét álmában turulmadár ejtette teherbe (más változat szerint csak születendő fiának és leszámazottainak dicsőségét jövendölte meg). A kerecsensólyommal azonosítható totemállat a magyarság töretlen élniakarásának és nemes származásának lett a jelképe. Szívbe-markoló végigkövetni a munkácsi turul sorsát, hogy kényszerítették földre a csehek a gyalázatos trianoni diktátum után, s két évtizeddel később hogy öntötték ki saját totalitárius rendszerük jelképeit a szovjetek a magyarság szent madarának beolvastott érctestéből.

Balra: a turul megmaradt lába az amerikai Pákh családnál;
fent: az obeliszk helye a romos munkácsi váron;
lent: munkácsi hősi emlékmű a turul anyagából öntött csillaggal.

A KÁRPÁT-MEDENCE MAGYARSÁGÁNAK AKADÉMIÁJA

Április 10-én a Magyar Kultúra Alapítvány székházában ünnepi ülést tartott a Magyar Művészeti Akadémia. A decemberi népszavazás után – az elnökség kezdeményezésére – határoztak úgy a tagok, hogy tagságukat megosztják határon túli magyar művésztársaikkal. A közgyűlés döntése értelmében az április ünnepi ülésen 44 új – határon túli magyar művész – vehette át a tagságot bizonyító oklevelet. Az 1992-ben alapított szervezet így most összesen 146 rendes tagot számlál. A testület a most

felvett új tagok mindegyikét – állampolgárságától függetlenül – teljes jogú magyar akadémikusnak tekinti és bízik abban, hogy lépésével a magyarság szellemi életének egységét szolgálja.

Ugyane napon kapta meg az ideai akadémiai aranyérmet – a magyarság emberi és szellemi méltóságának megőrzéséért vállalt közösségépítő munkássága, a nehézsorsú fiatalok, a csángók és a gondoskodásra szorulóknak megsegítésében végzett munkája elismeréseként – Gergely István csíksomlyói plébános.

A MAGYAR MŰVÉSZETI AKADÉMIA ÚJ TAGJAI:

Dr. Almási István népzenekutató, Kolozsvár
Ág Tibor népzenekutató, Nagymegyer
Bicskei Zoltán filmrendező, grafikus, Magyararkanizsa
Bocskai Vince szobrász, Szováta
Bogdán László író, Sepsiszentgyörgy
Duba Gyula író, Pozsony
Erfán Ferenc festő- és iparművész, Ungvár
Farkas Árpád író, költő, Sepsiszentgyörgy
Fekete J. József kritikus, esszéista, Zombor
Ferenczes István költő, Csíkszereda
Füzesi Magdolna író, Kárpátalja
Gál Sándor költő, Kassa
Grendel Lajos író, Pozsony
Haáz Sándor zenetanár, Szentegyháza
Horváth Anna keramikus, Beregszász
Hunyadi László szobrász, Marosvásárhely
Jakobovits Márta keramikus, Nagyvárad
Jecza Péter szobrász, Temesvár
Kallós Zoltán néprajztudós, Kolozsvár
Király László író, Kolozsvár
Krcho János építész, Kassa
Kusztos Endre festő, grafikus, Szováta
Kuti Dénes festőművész, Szováta

Lászlóffy Csaba költő, író, műfordító, Kolozsvár
Mács József író, Pozsony
Magyar László festőművész, Ungvár
Marosi Barna író, újságíró, Marosvásárhely
Dr. Murádin Jenő művészettörténész, Kolozsvár
Dr. Nagy Attila mérnök, Shakespeare kutató,
Sepsiszentgyörgy
Nagy János szobrász, Herény
Nagy Zoltán Mihály író, Csonkapapi, Kárpátalja
Páll Lajos költő, festőművész, Korond
Pásztor Péter építész, Kassa
Rostoka László (Vladislav Rostoka) grafikus, Pozsony
Sigmond István író, Kolozsvár
Sipos László festő, Felvinc
Szenik Ilona népzenekutató, Kolozsvár
Szócs István író, műfordító, Kolozsvár
Tóth Lajos festő, Szürte (Ungvári járás)
Tőzsér Árpád költő, író, Pozsony
Újvárossy László grafikus, Nagyvárad
Vári FABIÁN László költő, Mezővári
Vidnyánszky Attila rendező, Beregszász
Zakariás Attila építész, Sepsiszentgyörgy
és a 2004. évi aranyérmes: Nagy Ervin építész, Budapest

GERGELY ISTVÁN CSÍKSOMLYÓI PLÉBÁNOS

részletek az 2005. évi aranyérem elnökségi indoklásából

1987-ben lett csíksomlyói plébános, ahol immár 18 éve működik. A plebaniához tartozó filiákban kápolnákat, Csíksomortánban, 1988-89-ben templomot építtetett. Lelkipásztori teendőinek kulcsa a fiatalok pasztorációja. Egyik kezdeményezője és fő szervezője a sokezer fiatalot vonzó Csíksomlyói Ifjúsági Találkozóknak, a diktatúra éveiben illegálisan is megszervezett CsIT-nek. A kilencvenes évek elején szorgalmazta Domokos Pál Péter kezdeményezésének, az Ezer Székely Leány Találkozóknak a felújítását. Lelkes támogatója a moldvai csángók ügyének, magyarságukhoz való visszavezetésüknek.

1992-ben megalapította az árvaházból kinőtt fiatalokat segítő Csibész Alapítványt. Azóta több mint 200 fiatalnak segítettek munkahely és lakás keresésben, társadalomba való beil-

leszkedésükben. Családi típusú gyermekotthonokat létesített, hogy a legszerencsétlenebbeket, a kiskorúakat szeretetteljes környezetben helyezhesse el. Ezzel jelentős szerepet vállalt a többszáz árvát befogadó, csíksomlyói állami mamutintézmény feloszlásánál is. 1996-ban létrehozta Csíkszeredában a szociális tevékenységet folytató Lázár Alapítványt. A Lázár-házban az idősök gondjain enyhítenek. Gergely Istvánnak köszönhető, hogy a csíksomlyói búcsúknak több százezer zarándokot befogadó helyszínén, a Kis- és Nagysomlyó hegy közötti nyeregben felépült a Hármashalom oltár.

Segítője a helytörténeti kutatásoknak, a csíksomlyói múltfeltáró munkáknak, amelyekről maga is ír tanulmányokat.

dr Kováts Flórián irodavezető

Tóth Vilmos

LAJTA BÉLA AZONOSÍTATLAN MŰVE A SALGÓTARJÁNI ÚTI TEMETŐBEN

A Salgótarjáni úti izraelita temető bejáratától nem messze, az egyik belső parcellában áll Beimel Jakab termény-nagykereskedő (1826-1907) síremléke. Az alkotáson található szignó egyértelművé teszi, hogy tervezője a hazai funerális építészet kimagasló mestere, Lajta Béla. A síremlék nem szerepel sem a temetővel, sem a Lajta-életművel kapcsolatos szakirodalomban.

Az építész 1907-től használta eredeti családneve, a Leitersdorfer helyett a Lajta nevet. Mivel a szignón így szerepel, a Beimel-síremlék elkészültének legkorábbi lehetséges éve: 1907. Ez egyúttal a legvalószínűbb készítési év is, ugyanis Beimel Jakab felesége, a szintén itt nyugvó Sauer Cecília 1906 szeptemberében, maga Beimel pedig a következő év augusztusában halt meg. Feltehető tehát, hogy még Beimel Jakab volt a síremlék megrendelője. Lényeges tény, hogy a névtáblára – a héber nyelvű szöveg a keleti, a magyar a nyugati oldalon van – a két név a halálozási időrend szerint került fel. A síremlék kivitelezője, hasonlóan több más Lajta-tervhez, Kohn Arnold kőfaragó volt.

Ha megkíséreljük tágabb kontextusba illeszteni a Beimel-síremléket, a szignó ehhez is fontos támpontot ad, mivel teljesen megegyezik a Guttmann Emil sírboltján láthatóval. Ez utóbbi művet, az első halálozási év nyomán, a szakirodalom 1907 körülre datálja. Több közös vonás köti a Beimel-síremléket a temetőfalnál található Sváb-sírbolthoz is, melyet a szakirodalom szintén 1907 körülre datál (bár itt 1905 az első halálozási év).

Beimel Jakab síremléke kevésbé reprezentatív, mint a másik két alkotás, de alapgondolata megegyezik azokkal. Gerle János és Kovács Attila (Művészet, 1976/1), majd őket idézve Majoros Valéria is (Ars Hungarica, 1983/1) kapuépítményként, az evilág és a túlvilág határát megjelenítő alkotásként írta le a Guttmann- és a Sváb-sírboltot. A kapuőrzőket az előbbin két oroszlán, az utóbbin két sas testesíti meg (a sasokat többször keselyűként, néha hattyúként is említik, ám ezeknek, ellentétben a sassal, nincs különösebb jelentőségük a zsidó funerális szimbolikában). A Beimel-síremléken őrzőalakok helyett egyszerűbb megoldással találkozunk: két vastkos oszlop jeleníti meg a kaput (az alkotáson eredetileg fém kapuszármak is lehettek, a csatlakozás helye látható a kövön). A jobb oldali oszlop talapzati részén olvasható Lajta, a bal oldalién Kohn Arnold szignója. A kapuoszlopok mögött álló kettős sztélé és a merőlegesen elhelyezett homlokzati elem az ősi kelta síremlék-formát, a dolment idézi. A síremlék részletes leírását lehetetlenné teszi, hogy minden vasból vagy bronzból készült részét ellopták. Eltűnt a központi elem is a névtábla feletti, ma üres fülkéből, csak a talapzata maradt; nem tudjuk, hogy valamilyen figurális motívum lehetett-e, amely megfeleltethető lenne a két említett sírbolt mítikus állatalakjainak.

A kapumotívum mellett a Beimel- és a Sváb-síremlék közös vonása, hogy geometrikus vagy növényi díszítés helyett a síremlék felső részén körbefutó héber felirat tölti be az ornamentika

szerepét (a Sváb fivérek síremlékén egy, a Beimel-síremléken két sorban). A hasábos, robusztus szerkezetet mindhárom síremléken finom faragás, lekerekített szélek és sarkok ellenpontozzák.

A Beimel-síremlék azonosítása révén eggyel bővült a Salgótarjáni úti temetőben egyértelműen Lajta nevéhez köthető művek lajstroma: a két temetői építmény (az egykori szertartástér és a bejárat épület, 1908-10) mellett már tizenegy síremléket említhetünk. Közülük időrendben Léderer Béla publicistaé az első, aki 1903 decemberében halt meg, síremléke 1904-ben készülhetett. Ezt követte 1907 körül a Beimel-síremlék, valamint a Guttmann- és a Sváb-sírbolt. A következő síremlék az 1909-ben meghalt Deutsch Frigyesné Bodansky Hermináé. Az ő sírköve évtizedek óta feldöntve, feliratos részével lefelé hever, az egykor a centrumba helyezett ornamentikus elem, melyet eredetileg virágtartóként használtak, ma a szomszédos síron (ruszti Rust Bernátén) található. Vámos Ferenc 1970-ben megjelent Lajta-monográfiájának illusztrációin egymás mellett látható az eredeti és a megváltoztatott állapot (142–143. oldal). A jelenlegi helyzetből kiindulva – s tekintetbe véve, hogy a

rekonstrukcióban nem érdemes reménykedni – Lajta e művének releváns megnevezése a *Bodansky–Rust-síremlék részlete* lehetne.

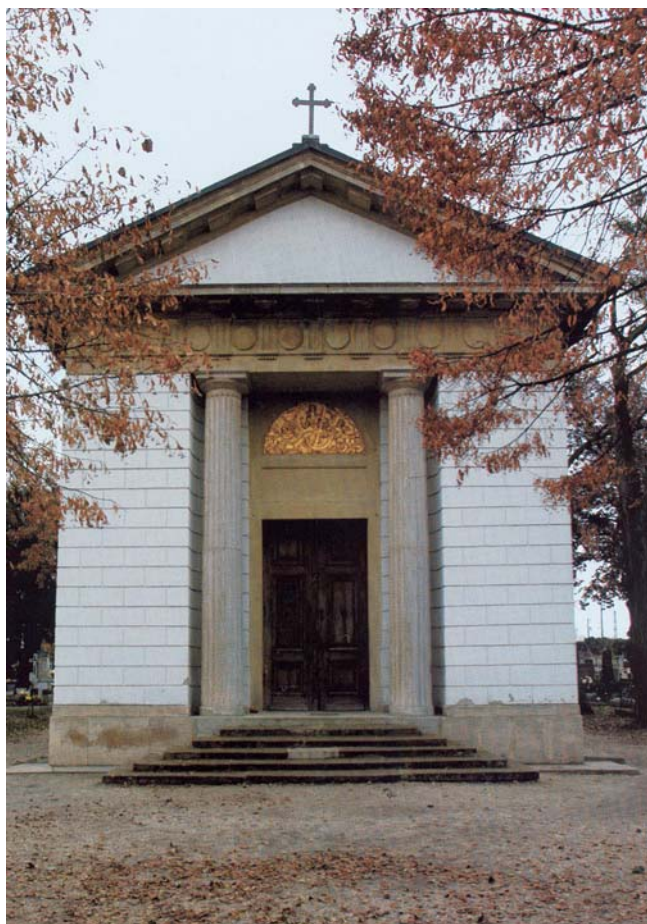
A két temetői építménnyel egy időszakban, 1910 körül épült fel Bródy József Chevre-alelnök monumentális sírboltja. 1912-13 körül készült el gavasdiai Sváb Sándor mauzóleuma (nem tévesztendő össze a fal melletti Sváb-sírbolttal), valamint Herzman Bertalan tőzsdetanácsos és kántorjánosi Mándy Ignác síremléke. 1914-ben közvetlenül a szertartásterem mellett épült meg a szászberekai báró Kohner család sírboltja. Végül Bacher Vilmosnak, az Országos Rabbiképző Intézet 1913-ban meghalt igazgatójának síremléke említendő, amelyet a szignó tanúsága szerint 1918-ban faragtak kőbe, terve azonban évekkorábban, a Kohner-sírboltéval azonos időszakban készülhetett.

(a szerző felvételei)

A NEMZETI KEGYELETI BIZOTTSÁG jelentette meg sírkerteket ismertető sorozatában (korábbi kötetek: Fiumei úti sírkert, Farkasrét) a *Síremlékek Győr-Moson-Sopron megyében* című kötetét Antall Péter és Gedai Csaba fényképeivel és Tóth Vilmos bevezető tanulmányával. A kötet Nagycenk, Sopron, Győr, Pannonhalma, Mosonmagyaróvár és további kisebb települések temetőiben, templomaiban, mauzóleumaiban lévő művészi síremlékeket és jeles személyek nyughelyeit mutatja be egy-egy képpel és Tóth Vilmos magyarázó szövegeivel. Az első vidéki kötet a legméltóbb ponton indítja az ismertetést, a Széchenyi család Nagycenken eltemetett tagjai emlékműveivel, hiszen a nemzet nagyjainak emlékét őrizni hivatott Pan-

theon-eszme gróf Széchenyi István nevéhez fűződik és a temetők értékeinek megmaradásáért küzdők azóta is rá hivatkoznak, mint elődre. Tóth Vilmos már korábban megjelentetett egy Magyarországon újszerű, a pantheonizációra, azaz a temetkezéssel kapcsolatos fogalmakat teljes jelentéstartalmukban vizsgáló és kategorizáló kutatásra vonatkozó tanulmányt a nagycenki síremlékek kapcsán. A másik indok, hogy a megye Budapest mellett az ország műemlékekben leggazdagabb területe, a védett és számontartott funerális emlékek tekintetében is. Közéjük tartoznak a pannonhalmi apátság székesegyházában látható középkori faragott sírkövek, a Magyarországon már kivételnek számító módon a templomkertben eredeti helyükön maradt barokk síremlékek a soproni Szent Mihály templom körül. A kötetből az 1810-ben Ringer József soproni építőmester terve alapján elkészült nagycenki mauzóleum képét mutatjuk be.

PÉCS ÉPÍTÉSZETE A SZÁZADFORDULÓN (1888-1907)

című Pro Pannónia Kiadói Alapítvány 2004-ben jelentte meg Pilkhoffer Mónika könyvét, aki nekilátott a Baranya megyei Levéltár iratállományának, hogy abból szorgalmas munkával kigyűjtse a városi építkezésekre vonatkozó dokumentumokat. Ez a rendkívül áldozatos munka, amelyre minden megyei és egyéb levéltárban nagyon nagy szükség volna (lehetőség viszont egyre kevésbé van rá), az építészettörténet ismeretlennek tekintett tengeréből emel ki megismerhető, feltérképezhető szigeteket. Az 1907-es időhatárt is a levéltári polcokon őrzött iratmennyiség hirtelen megnövekedő mennyisége kényszerítette a szerzőre (és nagyon remélem, hogy nem állított végleges akadályt a munka folytatása elé). Az a tény, hogy a tervek csak az iratsomók végiglapozásával kerülnek elő, egyúttal azt is lehetővé teszi, hogy a kutató az építőtevékenység minden vonatkozásáról képet kapjon. Pilkhoffer Mónika részletesen beszámol könyvében a téma több területéről: az építetők kapcsán képet ad Pécs gazdasági fejlődéséről, a kivitelezőkről és tervezőkről, elemzi az építési szabályozás alakulását, közli a lakásépítési statisztikákat, és bemutatja az egyes épületfajták jellegzetes példáit építéstörténetükkel együtt. A levéltározás során sok izgalmas terv került elő, különösen az 1907-es országos kiállításához készített Pilch Andor féle tervek kapcsán keletkezik bennem nyugtalanság: mi minden rejtőzik még a poros iratok között?

JÖN A HELYI PÉNZ?

Ismeri Ön is azt az érzést, amely akkor lép fel, ha pénztárcánkban felbukkan egy régi márka (szomszédainknál egy schilling vagy egy gulden) és máris sokféle emléket és meghittséget vált ki bennünk: „Akkor tudtuk még, mink volt.” A régi pénz valahogy másként szólított meg minket, mint az euró teszi. Vagy éppen nem tud megtenni. Ez részben szokás kérdése (melynek szemmel láthatóan évekre van szüksége, hogy kialakuljon) vagy talán azon múlik, hogy az eurót értelmetlenül sok érmére darabolták. Vagy azon, hogy 12 ország összegyűlt illetékei sem voltak képesek arra, hogy olyan pénzürmét tervezzenek, melyeket a pénztárcánkban első ránézésre meg lehet különböztetni. Akárhogy van is, az euró valahogy kényelmetlen, idegen maradt. Nem én vagyok az egyetlen, aki minden egyes fizetéskor magában átszámol. . . Ez kiderül, amikor kérdezősködök vagy a legújabb felmérési eredményeket olvasom. Mindezzel azt akarom mondani, hogy a pénz semmiképpen sem absztrakt fizetőeszköz, melynek ne lenne köze lelkivilágunkhoz. Ellenkezőleg: a pénz azon fontos eszközök egyike, melyekkel meghatározzuk társadalmi helyzetünket. (Vagy hagyjuk, hogy mások meghatározzák azt). Nem csoda hát, hogy újból és újból kísérletek történnek a pénzhez való viszonyunk megváltoztatására. Ebből a törekvésből jött létre többek közt a bochumi GLS Közösségi Bank is. Hasonló szándékkal az utóbbi években különböző kezdeményezésekkel találkozunk, melyek *saját pénzt*, pontosabban: regionális kiegészítő valutát hoznak forgalomba: *bonokat*, melyek egy meghatározott régióban pénzt helyettesítő fizetőeszközként szolgálnak fogyasztók és termelők számára egyaránt. 2001-ben Brémában forgalomba hozták a *Rolandot* (nevét nyilván a szoborról kapta, amely több észak- és közép-német város jelképe: életnagyságúnál nagyobb páncélos lovag kivont karddal). Nem sokkal később a bajor Chiemsee melletti Prienben a *Chiemgauer*. A Chiemgauer nem más, mint a helyi Waldorf-iskola diákprojektje, olyan vállalkozás, melyet hat diáklány és egy tanár hívott életre. Bár (egyelőre?) szerény nagyságrendről van szó, a kezdeményezés váratlanul nagy visszhangra talált a médiákban: a bajor tv-től a ZDF-ig, a *Frankfurter Allgemeine Zeitung*tól a *Spiegel*ig mind foglalkoztak vele. Talán a maréknyi diák a szokásos pénzrendszer és ezzel együtt a piac- és kamatgazdaság alapjait kérdőjelezi meg? A *Frankfurter Rundschau* 2004. október 15-i számában 35 kezdeményezést sorolt fel Németország szerte, melyek regionális kiegészítő valuta alapításával foglalkoznak. A pótpénz fantázia-dús nevekkel rendelkezik, mint például a *Kann-Was* (tud valamit) Schleswig-Holsteinben, a *Justus* Giessenben, Ainringben pedig *Sterntalernek* (csillagtallér) hívják. Kreuzbergben a *Berliner* adják ki, Güsenben az *Urstromtaler* (ősáramtallér). Az alapítók többnyire szociális és ökológiai indítatású emberek, gyakran az alternatív környezetből.

A romló pénz

A fenti regionális pénznemek esetében *romló* pénzről van szó, ami azt jelenti, hogy a bonok idővel veszítenek értékükből és

az elveszített értéket rendszeres időközönként értékbélyeggel kell pótolni vagy újból be kell cserélni őket. A Chiemgauerre például minden negyedévben 2 eurocent értékű bélyegecskét kell ragasztani, ráadásul a futamidő végén a visszaváltásnál el kell fogadni 5 % értékvesztést. Ebből 2 % a szervezet (ez esetben a diákiroda), 3 % pedig egy közhasznú intézmény (ez esetben a Waldorf-iskola) javára fordítódik. Mindez kissé nehézkessé teszi a regionális pénz megértését és használatát is. (Kinek van manapság kedve értékbélyegeket ragasztgatni?) Emellett (fizetőeszköz funkcióján kívül) ajándékban jelleget kölcsönöz neki. (Az idősebbeknek az egykori sarki boltos törzsvásárlói bélyegeket tartalmazó füzetecskéje juthat eszükbe.) Ezen túl feltalálóinak ideológiai hátterére utal.

Az említett hatások éppenséggel szándékosak: fizetőeszközként a regionális pénz a regionális gazdaságot hivatott támogatni; értékbélyeg jellege pedig megvéd a Szövetségi és Európai Központi Bankkal kapcsolatos problémáktól, melyeknek, mint ismeretes, kizárólagos joguk van a pénzkibocsátásra. Végül az értékvesztés a globális kamat- és spekulációgazdaság visszaélésének hivatott ellenállni. Így aztán újból és újból azt olvassuk, hogy a hagyományos pénz három célt szolgál, melyek közül kettő is túl sok lenne: az árucserét, a takarékoskodást és a részvényvásárlást. (E tétel kétes voltát később még bebizonyítjuk.) Mivel a bélyegragasztás elavult, a jövőben az elektronikus változattal, az „e-Chiemgauerrel” fogunk találkozni. A kezdeményező prieni Waldorf-tanár, Christian Gelleri a regionális pénzről tartott májusi kongresszuson készült bemutatni a vevőkártyát.

Marad az eszmei háttér kérdése. A legtöbb regionális pénzzel foglalkozó kezdeményezés *régió-hálózatba* tömörült, melynek főtámogatója Margrit Kennedy, építész és regionalitás-kutató. Könyvei „A kamat- és inflációmentes pénz” (Goldmann, München 1991.) és a Bernhard Lietaerrel közös „Regionális pénznemek – Új utak a tartós jólét felé” (Riemann, München 2004). A regionális gondolkodás kezdettől fogva összefonódik a kamat és kamatos kamat megakadályozásának eszméjével. A szerzők visszanyúlnak az 1932-es wörgli valutacsodához, mely a belga szociálreformer és közgazdász Silvio Gesell (1862-1930) fedezet nélküli pénzelméletére vezethető vissza. A figyelmünket valóban megérdemlő eseményt könnyen olvasható formában vázolja Klaus Rohrbach *Freigeld* (Szabadpénz) című regényében. (Möllmann Kiadó, Borchen)

A wörgli csoda

Rohrbach leírja, milyen következményekkel járt a világgazdasági válság Wörglben, a kis tiroli községben. Mint akkoriban mindenütt, a gazdaság itt is romokban hevert, megnőtt a munkanélküliség, a lakosság tömegesen elszegényedett. A környékbeli gyárakat be kellett zárni a megrendelés hiánya miatt. A község is híjával volt a pénznek, mellyel kötelezettségeinek kellett volna eleget tennie. Nem lehetett szó a szükségbe jutottak támogatásáról sem. Segítséget várni a bécsi kormánytól hiábavaló lett volna, mivel az egész népgazdaság a végét járta. A

polgármester, Michael Unterguggenberger ismerte Silvio Gesell gondolatait, és ezeket ismertette a községi tanácsban. A község jóléti bizottsága ennek alapján meghirdetett egy segélyprogramot. Előbb hús, később hatvan munkanélkülit foglalkoztattak városi parkok, utcák, hidak stb. építésénél. Bonnal fizették ki őket, amit a következőkben munkaellenérték-bonnak fogok nevezni. Ezek pénzként kerültek forgalomba. Ugyanezzel fizették a helyi szállítókat is, akik további negyven férfinak tudtak munkát adni. A bonok ellenértékét Schillingben letétbe helyezték. Az történt, amire Unterguggenberger számított és remélt: a községi munkások a helyi üzletekben vásároltak a bonjukkal élelmiszert, ezek a beszállítóikat ki tudták fizetni és adóikat ugyancsak a bonokkal befizették a községnek. A község pedig ki tudta fizetni a béreket és eleget tudott tenni más kötelezettségeinek. A segélyprogram előírta, hogy a munka ellenértékéért kapott bonokat minden egyes hónapban értékbélyeggel *fel kell frissíteni* a névérték egy százalékával. Ez a szükségjárulék a községi szegényalap javára folyt be. Mindez oda vezetett, hogy mindenki igyekezett lehetőség szerint minél hamarabb megszabadulni a bontól. A takarékoskodásnak nem volt értelme; minél gyorsabban túladtak rajtuk, annál jobban jártak. És bekövetkezett a csoda: néhány héten belül fellendült a helyi gazdaság. Rohrbach idéz a dokumentumokból: „Ezek a jegyek nem is vándoroltak, hanem futottak! Majdnem aznap, mikor az első béreket bonokban kifizették, a mintegy 1600 Schilling értékű jegy visszakerült a község kasszájába. Befizették ugyanis az adókat! Az emberek azonnal le akarták tudni az adósságukat, hiszen a pénz folyamatosan vesztett az értékéből. . . Így a község újból ki tudta adni a munkaellenérték-bonokat. Másnap a község fizette be sürgős adósságait, melyek a településen belül esedékesek voltak. Ugyanaz az összeg nem sokkal később újra együtt volt adók formájában.” A könyvelésben volt olyan alkalmazott, aki azt hitte, hogy hamisítják a bonokat, mert hamarosan nagyobb összeg folyt be, mint amennyit a község kiadott. A segélyprogram keretében néhány héten belül 400 munkanélkülit tudtak foglalkoztatni; az egész lakosság jóléte kimutathatóan emelkedett.

Eddig a precízen dokumentált történet, amelyet mások közt Rohrbach szeretetteljesen megírt. Egy híd-émlékmű emlékeztet ma a csodára (*Wörgl község építette szabadpénzen 1933-ban*). A kísérletnek jó egy év múlva a Szövetségi Kancellári Hivatal vetett véget egy tilalmi rendelettel, A pénzpótló jegyek, úgymond, fenyegetik a nemzeti valutát.

A chiemgauai modell

A *Die Drei* folyóirat 2004. márciusi számában Enno Schmidt részletesen bemutatja a chiemgauai (prien) Waldorf-iskola *pénzcsinálómak* kezdeményezését. A Chiemgauert kiadó társulat, hat diáklány és a tanáruk, Christian Gelleri, mint gyakorlati pedagógiai projekt kezdte el tevékenységét a *Fennitartható Gazdaságért Egyesület* néven bejegyzett szervezetként. Feltűnő a hasonlóság a wörgli munkaellenérték-bonnal: a Chiemgauert is veszt értékéből, az elvesztett értéket értékbélyeg vásárlásával kell pótolni. Névleges értéke, épp úgy mint wörgli elődjénél az ország hivatalos pénznemében van megadva. Kibocsátása előtt itt is valódi pénzt helyeztek letétbe. A rendszerben önkéntes a részvétel. Mindkét esetben a tőkekamatfizetés világgazdasági lag kérdéses hatására hivatkoznak és a helybeni szolgáltatások cseréjét kívánják ösztönözni.

Chiemgauban a *Frankfurter Rundschau* adatai szerint 140 kereskedő fogadja el a Chiemgauert az euró mellett, 240-en hordják rendszeresen táskájukban a regionális valutát. Mintegy 2000 jegy van forgalomban, és 2003-ban már 70.000 euró értékben fizettek vele. A különbség a wörgli munkaellenérték-bonnal szemben, hogy míg ott a községi közhasznú munkára alkalmazottak révén került forgalomba, a Chiemgauert olyanok használják, akik ily módon akarják támogatni a tervezetet, de ők maguk ezáltal semmilyen személyes előnyt nem élveznek. A Chiemgauert megveszik a diákoknál és bevásárlásaikat ezzel fizetik. Akkor is, ha ez körülményes! A boltok aztán újból beváltják a Chiemgauert a diákok által működtetett irodában és többé-kevésbé szívesen beletörődnek az 5 % levonásába, amit beszerzési költségként vonnak le. (Ami alig valamivel több, mint amennyit a hitelkártya forgalmazásának könyveléséért kérnek.) A marketing jellegű kezdeményezés, hogy a Chiemgauert önként beszerző, arra előfizető szülőket és tanárokat a helyi boltokban történő vásárlásra ösztönözzék, lassan túlterjed az iskola hatáskörén. Egyetlen beszállítóról, egy sajtókészítő üzemről van eddig szó, mely fizetségül elfogadja a Chiemgauert és munkásai béreinek egy részét ebben a pénznemben fizeti ki. Ők aztán ezzel a helyi bioboltban fizetnek. . .

A kezdeményezés, úgy tűnik, korunk elevenébe talált. Enélkül a sajtó kiemelt figyelme nem volna érthető. Már múzeumok is érdeklődnek az első bonok iránt. Nem utolsósorban azért, mert bár ezeket az iskola számítógépein nyomtatják, kivitelezésük művészi: minden új sorozat új motívummal készül. Vagy elvárhatunk mást is egy Waldorf-iskolától?

Modern társadalomművészet?

A Chiemgauert mint a modern társadalomművészet kiállítási tárgya? Néhány kritikus kérdést fel kell tennünk. *Először*: Ösztönzi-e a gazdaságot a pénz *romlása*? Tény, hogy a pénzrendszer maga nem ad (már) munkát az embereknek. A kérdés mindeneelőtt az, hogy ezt megtette-e valaha is. Hogyan lehetne másként megmagyarázni, hogy míg munkanélküliek ezrei lődörögnek az utcán és szenvednek a munkanélküliségtől, addig fontos társadalmi feladatokat, például az emberhez méltó időskorú- és betegápolást a munkaröhiány miatt nem lehet el látni. Nem meggyőző az az érv, hogy ilyen feladatokra nincs pénz. Azt is látjuk, hogy a pénz szabályozóként hatástalan (vagy azzá vált). Képzelnék el egy 50-100 fős csoportot egy távoli szigeten: Jobban megy-e soruk attól, hogy mindegyikükre 100 euró hull az égből? Vagy attól megy jobban a soruk, hogy nekilátanak kunyhókat építeni, halfogáshoz szükséges szerszámokat előállítani vagy földet művelni? Az 1929-es világgazdasági válság sok embert kényszerített ilyen szigetszerű helyzetbe, mivel a globális struktúrák összeomlottak. Ekkor működött a wörgli kísérlet. Ma azonban egészen más viszonyok között élünk. Megpróbál-e még valaki megszabadulni a bankjegyeitől, mert azok másnapra 2 %-ot veszítenek az értékükből? Másként mondvá: lehet-e a mesterségesen gerjesztett pénzleértékelés akár a pénz elköltésének, akár a mások javára végzett munka ösztönzésének az eszköze? A gyakorlatban aligha!

Másodszor: Csereeszköz-e a pénz? A wörgli helyi fellendülés alapján véve azon a hatáson alapult, hogy az újonnan kiadott munkaellenérték-bonoktól ösztönözve az emberek újra elkezdhetek *egymásért* dolgozni. Ez csak egy viszonylag zárt körben lehetséges. Ekkor a bonok fizetőeszköz-jelleget vettek

fel, ami lehetővé tette, hogy kiegyenlítsék az elvégzett munka értékének *cseréjét*. De a mai gazdaság már nem cseregazdaság (ha valaha az volt is). Így a pénz (már) nem lehet csereeszköz sem. E tekintetben nem fedik a pénzelméletek a valóságot és Silvio Gesell tanítása sem illik a mai gazdasági valóságra. Ma a *képességek gazdaságáról* beszélhetünk. A súlypont áttevődött a termelésről a szolgáltatásra. Csak a legkritikább esetben kínálnak az emberek kész, cserélhető termékeket. Az emberek egy bizonyos keresletért dolgoznak, többnyire munkamegosztásban és igényeiket a mások által nyújtott szolgáltatásokból fedezik. Általában nem azokból, akiknek szükségletét ők maguk segítenek kielégíteni. Így a szolgáltatásért kapott pénz nem annyira (absztrakt) cserét fejez ki, sokkal inkább igényt a mások által végzett társadalmi értékteremtés egy részére. A fogyasztó táskájában található pénz folyamatos, nyílt, átfogó, ugyanakkor precíz nép- és világgazdasági *könyvvitel*. Kifejezi azt, hogy az egyes ember még mennyit igényelhet a maga számára. Ha tehát a pénznek már nem csereeszköz, hanem könyvviteli jellege van, miért támogatná a cserélők (regionális) jólétét? Itt csődöt mond az elmélet. Ma más eszközöket kellene bevetnünk a fellendülés érdekében!

Harmadszor: A Chiemgauer és más alternatív pénznemek kezdeményezői új pénzt vagy újfajta bonrendszert akarnak-e életre hívni? Ezt a döntést középtávon meg kell hozni. Ha bonokat akarnak, azzal meg lehet próbálni bizonyos vevőket bizonyos üzletekhez kötni. Marketingeszközként ez meglehetősen eredeti és jogilag ártalmatlan. Ha pénzt akarnak forgalomba hozni, annak hozzáférhetőnek kell lennie a pénznem érvényességi területén élő minden ember számára. Az a kifejezett szándék, hogy társadalmi változásokat ösztönözzön, sőt kieszközöljön, inkább a pénz funkcióra enged következtetni. Hiszen egy zárt, haszonelvű közösség aligha alkalmas arra, hogy megváltoztassa a világot. Ha pedig pénzről van szó, akkor alapvető jogi kérdéseket kell megoldani, különben az történik, ami Wörglben: abban a pillanatban, amikor elérik a kitűzött célt, egyben a hivatalos pénznem őrzőinek tűrőképesség-határát is elérik. Ekkor nem maradhat el a tiltás – hacsak nem alkotnak új jogi alapokat a regionális pénznemek számára.

Negyedszer: Lehet-e *önkéntes* részvétellel strukturális változásokat előidézni? Érdekes volna megvizsgálni, hogy léteztek-e olyan *felülről* megszabott és nem *alulról* indult történelmi, társadalmi formációk, melyek fennmaradtak ennek ellenére.

Egy se jut eszembe! Reformok, melyeket az érintettek feje fölött találtak ki és hajtottak végre, például a szociális- és oktatásügyben, többnyire nem élték meg a következő törvényhozási időszakot. Így aztán nagyon is rokonszenves, sőt ígéretes az önkéntességen alapuló kezdeményezés. Mindenesetre van itt néhány feltétel: az új fejlesztésnek időszerűnek kell lennie és ha egyszer megalapították, meg kell honosodnia a jogban is, legalább egy saját kódex erejéig. Majd az idő megmutatja, képes-e erre a regionális pénz? Ezzel cseng egybe az utolsó kérdésem is: Társadalmi jelentőségű-e ez a törekvés vagy csupán egy maroknyi megszállott játékaról van szó? A társadalmi jelentőséget Wörglben mennyiségileg az újonnan foglalkoztatottak száma, minőségileg pedig a közösségi testületek legitimációja adta meg. Hivatalos legitimációként mást is el tudok képzelni, ha például a kibocsátásról hosszú távon a régió minden kultúrahordozója együtt gondoskodik. Vagy ha a Kereskedelmi- és Ipar-kamara foglalkozna a dologgal, esetleg egy jól meghonosodott bank vagy takarékpénztár. Helyenként ilyen fejlődés szemmel láthatóan meg is indult. De vajon érvényesülnek-e? Ha a hajtómotor továbbra is egyetlen iskola hétfős csoportja, vagy egyetlen kreuzbergi szub-szubkultúra fanatikusa, akkor a projekt legfeljebb a múzeum számára hajt hasznót. Ez az érintettek tapasztalatait nem csorbítja, s a ráfordítást egyedül ez igazolja. Ilyen feltételek között félnék rögtön a globális kamatgazdaság és részvénytőzsdé számára orvosságként kikiáltani a Chiemgauer és társait.

A záróítélet túl korai volna. A próbálkozásokat mindenesetre komolyan kell venni, akkor is, ha elméleti megalapozottságukat túlságosan gyengének látom. Mindenesetre az érintettek óriási elhivatottsága, valamint a régióban és a sajtóban tapasztalt széleskörű elfogadottság a kísérlet mellett szól. Nagy az esélye, hogy tartósan fennmaradjon, mert a szervezők vízióval rendelkeznek és készek arra, hogy ezt közzé is tegyék. Ez nemcsak az érintettek, hanem mindannyiunk érdeke. De maradjunk realisták! Semmi realitását nem látom, hogy *pénzváltó irodát* alapítsanak, amely lehetővé tenné, hogy a jövőben a szállásdíjat a felső-bajorországi nyaraláson brémai Rolanddal egyenlítsük ki. Erre az esetre praktikusabb euróval fizetni!

A 2005. május 5 és 8 között megrendezésre kerülő harmadik Regionális Pénz Kongresszusról: www.regionnetzwerk.de A Chiemgauer részletes leírása: www.chiemgauer.info

(*Bérczes Erzsébet fordítása az Info3 2004/3 számából*)

JOBB GYERTYÁT GYÚJTANI, MINT ÁTKOZNI A SÖTÉTSÉGET.

Szeretettel meghívunk az I. Nemzetközi Ökológiai, Építész és Tájépítész Alkotótáborba

Ökológia – egészség – hagyomány – vallásbólcelet – művészet.

Időpont: 2005. augusztus 12 - 23. Helyszín: Dunakanyar, Verőce-Magyarkút Szállás: saját sátorban. Részvételi díj: 15.000.- Ft
Jelentkezési határidő: 2005. július 30. A tábor befogadóképessége: 50 fő. Étek: közösen főzünk vegetárius ételeket. Célunk a Magyarokúton lévő erdős területen egy nemzetközi nyári táborozó ligetet létrehozni, ahol bensőséges otthont teremthetünk egy ökológiai szemléletű művész alkotótelepnek.

Témakörök: humánökológia – ökofilozófia és -etika – szerves- és élő építészet – zen kert – költészet – egészség – környezet- és életvédelem – tájművészet (land art). Néhányan meghívott vendégeink közül: Ertsey Attila – Dr. Lányi Erzsébet – Medgyasszay Péter – Novák Ágnes (ökoépítészet) – Csögyal Tenzin – Karsai Gábor – Szatmári Botond – Porosz Tibor (vallás- és ökofilozófia) – Almássy Tamás – Síklaky István (alternatív közgazdaságtan) – Grandpierre Attila – Lányi András – Dr. Pethő Ágnes – Baji Lázár Imre (ökológia) – Jankovics Marcell – Somogyi Győző (művészet) – Szabados György. Az esti előadások nyilvánosak és ingyenesek. (A táborban bojkottáljuk a dohány-, az alkoholipar, a Coca- és Pepsi Cola termékeit.) Információ, jelentkezés: Nemeskéri Péter 1/337 9551, 30/292 1386, 20/544 0318 peter.nemeskeri@telia.com és Mézám Kata 70/331 5518 <http://okotabor.uw.hu>

Lányi András

KARÁTSON GÁBOR KÉPEI ELÉ

*...vezesd a népet
a Semmi ismeretére
a vágyak Semmijébe
a tudókat arra vezesd
cselekedni ne merjenek
nem én cselekszem
mérhetetlen
táncával cselekszik a Semmi
s én hagyom cselekedni mintha volna
épp azért nem jut egyeduralomra*

(Lao-ce: Tao-te king, 3. vers, Karátson Gábor fordítása)

Ha az itt látható képeket időrendben tekintjük át, látni fogjuk, hogy Karátson Gábor festészete egy ideje egyre szegényedik. Nem úgy szegény, mint egy légitársaság, mondjuk, amelynek már csak fapados járatokra telik, uzsonna nélkül, hanem úgy, mint a pilóta, aki eddig szemét a műszerfalra függesztve kormányozta gépét, de már műszerek, sőt, szárnyak nélkül is képes repülni. Képeihez az illene, ha szavak nélkül méltatnám, gondolatok nélkül értenénk őket („Cordelia hallgat és szeret”), szerepem azonban a kép-mutatás, most tehát ennek igyekszem megfelelni.

Úgy látszik, korunk nagy festői korántsem azok az éles szemű, biztos kezű ösztönemberek, amilyeneknek a romantika szerette láttatni őket. Mestereihez, Kleehez, Vajda Lajoshoz hasonlóan Karátson is azt tartja, manapság a festőnek filozófussá

kell válnia ahhoz, hogy tisztába jöhessen azzal, egyáltalán mi is a dolga. E mesterség magától értetődősége világunkból végképp kiveszett, a kép és a látás súlyos filozófiai kérdéssé lett. Karátson a hetvenes évek első felében három nagyszerű könyvet ír a festés mesterségéről, értelméről illetve hagyományáról, majd ettől kezdve, spontaneitás ide vagy oda, lényegében az ezekben kifejtett programhoz tartja magát. „Azért kell a mesterekről gondolkodnunk”, írja, „mert mindaz, amit létrehoztak, kérdéssé vált; élesebben és elszántabban kell hát gondolkodnunk róluk. Határhelyzetbe kerülünk, és ebben a határhelyzetben a múlt ugyanolyan fontos, mint a jelen. Egy lapra van feltéve minden...”, azért minden, magyarázza később, mert kiderült, „hogyan az ember magával ránthatja romlásába a Földet.” A romlás pedig szorosan összefügg „a képalkotás képességének megbetegedésével”, ami szerinte a modernitás problémájának a lényege. A Föld megmentése tehát a legnagyobb mértékben tartozik a festőkre és a festészetre, nem elvben, hanem gyakorlatilag: „A kép felülete számára a Föld jelképe”, írja, „és a lelkiismeretesség, amellyel megmunkálja, felhívás a Föld iránti lelkiismeretességre.”

A képalkotás képességének megbetegedése – hát igen. Elfelejtettük, hogy a kép nem valami már előzetesen meglévőnek az újra-előállítás, hogy a látás nem kukkolás – leselkedés odakintről –, hanem az a mód, ahogyan magunkra eszmélünk a látható és egymásra érzékeny dolgok egyetemes párbeszédének részeseként. Az ég kékjében, a levelek erezetében, az árnyék sötétjében, a látóhatár messzeségében. „A színek a mélységhez tartoznak”, írja Karátson, és ezt úgy érti, hogy nincsenek sem „itt”, a szubjektumban, sem „ott”, a szemlélet tárgyában, mégis, bámi másnál eredetibben és közvetlenebbül valóságosak. Hol vannak tehát a színek, a tárgyak körvonalai? Épp az, hogy egyáltalán nem „vannak”, tapint rá a fenomenológiai gondolkodás lényegére, hanem jelen vannak – szemünknek és kezünknek a világgal való testi érintkezésében. Mert „az igazság ember és világ egymásra vonatkoztatottsága; ahol vonatkoztatottság van, tér van ott... Az igazság” írja a *Hármasképben*, „mélység és tér”.

A *Tao-te king* 13. verse szerint:

*saját testemnek a Léteket veszem
ezért hogy minden oly reménytelen
testem ha a semmi
nincs minnek tönkremenni
és akinek az Égalatti lett a teste
az Égalatti benne lel nyugalmat
ki önmagát az Égalattiban kereste
arra rá lehet bízni a Birodalmat*

Előadásomnak ezen a pontján eredetileg Maurice Merleau-Pontynak a kép mibenlétéről szóló gondolatát akartam idézni. Úgy éreztem azonban, hogy Lao-ce sorai – Karátson Gábor fordításában – lényegre törőbb összegzését nyújtják a fenomenológiai álláspontnak. Annak a filozófiai irányzatnak, amely Karátson világlátásával a leginkább rokon. Mi vezette a fenomenológiához? Talán Goethe színtana, talán a keresztény gnosztikusok tanulmányozása. Nehéz nem észrevennünk, hogy a különleges életmű kivételes pozícióból születik, egymástól látszólag távol eső tradíciók találkozási pontján. E szerteágazó hagyományról szeretnék most néhány szót ejteni.

A *Hármaskönyvben* Karátson Vajda Lajos kapcsán különbséget tesz festői téma illetve hagyomány között. Ez a megkülönböztetés talán az ő munkásságára is alkalmazható. Mint Vajdánál Szentendre és a népi barokk, az ő esetében az Ó- és Újszövetségből vett motívumok, az európai szentképfestészet formakincse jelenti a közös nyelvet, melyen, azt reméli, még szót érthet közönségével. E hagyomány teherbíró képességét már csak azért is vizsgálnia kell, mert jól látja, hogy a krízis, amely a világot pusztulással fenyegeti, az európai-keresztény civilizáció útvesztése, ennek gyökereihez kell hát elhatolnia, ha a kései fejleményeket érteni akarja. A *Hármaskönyv* azonban arra figyelmeztet, hogy a szó szoros értelmében „a festészet hagyományát mindenkor a múlt festészetéből ránk maradt, még megoldatlan problémák jelentik”, tehát az ábrázolás problematikája, nem a világnézeteké. Mi itt az örökségbe kapott festészeti probléma? Alighanem a technikai képekkel elfedett, média-közvetítette, méltóságától megfosztott, a táj összefüggéséből kiszagatott emberi világ láthatóságának helyreállítása. És pedig annak a klasszikus hagyománynak a szellemében, amely szerint a szépség az *igazság* formája, felkutatása pedig *erkölcsi* kötelesség. Mert „ahol a művészet lehetetlenné válik, sötétségbe borul ott a mindennapi élet is”, állítja *A festés mesterségében*.

De hol keressük az igazság formáját, a szépséget, ha meggyőződésünkkel lett, hogy a szubjektum nem a végső realitás és a világ nem pusztán illúzió, másrészt abban sem hiszünk, hogy a hamis látszatok mögött rejtőzne a lényeg, amit láthatóvá kell tenni? Karátson úgy küzd meg e kérdéssel, hogy nem tesz közben engedelményt, sem a hagyomány látszat-egységébe kapaszkodó nosztalgiának, sem a „minden elmegy” játékos nihilizmusának. És azt is tudja, hogy a tiltakozás, a tagadás, a hiány nem képalkotó elv. Művészete mégis inkább derűsnek mondható, mint tragikusnak, következetessége pedig nem aszkétikus tartózkodás valamitől, hanem állhatatos hűség valamihez – aminek a mibenlétéről, ezt egy percig sem titkolja, a legnagyobb tudatlanságban vagyunk. Hogyan lehetséges ez?

A választ két, Karátsonra döntő hatást gyakorló hagyomány együttállásában keresném. A *Tao-te king* az egyik. Erre már előadásom mottója is utal. Lao-ce arra tanít, hogy a cselekvés útjában álló akadályok csak annak a számára elháríthatatlanok, aki cselekedni *akar*. Ezzel szemben kezünk és szemünk előzetes elkötelezettsége a színek és formák mellett arra int, hogy bátran hagyatkozzunk a világban – azaz bennünk magunkban – működő képességekre, s ne akadályozzuk ezek kiteljesedését. Hogy bízunk annak valóságában, amit nem ismerünk, ami csupán a vágy és a képzelet útján ad hírt magáról. „Mert aki nem reméli a nem-remélhetőt, az kitalálni nem fogja, mert nehezen kitalálható és hozzáférhető”, állítja Hérakleitosz is.

A másik, az a protestáns örökség. Vajon ne lenne ugyanúgy sajátja ennek is a reménytelen reménységéből táplálkozó hit, a minden személyes elhatározást megelőző eltökéltség, mellyel Karátson Biblia-illusztrációi az Írás – szerinte az idővel felfoghatatlanná lett – értelmét faggatják? De hiszen nem is faggatják olyan nagyon. Inkább engedi, hogy a vízfesték színt valljon, s az ecsetvonások tanúságot tegyenek. Ceruzája mintha tapogatózna, végtelen türelemmel, pontról pontra próbálja kifejtetni a ráakódott láthatatlanságból az evangélista által lejegyzett jelenetet – meg kell annak valahol lennie. És a szemünk előtt lesz képpé a keresés, és a rajz valahogy tényleg kirajzolódik, az alak körvonalai átütnek a lazúros színfoltokon.

Van ott egyáltalán valami? „Meglehetősen gondban lennék, ha meg kellene mondanom, hogy *hol* van a kép, amit nézek”, vallja be Merleau-Ponty, akinek gondolkodása szerintem közel áll Karátsonéhoz. „Mert nem úgy nézem, ahogyan egy tárgyat nézünk, nem nézem mereven a helyét, hanem tekintetem úgy bolyong rajta, mint a Lét fénykoszorújában. *Inkább a kép szerint vagy a képpel látok, mintsem őt látom.*”

Karátson világeletében festett szentképeket. Akkor is, sőt, akkor a leginkább, amikor újságokból kivágott, esetleges pillanatfelvételekből dolgozott középkori mozaikképek, quattrocento freskók modorában. Minden pillanat szent, sugallta, vagy pedig egyik sem az.

Miben rejlik a méltósága, miben az eredetisége Karátson Gábor művészi magatartásának – hűségének egy olyan hagyományhoz, melynek érvényességét semmi sem igazolja, de melynek leginkább az esendősége, a sebezhetősége mutatkozik meg képein? Amikor legutóbb beszélgettünk, ő hozta szóba Karl Barth esetét, amelyről én olvastam valahol. A nagytekintélyű protestáns teológust kolozsvári előadása után egy hallgatója megkérdezte, mit tegyen az ember, ha nem tud imádkozni. Barth csodálkozva fordult a kérdezőhöz: – De hát ki *tud* imádkozni?

(Elhangzott Karátson Gábor kiállításának megnyitóján az Olof Palme házban május 19-én. Ugyancsak ebből az alkalomból – a festő és író hetvenedik születésnapján – jelent meg új regénye, az *Ötvenhatos regény*, a Helikon Kiadó gondozásában.)

A 26. oldalon: *Önarckép*, 1959, *VIM*, 1960; a 27. oldalon: *Pápai autó*, 1990, és *VI. Pál a homlokát törölgeti a püspökök római zsinatának nyitó ceremóniáján*, 1978; a 29. oldalon, lent: *Faust*; jobbra: Biblia-illusztrációk.

IN MEMORIAM • SIMCHA YOM-TOV

DR. SIMCHA YOM-TOV

(Grünfeld Ferenc)

(1914, Kolozsvár – 2005, Izrael)

Simcha Yom-Tov izraeli építész és egyetemi tanár, azaz Grünfeld Feri bácsi, aki 1939-ben hagyta el – még időben – Kolozsvárt, hogy új hazát találjon magának, 2005 februárjában meghalt. A Dalia kibucból, ahol élt, küldte meg halálhírét a tőle várt válaszlevél helyett fiatalkori barátja.

Feri bácsi jaffai és jeruzsálemi kiállításaimat szervezte-támogatta, otthonában, ebben a furcsa betonbuborék házban vendégül látott, autóján kalandos utazásra vitt Galileába. A zsidó-palesztin megbékélés pártján állt, nem volt benne semmi faji elfogultság, bosszúvágy, csak emberszeretet. De az apajogú társadalmat utálta. Magyarázta, írta, tanította, hogy addig volt békesség, harmónia az emberek között, ameddig a matriarchátus uralkodott és a nők határozták meg a viszonyokat. Ezt a gondolatát saját építészetében is érvényre juttatta, a női formák építészetének elsődlegességét hirdette és úgy gondolta, hogy az általa nagyrabecsuült Kós Károly Egyesülés tagjaiban megértőkre és szellemi rokonokra talál.

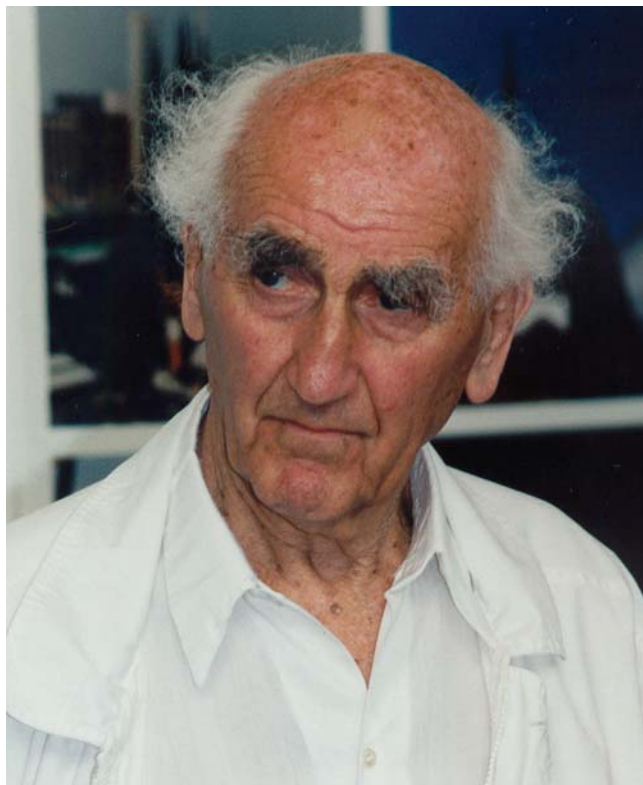
A Kós Károly Egyesülés tiszteletbeli tagja volt. Szeretettel és – immár szomorúsággal – gondolok rá. Isten veled, Feri bácsi.

Makovecz Imre

RÉSZLETEK SIMCHA YOM-TOV EGYIK UTOLSÓ LEVELÉBŐL

Dália kibuc, 2003. március 19.

(...) Én már egy nagyon vén ember vagyok, egy év múlva már kilencven éves leszek. Ezelőtt szoktam mondani, hogy a 90 év után már csak egy bot lesz a kezemben, amivel még fogok egy kicsit botorkálni. (Talán innen jön az a szó, hogy *botorkálni*, a botról, amivel totyogunk még egy kicsit.) Így mondtam ezt ezelőtt. De hogy már ez a 90-es esztendő közel van, már elhallgatom ezt, és még tervezek a botorkáláson túli dolgokat is. (...)

Ilyen vén fejemmel most egy könyv írásával gyötrődök. (...) Most azon dolgozok, hogy megrövidítsem a felére. Az Úristen itt felejtett elve, így hát még tudok dolgozni rajta. Nagyon sok barátom itt a kibucban már el van temetve. Engem itt felejtettek. (Temetve, temető az héberül: *támut*, ami azt jelenti, hogy meg fogsz halni. *Mét* = halott. *Chalál* héberül az, aki meghalt, elesett a háborúban, *chál* = az elmúlt, elhalt.) Az Ország-építőjünkben egy fejtegetést erről írtam. [*A magyar és a héber nyelv közötti kapcsolatról*, 2001/3] Erre egy itteni erdélyi barátom (az is kibucnyik) küldött nekem egy magyar-zsidó lexikonból egy oldalt, amiből megtanultam, hogy a 15. század óta tizen-négy magyar filológus írt erről a két nyelv közöttségéről. Minden száz évben volt, aki ezt faggatta. (...)

Az évek múltán már jobban kitisztult előttem az, amit csinállok és papolok, és ez: „a nőies szempont az építőművészetben”. Mert amit a műegyetemen tanítanak, nálunk is és mindenhol, az a mesterségünknek csak a fele. A férfias fele. Így, mivelhogy mi egy patriarchális, férfias kultúrában élünk. Ez nem is nagyon kultúra, mert a kultúrának csak a fele. A másik fele: nincs. Sehol sem tanítják. Márpedig a nőies szempont legalább olyan érdekes, de szerintem sokkal érdekesebb, szebb, érzékenyebb, mint a mindenhol élő és nyüzsgő férfias építkezés.

Mi úgy vagyunk nevelve, vagy inkább dresszírozva, hogy az egyenes fal, az ortogonális, derékszögletes épületeknek a formája, az egy technológiai kényszerültség. Hogy az egyenes fal erősebb, könnyebb megépíteni és olcsóbb is, mint a kerekded vagy görbülő fal. Ez magától értetődhetik.

De ez nem igaz. A kerekded falat könnyebb megépíteni (minden forma nélkül!!!), sokkal erősebb, mint az egyenes fal és olcsóbb. (...) Én az épületeimet két és fél!!! centiméter betonnal építem. Egy külső réteg egy és fél centiméteres, az izoláció 4-6 centiméteres (legkönnyebb poliszterén habbal gyártott lemezekkel) és még 8 milliméternyi beton a szigetelő anyag védelmére és bezárására. Összesen 2,5 cm beton. Ha rosszul csinálják, közeledik a három centiméterhez. A két réteg és a közöttük lévő izoláció összesen 6-8 centiméternyi falat képez, amelyek szendvics-szerűen egymáshoz vannak préselve kissé vastagabb dróttal. És másnapra –nem 21 nap után– már lehet ugrálni és táncolni rajta. A vas a betonban nem rudakkal, hanem egy nagyon vékony, milliméteres vashálóval lesz csinálva, amit egy fémlemezről készítenek, ez az úgynevezett *ferro-cement*. (...)

Hát akkor miért vagyunk mi úgy dresszírozva, hogy az egyenes fal az igazi, a jobb? Ez már vagy hatezer éve van így, kb. a férfias kultúra megalapítása óta. És a férfias kultúra megalapítója, úgye, a *Biblia*. A szentírás. Ami úgy kezdődik, hogy: Kezdetben... Mi az hogy kezdetben? Van a világnak kezdete, van annak vége? És ha van, akkor megkérdezzük: És mi volt azelőtt? A szentírás meg is mondja: „A világ tohu vabohu (zűrzavar) volt. És sötétség a szakadék fölött.” (Nincs magyar Bibliám, és ezért nem tudom a pontos szöveget.)

És persze az Isten is férfi. Mi Atyánk. Egy vallásos ember mondaná: az Istennek nincs neme. Nem igaz. Van. Mit szólna,

ha azt mondanám: Mi Anyánk? Ez a Szentírás egy nagy bűnre van felépítve: a nagy bűn, hogy hová állították a nőt, a némbert. Mert a szentírás lebecsmérli és ledegradálja a nőt. Még a kereszténységben is az eredeti szent Mária a *Babba Mária* volt, a termékeny Mária-nagymama (Ma-Rea: Ma=Anya, Rea=a nagy Istennő). Hogy be lehessen engedni a nőt, a szent Máriát a szentségbe, először ki kellett tisztítani a nemiségtől, mert a nemiség az mucskos. Azért lett ő a Szűz Mária. Nem mucskolódott be a nemiséggel.

Sok tudós tagadja, hogy az azelőtti társadalom egy *matriarchális*=nőies társadalom volt. Habár ez meg van írva a szentírásban, hogy így volt. Tizenegyszer jelenik meg a Bibliában ez a mondat (amikor a nőies Istenről, az Anyaistenről van szó): „... és romboljátok le az oltárait minden kimagasló dombon és minden élő fa alatt.” Szóval az egész ország tele volt az oltárokkal. Ez nem sötétség, kietlenség, hanem egy nagy kultúra volt, és mi kötelezve vagyunk lerombolni ezeket az oltárokat.

Nem papolok tovább, de le kellett hogy írjam, hogy mire alapozom mondanivalómat. Így hát nem én találok ki, hogy a kultúrának van egy nőies oldala. Már megfékezem magamat és nem tárgyalom itt azt a nagy agresszivitást, amellyel a mi kultúránk harcol, és lebecsmérli az azelőtti nőies kultúrát.

Innen, hogy én a nőies oldalát gyakorlom az építőművészetnek. Már írtam is erről, az Országépítőjünkben is megjelent vagy

két alkalommal. Valamit írtam a kóskárolyiaknak az épületek kikerekítéséről is. [*Nőiség az építészetben*, 1995/1. *A négyszög elkerekítése*, 1999/4] Szóval a kóskárolyiak is érzik, hogy van valamiféle más építkezés is, és affelé kacsintva kikerekítik az épületeiket. (...)

Ha így fontolgatom, úgy tetszik, hogy Maguk, kóskárolyiak, csak fél utat tettek meg. Elkerekítették a háztetőket, de a falak egyenesek maradtak. Elkerekítették, mert érzik ennek a kerekességnek az áldását. Habár a faszerkezet, amivel a fedeleket csinálják, bonyolultabb az egyenes fától. Bonyolultabb és gyengébb is, ha nem alaposan csinálják, már hogy minél apróbb részekből összeállítva kerekítik el. Szóval ez nem egy technológiai javítás, hanem csak egy esztétikai. És nem is csinálhatták másképp, mert tevékenységüknek az eredő ereje a népművészetre való fordulás, és ott, a falusi népművészetben a fal, úgy ahogy van, egyenes. Pedig az elkerekített falak erősebbek az egyenesnél. Egy tojás, ha négyszögletű volna, eltörne.

Így, ha tevékenységük a népművészet bámulásával kezdődik, továbbra is az egyenes falat építik. (...) Csak a férfias kultúra mondja, hogy az egyenes fal a jobb. Ahogy még mond sok mindent, ami el akarja felejtetni a nő sorsdöntő szerepét életünkben. Így például a születésnapunk. Az nem igaz, hogy én azon a napon születtem, mert kilenc hónappal azelőtt születtem, amikor a tojás és a férfi magja összetalálkoztak és elkezdett sokszorosodni és nőni. Mi akkor születünk. Amikor elhagyjuk anyánk testét, kellene számolni visszafelé kilenc hónapot, és ez a születésnapunk. Lehet, hogy tévednénk néhány napot, de nem kilenc hónapot. Ez a kilenc hónap számunkra sorsdöntő.

De ez csak egy kis része a férfias igyekezetnek, számunkra elfelejtetni a nő szerepét. Na meg, hogy a családi nevünk is a férfi után lesz, habár a férfi nem biztos. A nő a biztos.

A nőies építkezés kerekded épületeket követelne, én ezért építék ilyen házakat. Ezért mondom, hogy a kóskárolyiak csak a fele utat tették meg. (...) Az egyenes fal nem technológia követelmény, hanem antropológiai. A férfiuralomnak, szóval a társadalomnak a követelménye. Habár mi úgy vagyunk nevelve, mintha ez technológiai követelmény volna.

Azért beszélek annyit, mert sokat foglalkoztatnak engem Maguk, a kóskárolyiak. (...)

Ez a ven bácsi Szimchà Yom-Tov

IN MEMORIAM • KENZO TANGE

KENZO TANGE

1913–2005

A március 22-én, 91 évesen elhunyt Kenzo Tange befolyása fél évszázadon keresztül áthatotta Japán építészetét. Az 1950-es években vált az ország vezető modern építészévé és azóta tanítványainak több nemzedékét tanította Tokióban, a Massachusetts Institute of Technology-n és a University of Yale-en. De mindenekelőtt épületeivel vált a háború utáni japán építéssel változásainak egyfajta barométerévé.

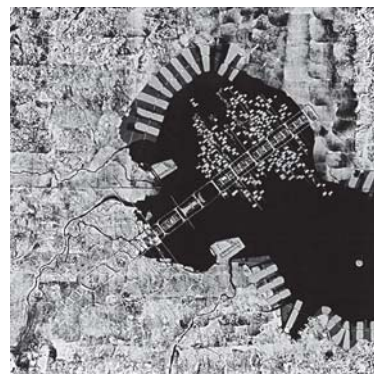
1938-ban végezte el a tokiói műegyetemet, ugyanott kapott posztgraduális képzést a háború éveiben, mielőtt szakmai karrierjét elkezdte volna Kunio Maekawa irodájában, aki korábban Le Corbusier párizsi műtermében dolgozott. Kenzo Tange attól kezdve a Modern Mozgalom Mies, Corbu és Gropius kialakította eszméi mellett kötelezte el magát. Megpróbálta azonban ezt az inspirációt a hagyományos japán kultúra elemeivel ötvözni. Így nyitotta meg az új utat Japán előtt a nemzetközi stílus felé anélkül, hogy a tradíciókkal szakított volna. Ezt már legelső, nemzetközi figyelmet keltő együttese, a hirosimai Béke Központ (1949-56) mutatja, az atombomba okozta pusztaság fölé emelkednek a helyi motívumokkal kevert funkcionalista formák. 1957-ben fejezte be Yurakuchóban a közigazgatási hivatal funkcionálisan szervezett, acélszerkezetű, lábakra állított épületét, kifejezve mind Mies, mind Corbu iránti hűségét. Nagyvárosi épületeinek (Ehime, Hirosima, Shizuoka) sikere vezetett el az 1964-es olimpiai játékok csarnokaihoz, amelyek általános nemzetközi elismerést hoztak számára, különös szimbolikus jelentőséget tulajdonítva nekik. Ő maga azt írta róluk: *... egy ideje az építészeti tér és az emberi szellem közötti kommunikációra figyelek ... a szimbólumok a civilizáció egyes korszakainak kikristályosodásai.* A szimbolikus megközelítés egyúttal arra is válasz volt, hogy az olimpiai park területét addig megszállva tartó amerikai hadsereg elhagyta a helyszínt. Kenzo Tange két csarnokot tervezett, a nagyobbakat az úszóversenyek, a kisebbet a kosárlabda és teniszversenyek számára. Az olimpiák addigi történetében a legkülönösebb szerkezetek voltak ezek a függesztett héjak, amilyenekkel már Le Corbusier is kísérletezett az 1958-as brüsszeli világkiállítás Philips-pavilonján, Eero Saarinen meg a Yale hokistadionján, csak nem ebben a léptékben. 1972-ben Frei Otto fejleszt ki újra hasonló szerkezetet a müncheni

olimpiai stadion lelátóit lefedő héj számára. A sportcsarnokok Kenzo Tangét elindították egy organikus felfogás felé, elutasítva a nemzetközi stílus merevségét. A Philips-pavilon bizonyára fontos szerepet játszott ebben a folyamatban, hiszen előképként szolgált a tokiói St Mary katedrálishoz is (1961-64).

1959-ben Kenzo csatlakozott a CIAM Team 10 otterlooi konferenciájához és ott bemutatta a fiatal metabolisták munkáit, akik őt szellemi atyjukként tisztelték. Kiyonori Kikutake és Noriaki Kurokawa munkái mellett ismertette saját elképzelését

Fent: Tokió, olimpiai úszócsarnok;
lent, balról jobbra: Hirosimai békeközpont; Kagawa, városháza;
Tokió, Sugetsu kultúrközpont; Tokió városfejlesztési terve.

a tokiói öbölre építendő városra. Ezt a sémát a MIT diákjai fejlesztették ki a bostoni öbölre, 25 ezer lakosra. Reyner Banham *Megastructure* című könyvében a tokiói tervet az irányzat legmesteribb alkotásának minősíti. Ugyanott Japánt a hatvanas évekbeli építészeti és városépítészeti víziók legjelentősebb forrásának nevezi. Nem szorul magyarázatra, hogy Lucio Costa Brasiliájának konvencionális modernizmusa helyett!

A Yamanashi kommunikációs központ megépítésével (1961-67), amelynek részletezettsége nem hasonlítható a corbusianista évek munkáihoz, nyilvánvaló fordulat következik be Kenzo pályáján. Távoltartva magát a nemzetközi stílustól, a flexibilitás, a növekedés, a változás, a meghatározatlanság elvein alapuló új trendet hangsúlyozza. Ebben az időben részesült a legáltalánosabb elismerésben, megkapta a RIBA (1965), az AIA (1966), az olasz (1970) és a francia (1973) építész szövetség tiszteletbeli tagságát, számos ázsiai, latin-amerikai és európai kitüntetést. Tevékenységét is nemzetközi síkon folytatta tovább, tervei szerint építettek többek között Kínában, Ausztráliában, Szaud-Arábiában, Afrikában és Dél-Amerikában. Tekintélyen csorbát ejtett az 1991-ben befejezett tokiói városháza Nishi-Shinjuko felhőkarcolókkal amúgyis teletűzdelt negyedében, amelyben a monumentális kettős torony a közigazgatás mindenek feletti hatalmának jelképeként tűnik fel. Ez a legnagyobb épület, amelyet Japánban valaha emeltek, lenyűgözőek a méretei és szimbolikus üzenete is. Zavaró ellentétben áll Tokió kaotikus, mégis nyüzsgő és eleven karakterével. Akárhogyis, jóvátette mindezt a Fuji TV számára épített székház 1996-ban. Az épület mesterséges szigeten áll a tokiói öbölben, két tömbje 210 méter hosszú és 120 méter magas. A kettőt gyalogjárók

hálója köti össze köztük helyezkedik el a 32 méter átmérőjű, titánlemez borítású csillogó gömb, amelyben kedvelt kilátó és kávézó van. Nem lehetne megfelelőbb helyet elképzelni, hogy Tokió – és Japán – legnagyobb hatású építészének munkáit szemügyre vehessük és rajtuk elmerengjünk.

Dennis Sharp
(*The Architectural Review*, 2005/5, G. J. fordítása)

Szemben, fent: Tokió, labdajátékok csamoka;
lent: olimpiai csamok részlete;
ezen az oldalon, fent: Tokió, St. Mary katedrális;
lent, balra: Tokió, városháza; jobbra: Tokió, Fuji TV székháza.

Michael Sorkin

AZ AMERIKAI INDIÁNOK NEMZETI MÚZEUMÁNAK ÚJ ÉPÜLETÉRŐL

Az *Országépítő* többször adott hírt Douglas Cardinal munkásságáról (1997/2, 1998/2) és közölte hosszabb írását a washingtoni múzeum tervezésével kapcsolatos álláspontjáról (2000/4). Alább a jeles amerikai építész-kritikusnak az *Architectural Record* 2005. májusi számában megjelent cikkét közöljük a 2004 szeptemberének végén megnyitott épületről.

A washingtoni Mall nemzeti geometriánk vonzasközpontja. Létesítésétől kezdve telítődik metaforákkal és szimbolikával. L'Enfant terve – amelynek középpontját a Mall képezi – eszményképe a racionális absztrakciónak, leképezője a hatalom jelentőségének és szerkezetének. Hatalmas tisztást alkot, amelyen a szándékosan elkülönített erők egyesülnek; üres teret, amelyen át áradhat és közösen működtethető a demokrácia.

Az évek során a Mall térfalai – a közepéhez hasonlóan – olyan létesítményeket fogadtak magukba, amelyek nemzeti fejlődésünket ünnepelték és fémjelezték; és a maguk különféle kifejezési eszközeivel meghúzták az építészeti jelentéséről és metaforikus kiterjedéséről való közmegegyezés határait. Egyik végén a Capitolium a maga barokk kupolájával és kimagasló tekintélyével a fiatal köztársaság hivatalos építészeti nyelveként az újraforgalmazott klasszicizmust testesíti meg. A másik végponton a „nagy házra” emlékeztető antik templomban ül Abraham Lincoln, a rabszolgák felszabadítója. Javarást a neoklasszicizmus volt Washington hivatalos stílusa történelmünk folyamán, akár a Nemzeti Galéria eleganciájában, akár a House Office Building groteszk túlzásaiban nyilatkozzék is meg. Érvényre juttatva a magassági korlátozásokat, a Városszépészeti Bizottság szigorú bírálatait és két évszázad hagyományait, megjelenésében minden amerikai város közül Washington a legszigorúbban homogén.

Voltak persze alkalmi kivételek. A példateremtő „másféleség” James Renwick 1842-es kastélya a Smithsonian Institute számára. Az akkor népszerű neogót stílusban épült ház a maga nyerstégla falaival színében, hangulatában és a Mallt ingerlő mivoltában különbözik társaitól. Határt is szab az elkülönülés mértékének. A kastély maga elragadó a gyönyörűen kidolgozott részleteivel, évek óta a város egyik emblemikus látványossága éppen szertelensége miatt.

A hely szimbolikus jelentését megváltoztató fordulópont volt a vietnami veteránok emlékművének felépítése, az emlékezés a tragédiára és a vereségre. Elkezdődött a Mall militarizálása – következett a koreai háború, majd a második világháború emlékműve – és az építészeti kivételek csendesen fortyogó kultúrájának térnyerése. Bár az emlékmű még ragaszkodott a város eredeti terveiben megnyilvánuló absztrakció szelleméhez (mint I. M. Pei túlbecsült galériája a maga barokk hasítékaival): fényezett fekete gránitja sötéten csillog és belesüllyed a földbe – nem emelkedik győzedelmesen felfelé. Csak komor és nem ünnepélyes.

A vietnami emlékművet hamarosan követte egy újabb terv, amely drámaian átfőmálta a Mall jelentését: az Egyesült Államok Holocaust Múzeuma. Ugyan egy tömbnyire áll a Malltól, mégis visszafordíthatatlanul megváltoztatta a Mall hangulatát és stílusát. Építészeti is elutasította a régóta fennálló klasszicista hagyományt és új módot vezetett be a hivatalos üzenet közvetítésére: nem gyűjteményt magába foglaló múzeum, hanem értelmezési és gyógyítási kísérlet, hogy magarázatot adjon a tragédiára, amely éppoly felfoghatatlan, mint a vietnami háború.

Ez az a prizma, amelyen át kell szűrniünk az Amerikai Indiánok Nemzeti Múzeumának (NMAD) sugárzását. Az épület és annak programja összefoglalja a „kivételképzést”, amelyet a vietnami emlékmű és a Holocaust Múzeum testesít meg.

A Washingtonba költözés gondolata 1989-ben vetődött fel, amikor a Smithsonian átvette az Amerikai Indián Múzeum akkor New York Cityben elhelyezett fantasztikus gyűjteményét. Az új elképzelés szerint a múzeum kialakított egy új részleget az alsó Manhattan egykori vámházában, anyagának zömét egy új levéltári és raktári épületben helyezte el Marylandben és megépítette a központi múzeumot a Mall utolsó üres telkén.

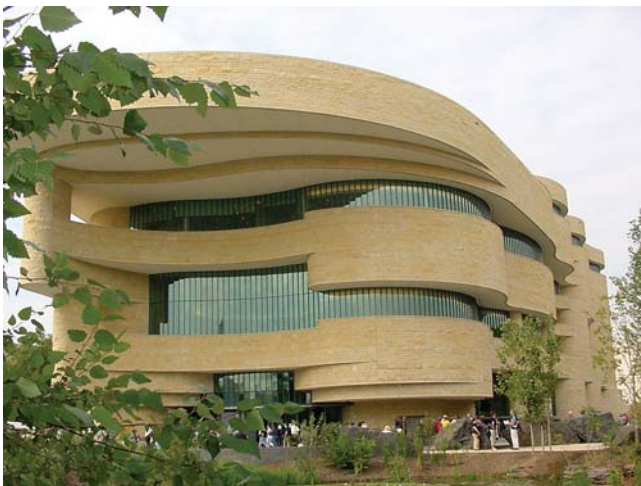
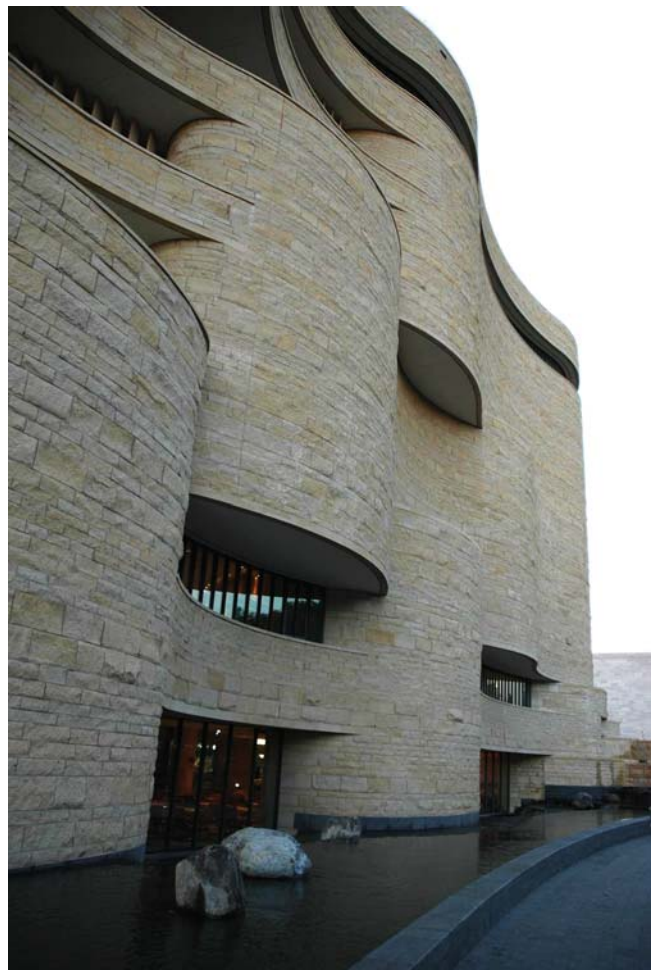
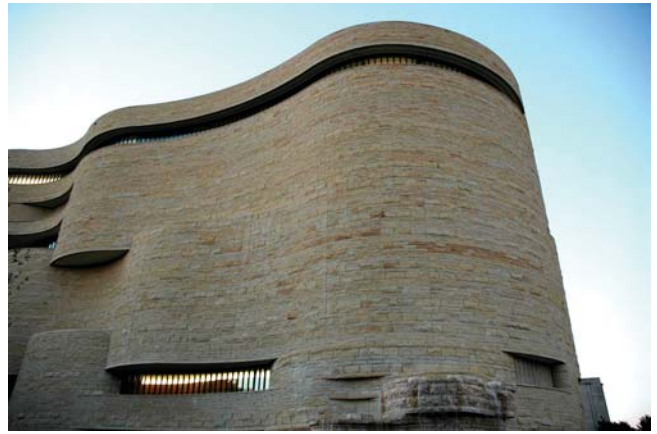
Természetes volt, hogy a tervezésre 1993-ban Douglas Cardinalt kérték fel. A tehetséges kanadai építész régóta kereste a kapcsolatot alkotásai és saját indián gyökerei között, törekvéseinek eredménye megjelent a bennszülött közösségeket segítő, épített formában, és egy sor tanulmányban igyekezett megragadni az amerikai indiánok térszemléletének értékeit és szellemét. Ő az ottawai Kanadai Civilizáció Múzeumának (1989) tervezője, amely épület igazolta képességeinek érettségét és tartalmilag közvetlenül összehasonlítható volt (bár méretében annál nagyobb) a tervezett múzeummal. Az NMAI tervezési programjának kialakítása az indián közösségekkel folytatott és az ismétlődő tanácskozások tempója által szabályozott konzultációk során haladt előre, ami teljesen egybecsengett Cardinal tervezési stílusával. Trevor Boddy nagyszerű, Cardinalról szóló monográfiája (1989) által is megerősítve, magam is megfigyelhettem, hogy alkotásai akkor érik el a legmagasabb színvonalat, ha a tervezési folyamat megengedi a kísérletezést és az elmélkedést.

Néhány év kellett hozzá, hogy terv formát öltjön, mint a Civilizáció Múzeumának folytatása és több szempontból annak finomított változata. Akárhogyan is, 1998-ban Cardinalt a honoráriumról és a kreatív irányításról folytatott viták után eltávolították a munkából. A konfliktus vizsgálatára meghívott Polshek Partnership került a felszínre a terv befejezésére vonatkozó megbízással. Bár nem vagyok hivatott, hogy kommentáljam ezt a gyanús ügyet, mindenesetre tény, hogy Cardinal keserűen távozott, plágiummal vádolta a Smithsonian-t és visszautasította, hogy megjelenjen a megnyitón. A maga részéről a Smithsonian semmibe vette, megalázta Cardinalt, és megkérdőjelezte a terv együttműködésén alapuló természetét.

Bár az irányító építész helyettesítése lehetetlenné teszi a befejezett műben az egyes részletek szerzőségének megállapítását, nyilvánvaló, hogy az alapvető tervek, a koncepció Cardinaltól származik. A Civilizáció Múzeumát követve az épület geológiai metaforának tekinthető, ívesen hullámzó kőrétegek lemezeiből áll össze. Gyönyörű, vajszerű mészkőből készült, a felületet változó megmunkálású és méretű kőszalagok alkotják, sokkal inkább a szél által kivájt sziklafalra, mintsem valamilyen indián építményre emlékeztetnek. A kőrétegződéshez való hasonlóság legalapvetőbb formai következménye: a transzparencia. Hogyan lehet fényt bevezetni és kitekintést engedni valamiből, ami egyetlen sziklatömbként jelenik meg? Az egyik lehetőség, amit a Guggenheim Múzeumról ismerünk, a felső áttörés. A másik az épület átlyukasztása olyan nyílásokkal, amelyek a tömeget és a falak vastagságát emelik ki. Cardinal vegyesen alkalmazza a követ és az átlátszó szalagokat. Ennek megvan a tektonikai következménye: az átlátszóság egyfajta árnyék? a kőrétegek a levegőben úsznak? a sötét üveg a kőhöz hasonló szilárdságú?

Az NMAI üvegszalagjai felveszik a kő ritmusát és arányrendjét, mintha csak egy másfajta geológiai réteget képeznének, felületüket az osztóbordák szabályos ritmusa alakítja. Ezáltal olyannak tűnnek, mintha a felettük lévő kőrétegek súlyát hordoznák. Ez a megoldás önmagában megfelelő, ezért a részletekből hiányzó elegancia, a lemezek szélének stukkóval történő kialakítása csalódást kelt. Az épület valójában pillérváz, belseje nem ismétli a kőhullámok külsőt uraló metaforáját. A belső legjelentősebb gesztusa a teljes épületmagasságot átfogó, kupolában záródó hengeres tér. Ez a tér keletre, a Capitolium felé néz és folyamatos párbeszédet folytat a hegyen ülő kupolával, amelynek tetején – a hódítás perverz szimbólumaként – egy bennszülött indián szobra áll.

Az épületbe lépve a látogató leereszkedik a rotundába, amely lenyűgözően nagy, de meglepően üres, kiérleltelen. ... Egy tér, amely az emelkedésnek sokkal drámaibb és finomabb eszközeiért kiált. Számomra azonban a legnagyobb csalódást a múzeum tartalma jelenti. Nemcsak azt érzi a látogató, hogy a terek nincsenek kapcsolatban a bemutatott tárgyakkal vagy a gyűjteménnyel, a kialakításuk is lélektelen. Talán a legkiábrándítóbb a műtárgyak csekély mennyisége. Egy kultúrákban gazdag kontinensen, amely lenyűgöző anyagi örökséget hagyott hátra, a műtárgyak szűkössége (a két múzeumi boltban több

van, mint az összes kiállítóterben együtt) óriási csalódás. Eszembe sem jut a XIX. századi múzeumok zsúfoltságát kérni számon, hanem az alkalmazott didaktikus felfogás miatti mélységes csalódás mondatja ezt velem: nem csak hogy inadekvát az ünnepélyessége, de a tárgyakat is hitelteleníti. Hol marad az építészet?

Természetesen semmi értelme kifogásolni az intézmény működésének alapelveit; vitatni szerepének fontosságát abban, hogy az indián történelem a rombolás és felejtés évszázadai után valamennyire mégis kitapintható legyen; kétségbe vonni oktatási kötelezettségeit, vagy tagadni gyülekezőhelyként és nemzeti büszkeséggel szeretett kulturális központként betöltött szerepét. Ámde túlságosan is követi a Holokauszt-emlékhely modelljét, túl biztos benne, hogy a bemutatott tárgyak történelmi bizonyítékok, és túlságosan kevésbé van tudatában annak, hogy építészeti szépsége és atmoszférája maga is művészet, amely ugyancsak kifejez valamit. Ebben a tartományban mozdulnak meg és fejtik ki hatásukat Cardinal látomásának legmélyebb regiszterei. Az épület ereje a Mall-on való jelenlétének különös és paradox tényében rejlik; abban, hogy a mi evilági, lármás és materialisztikus szentélyünkben egy ennyire hajthatatlan és rendíthetetlen *más* is jelen lehet.

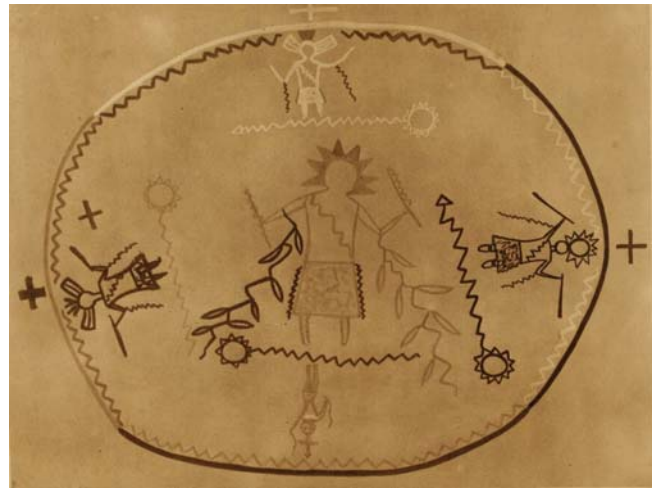
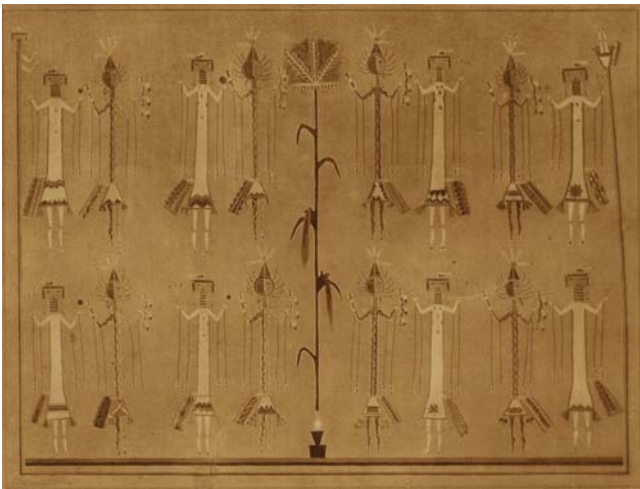
Az NMAI ugyanis nyilvánvalóan *másvalami*. Sárga a fehérség tengerében; felületei nyers-durvák a sima lágság és mechanikai tökély sivatagában; falai hullámzóak a síkok és derékszögek világában – egy amerikai indián azt mondta róla: „a Mall

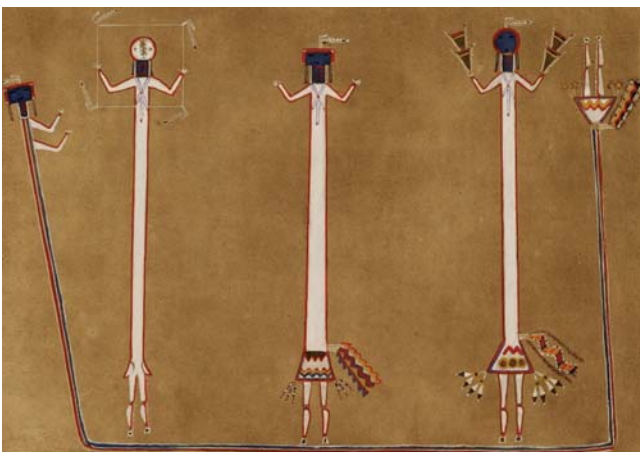
George W. Bush a múzeum megnyitásakor a Szenátus indián tagjával

első *női* épülete”. Apró ökoszisztéma-minták veszik körül, s nem az unalomig ismert kis tájkép-szeletek. Szellemi és földrajzi tájoltságát ön maga jelöli ki; jelentésteli, de szerény; kissé tartózkodó a „racionális” idegenekkel szemben, akik elpusztították a hajdani Amerikát. Szimbólum nem lehet tökéletesebb.

(Douglas Cardinal eltávolításával a Smithsonian elvetette a törzsek véneivel közösen kialakított programot is, amely az épületet nem kiállítóterként, hanem a hagyományos műveltséget újjáélesztő és fenntartó, annak formáit a látogatókkal megismertető kultúrközpontként működtette volna. – Szerk.)

Edward T. Curtis tizenkilencedik századi felvételei az észak-amerikai indián művészet jellegzetes darabjairól

WASHINGTON SZAKRÁLIS ÉPÍTÉSZETE • DAVID OVASON KÖNYVÉRŐL

Ovason foglalkozását tekintve asztrológus. Több mint egy évtizedes kutatómunka után írta meg könyvét, „Washington DC. titkos zodiákusa – szabadkőművesek tervezték a csillagok városát?” címmel (*The Secret Zodiacs of Washington DC, Was the City of Stars Planned by Masons?*), amelyben rendkívül részletes elemzést találhat az 1791-ben alapított amerikai főváros épületeinek, utcáinak, emlékműveinek összefüggéseiről a szabadkőművességgel és a – csillagos éggel. Régi hagyományra vezet vissza az ősi építmények és az égitestek kapcsolatának kutatása, elsőként Sir Norman Lockyer, csillagász és fizikus, a Nature című lap alapítója foglalkozott ilyen szempontból az egyiptomi és görög templomok és a Stonehenge tájolásával, a 19. század végén, a 20. század elején.

Ovason előrebocsátja: nem vezetik érzelmek vagy előítéletek, hanem a tényeket igyekezik szemügyre venni. Abból indul ki, hogy Pierre Charles L'Enfant (1754-1825) és Andrew Ellicott tábomok (1754-1820), akiknek a nevéhez fűződik a város kialakítása, úgy tervezték a Pennsylvania Avenue-t, hogy minden évben augusztus 10-e körül naplementekor meghatározott látványt nyújtson a Capitolium, a törvényhozás épülete felől nézve. Akkor tájt ugyanis a nap a királyi Oroszlán csillagkép 17. fokán áll, és legfényesebb csillaga, a Regulus épp a nem messze lévő Fehér Ház felett ragyog, mintegy fél órán át a napnyugtát követően, elhaladva a Szűz csillagkép legfényesebb csillaga, a Spica, és az Ökörhajcsár csillagkép legfényesebb csillaga, az Arcturus mellett.

A szerző szerint „ezt a három csillagot olyan szabadkőművesek, mint Pike és Brunet, fontosnak tartották a Szűzzel kapcsolatos konstellációjuk miatt”. Ez azt jelenti – mint Ovason írja –, hogy „a várost a Szűz misztériumának tiszteletére tervezték – és ez a Szűz az egyiptomi Isis, a görög Ceres és a keresztény Szűz Mária”. Az antik misztériumok mai örökösei, a szabadkőművesek saját magukat úgy is nevezik, az „Özvegy fiai”, ami az ősi, egyiptomi beavatási-kozmikus mítoszra utal. Az „özvegy” a szűz világlelket, Isis istennőt jelenti, aki párjának, Osiris istennek – a szellemi napfénynek – Sét-Typhon által szétszaggatott darabjait keresi az alvilágban. Hasonló tartalmú a görög „mag-anyja”, Ceres termékenység mítosza, akinek leányát, Persephonét elrabolja Hádész, és hat hónapot kell az alvilágban töltenie. Mindkét mítosz – mint ahogy maga az emberi történelem – összefüggésben van az évkör természeti folyamataival, melyek a nap járásához kapcsolódnak, oly módon, hogy az ekliptikán az állatövi jegyek előtt végigvándorló nap útját egykor a szellemi fény, illetve az emberi lélek sorsának kifejeződéseként fogták fel. A kezében kalászt, vagy leveles ágat

tartó antik Szűz gyakran előfordul a szabadkőműves ábrázolásokon – illusztrációk, szobrok, épületdíszek –, így például az „Idő és a Szűz” címűn, amely a mesterfok beavatását szimbolizálja. A kelet felé tekintő Szűz szobra ott áll a Capitolium központi kupolájának csúcsán is. Ovason rámutat, hogy a Capitoliumot a tervezők a város középpontjába helyezték, mint egyfajta „szellemi világot” Washington fölött, és a törvényhozás épülete a nap éves járásának, azaz a tavaszi-őszi napéjegyenlőségnek és nyári-téli napfordulónak a középvonalában fekszik, egy kelet-nyugat tengelyen. A szerző jelentősnek tartja, hogy a fő kormányépületek, így a Fehér Ház is, a Capitoliumtól nyugatra esnek, tehát a napnyugtával összefüggésben tájolták őket.

Ovason elmondja, hogy a szabadkőművességben felhasználnák az asztrológia tanait akkor is, amikor az ún. alapító vagy szegletkő szertartások idejét meghatározzák, és „a zodiákus meglepő gyakorisággal fordul elő a kőműves szimbolikában”. Alapos csillagászati elemzéseivel kimutatja, hogy a várostervezők ezoterikus eszméket követtek, úgy hitték, hogy az égi szimbólumok fizikai-földi megjelenítése reális erőt hordoz, s ezzel mintegy kozmikus keretet, alapot kívántak adni a város jövőjének. A szerző felteszi a kérdést: „igaz lehet az, hogy az olyan ezoterikus csoportok, mint a szabadkőművesek, élő, létező lényeknek tekintik a csillag-panteonnak ezeket az ősi isteneit és istennőit, akik hatalmukat jótékonyan fejtik ki a föld bizonyos részein?”. Majd hozzáteszi: „A kőműves művészet eszközeit rendkívüli pontossággal lehetővé teszik, hogy megfelelő szellemi lényeket bevonjanak egy épület vagy egy város életében való részvételbe”, miként ez a középkori templomépítő mesterek tevékenységénél is megfigyelhető. Washington várostervezőinek és építészeinek szabadkőműves tagsága utalászerű, és magyarázat lehet a város építészetében található szabadkőműves szimbólumokra. „Kevésbé ismeretes, mivel csak legutóbb került napvilágra, hogy L'Enfant, akiben Washington DC. eredeti tervezőjét tisztelik, nagy valószínűséggel szabadkőműves volt” – írja Ovason.

Ellicott tábomok, George Washington páholytestvére tűzte ki a leendő Capitolium és a Fehér Ház épületét összekötő Pennsylvania Avenue irányát. Az 1792. márciusában kiadott második várostervet Ellicott javította L'Enfant eredeti, 1791. augusztusi rajza alapján, kissé megváltoztatva az utcák szögeit, a terek és körutak elhelyezkedését, a topográfiai követelményeknek megfelelően. Három megbízott feladata volt a város nevének meghatározása, és ők javasolták, hogy az utcák számozottak legyenek; a megbízottak közül ketten szabadkőművesek voltak.

Baji Lázár Imre

TELEPRAJZOLATOK

Kána, Kelenföld, Szentimreváros, Albertfalva – hely és idő a név igézetében és korvíziók igázatában megjelölve. A hely szelleme, az idő által foglyul ejtett „genius loci” kényszerítő erő, de a szabados vagy vállaltan szellemtelen építő akarat számára nem ritkán az ellenállás ingere. A hely gyakran rejtőzik, sokszor válogat és szentélyébe ritkán enged be. A helyet gyakran a jelenidő fedi el, és van úgy, hogy a jelen fedi fel. Így történt, hogy egy szinte kegyeleti vagy dacosan retro-modern építő akarat túrta le a múltat fedő földtakarót az idő telepeiről, a neolitikus kultuszgödrökről, a vaskori szállásokról, a rézkori telepekről és cseréppé égett sarkú kemencés Árpád-kori veremház-alapokról a Hosszúréti patak partján. A tájboncolás, a múlt agnoszkálása hosszan tartott, és a hajdani Kánát rejtő nádasos lapályon az ég hosszú évszakokon keresztül egybenylott a föld mélyével. A faragott kövekkel keretes sírokból gyermekasszony- és férficsontvázak néztek az éggel farkasszemet hónapokon keresztül. A kibontott sírok gazdái leltározva, számba véve, fagyba meredten, esőtől verve és az építkezés porától lepve vártak sorukra türelmesen a kicsi Árpád-kori templom cintermébe húzódva, hogy végül közös tömegsírba kerüljenek. Egyedülálló falu-leletet tárt itt fel az új évezred egyik jellemző lakótelepe, a Tóvárosi lakópark fundálása. A hajdani Kána falu „rendhagyó feltámadását” a Gyürki Katalin által feltárt XI. századi Kánai apátság feltárása már évtizedekkel korábban jelezte, és talán a majdani kilakoltatott sírlakosok sorsát is, mindazt, ami a feltárt romra várt.

Hiába adtak hírt a helybéliek a hajdani Apa bán szent helyre épített apátságának feltárás utáni méltatlan sorsáról, hiába pályáztak ismételten a Sáros László önzetlen támogatásával elkészített és az önkormányzat és a műemlékvédelem által is támogatott történelmi emlékkert-tervezettel, hogy az apátsági szentély mellett ne egy légószirénaronccsal ékített rozsdás vaskilátótorony mutasson az égre, hanem harangkondulás vívja az eget segítségül a földi küzdelmekhez, vagy még inkább a földi békéhez. A földi hatalmak minden engedélyt megadtak, de anyagi támogatás dolgában a politikai váltógazdaságtól függetlenül mutattak érdektelenséget a történelmi kegyelet dolgában. Pedig a romot örökbefogadók hol a szomszéd önkormányzat alkalmi munkásaival, hol iskolások segítségével, de legtöbbször

saját kezükkel tisztogatták a személerakodónak használt szent helyet sziszifuszi reménytelenséggel. Ahogy a romkertet megtisztította a lelkes csapat, másnapra újra teherautónyi magánérdékű vagy vállalkozói szemetet találhatott ott az arrajáró.

Erről a magaslatról szinte hiánytalanul számba vehetjük a huszadik század ránk hagyott lakótelep-alkatait. A hajdani tengerpartról tekintünk alá, és odalent a kiszáradt tengerfenéken korallzátonyok helyén emberi sorszátonyokként terülnek el sokarcú sokféleségben ezek a telepek. A tudomány már sokszor kivetette a lakótelepek világára az értelmezés hálóját. Parks és Burgess városökológiája vagy Nash leydeni városantropológiai kutatásai fogalomkészletet, kutatási módszertant és leíró nyelvezetet kínálhatnak az értelmezőnek. Legyünk mi csak jelölvasók – bár ez is lehet kutatási feladat, igazi szociálszemiotikai kihívás – mert innen a hatezer éve lakott és hajdan Kánának nevezett kis falu fölött veszteglő templomhajóvázból szemlélt és olvasott építészeti valóságok valójában maguk is szövegek. Időkapuszulába rejtett üzenetek, a tájban felejtett, szétszóródott „kőtáblákra” írt akarat, diskurzus és narratíva, szöveg embersorsos denotátummal és elvont konnotációkkal stílusokról, kozmológiákról, iskolákról és hatalomról, és többnyire ugyanarról: a lét-bevetettek örök menedékkereséséről.

A vagonlakásból szabaduló erdélyi tisztviselőknak épített és polgári kényelmet kínáló házak a Szentimreváros sűrűjében, a hatalmas belmagasságú, előkelő lakásokat rejtő csendőrlakótelep a vasúti pálya ligetes szomszédságában, a Kós Károlyi népi romantika gesztusait kölcsönző, boltíves ablakaival Wekerle-telepi reminiszcenciákat idéző munkás és tisztviselő sorházak Albertfalván. Épülettextusok a harmincas évekből. Ami közös bennük: a történelmi otthonosság. Bár ezek a földszintes épületek is sorozatszerűek, repetitív uniformist viselnek, boltíves kapuzatuk mégis dallammá váltja a ritmust. A hangulatos földszintes házakat, a tetőteres jó kihasználású lakásokat szelíden övezik az elénk ültetett dió-, mandula- és egyéb gyümölcsfák. A csendes utcácskák műves kovácsoltvas kúttal díszített bokros, bodzafás kertbe futnak össze.

E lakótelepek lehetnek szemérmesen rejtőzők vagy a főútvonalakat eluralóan világot foglalók. A hajdani csendőrlakótelepet magas fákkal övezett parkocská rejt, kisforgalmú, egy-

irányú utcája a főútvonalba torkollik. Belső udvaros elrendezése arisztokratikus, míves kertzugokat rejt, a telep villaszerű, elegáns épületei meghitt belső világot teremtenek. Lám, egy valódi lakópark a harmincas évekből. Az utcai front kerítése és előkertje oldja és fedi az épületek hagyományos, reneszánsz és barokk utalásokat sem nélkülöző villastílusának összehangolt kaszárnyás rendjét. Az utcai front központi épülete is tekintélyt parancsoló, mégsem hivalkodó. Egy telep, amelyről nem látszik, hogy telep, és nem sejtjük, hogy erőd. Annál inkább érezni ezt a kerítetlen, de saját terébe záró, a Baranyai utat környező szocialista lakóerődről, melyben a sztálinista államapparátus kiváltságosai közül is sokan kaptak lakást. Pedig ez a lakótelep is rejtőzködik, valójában a közeli református templom menti meg a szomszédság építészeti arculatát. A református templom és a mellé épült bérházak szecessziós ornamentikával, anyag-, motívum- és tömegkezeléssel, a terméskövek faragásaival fedik el a közelben terpeszkedő modernista szocreál tömbök diktatúráról szóló üzenetét. Ez az időrétegek ökológiája, mely megtévesztően érlel össze végzetesen szembenálló gondolatiságokat, melyet így „old békévé az emlékezés”.

Máskor a gyökeresen eltérő eszméjű korszakok között sajátos Moebius-szalagon közlekedhetünk. Már szóltunk az Építész utca mögött elterülő Albertfalva-kertvárosi munkástelep idilli világáról, melyet a nyugati oldalról egy fölé magasodó, tűzemeletes szalagház övez, tolakodó közelségben, délről viszont a sztálini korszakból keltezhető lakótelep kisvilágával határos. A szocreál lakótelep is őriz titkokat. Az egyik oldalon a birodalmias timpanonok, műkőkeretes kicsi ablakok, gyermekded gigantomania, másik oldalon az idillien gazdag és ápolt vegetáció és a helyi, népi építészeti nosztalgiákkal elegyítő gesztusvilág. Az építész az oszlopalakítás, a boltívek, a kapuzat, a terek kialakítása során láthatóan dezertál a náci építészettel rokon sztálinista birodalmi stílusból és hazaszökik. Másrésztől épp a technológia korlátai mentik meg a helyzetet, mert a két illetve három emeletes épületeket túlnövik, elrejtik a félévszázados fák. A tervező dezertőr gesztusát illető párhuzamokat a korszak filmművészetében is bőven találunk. A *Talpalatnyi föld*, a *Lúdas Matyi*, a *Rákóczi hadnagya* vagy épp a *Tanyasi dívad* jelzik, e korszakban is milyen kevés képi, jelnyelvi gesztus kellett ahhoz, hogy egy lélekgyilkos diktatúra elidegenítő szemiotikai-szemantikai terrorjával szemben – ha csekély mértékben is, de – védelemhez jusson a lélek. Ezek a példák azonban inkább kivételek, mert a náci és szovjet racionalista életuraló és -szervező téboly az öntörvényű helyeket „Planungsraumokra” vagy az embertömegek áttelepítésével létrehozott gazdasági körzetek „ork” (lásd Tolkien) porlepte ipartájaival cserélte fel.

Az urbanizáció hatalmi logikájáról, a szociális és kulturális valóságot átépítő erőszakról nehéz újat írni, kevesebb szó esik az építészet idéző mágiájáról és lélek-antropológiájáról. Az építészet hermeneutikájának külön rétegét kínálja e rejtett antropológiai üzenet. A lélekgyógyítás szimboldramatikus eszközeit használó ágazata, a katathym képélmény nyit rá erre a jelentésrétegre. Nos a katathym képélmény megváltozott tudatállapotában az Ént a terápiás változás számára többnyire természeti énszimbólumok (rét, hegy) jelenítik meg, és e szimbólumok között a ház az egyetlen emberalkotta én-jelkép. A házképben foglalt emberi lélek a maga vertikális hámasságában az ösztön (pince), a psziché (lakószintek) és szellem (tető) egysége. Ijedten érzjük tetten a modernizmust, a Bauhaus építészettét a szellem megszüntetésén. A szellemtelenség néha csak ellapítja a tetőzetet, így a sztálinista lakótelepi épületeken még van tetőzet, de már bántóan lapult. A tetőzet emelkedésének kis szöge éppolyan jellegzetes szem és lélekvárató jellegem, mint az – a hatvani vasútállomás a markáns példa rá – oszlopokat átkötő szegmensív lapossága. Ez a mindennemű laposság, csak úgy mint a kicsi, vékony műkőkeretezésű, négyzet alakú ablakok az ezredforduló építészetében ijesztő mementóként vagy árulkodó módon térnek vissza, nehezen lehet ezt másnak tekinteni, mint a modern ellenforradalmának. Ha a politikai élet ötvenes évekből máig érvényesülő és ellenérzűletekben, hatalomkoncentrációban megmutatkozó dinasztikus átfolyásaira tekintünk, akkor e kérdések szociál-szemiotikai jelentései korántsem szűkíthetők esztétikai vonatkozásokra.

Gondolhatnánk, hogy a kádári kiegészítés végett vetett a szocreál építészet rémuralmának, de a felpuhuló diktatúra időszakának nevezett kádárista modernizmus kíméletlensége talán még fokozódott is az építészeti értékpusztításban és urbanizációs károkozásban.

Az építészeti merényletek léptékváltását maga a technológiai változás hozta magával, a sztálini téglamonumentalizmust a brezsnyevi szürke betonunalom moduljai váltották. Mindezt a modernizmus „in modo” múltiszonya töltötte fel a progresszionizmus dinamikájával. Bár a modernizmus hagyatéktelepei jelzik, hogy a modernista jövő talán a legavulékonyabb, a múltpusztításra mozgósító dinamikája örök és változatlan. Egyébként e korszak építészeti magukat a funkcionista nyugatra tekintés hősiességével áltatták. Moravia, Sartre, Salinger a rajzasztal szélén, a zsebben jegy Antionioni remekművére, az *Éjszakára*, a vásznon az olasz iparosodás, Torino, Milánó brutális lakótelepei. Miért ne aludtak volna nyugodtan Kelenföld, Albertfalva, Lágymányos, Őrmező teleptervezői. Kelet-Európa építészeti tatárjárásának előképei May, Gropius és Le Corbusier rajzasztalán szü-

lettek. Az utóbbi többször is elbukott vízióival, mint a marseillesi lakógép vagy Chandigar. Ez az építészet egyszerre volt radikálisan szellemtelen és ostobán messianisztikus. Crédójának középontjában a tervezés mindenhatóságába vetett hit állott, azaz a Nagy Francia Forradalom során feldúlt és kiürített szentélyekbe telepített Ész Istennőjének kultusza. Mert ezek a folyamatok lassan egy több évszázados luciferi (lásd még fényhozó, felvilágosodás, stb) szágává állnak össze. Corbusier lineáris város elmélete a szerves növekedésű, félháló-szerű történelmi városképekkel ellentétes lényegű, marseillesi háza pedig a szovjet építészet közösségi lakókombinát eszméjével rokon. Modulorja nyomán az „emberszabásúvá” tett lakások léptéke összement, és a tágaságát veszített térben a mennyezet már csak plafon. A kommunista városok felépítését Sztalin egyébként is a funkcionalista-modernista messianizmus olyan nyugati képviselőire bízta kezdetben, mint Ernst May és tervezőcsoportja. A szocialista modernizmus létképére utal, hogy ezeket a tervezett városokat az eszme urai az új típusú embert létrehozó „társadalmi kondenzátornak” tekintették. Paszternákot idézi így Germuska Pál (*Industria bővületében*, 1956-os Intézet, 2004). Mintha Godfrey Reggio *Koyaanisqatsi* filmjének képsorait látnánk: a város felülnézetből mint kondenzátor, vagy még inkább nyomtatott áramkör, a Fritz Lang óta jól ismert *Metropolis*fátumként működő óriásgépe, gyártelepe. Talán ilyen – lakótelepi látékyszerű – végtelenített hadrendben ismétlődő téglatest idol szellem-erőművek táplálják a kollektívizmus démoni hatalomművészeit, de lehet hogy csak afféle szociálszemiotikai szuggeszció ez a kiszolgáltatásról és kiszolgáltatottságról, a szürkeségről a börtönépítészet nyelvezetén elbeszélve.

Ezt a May-i modernista-bolsevista-funkcionalista blokk-építészetet 1933-tól a monumentalizáló, szimmetrizáló és klaszszicizáló birodalmi stílus váltja fel, de a tömbösítés szervező elvként megmaradt. Germuska jó érzékkel állapítja meg, hogy a két háború között modernnek számító nyugati urbanisztikai elképzelések jó része évtizedes késéssel és szovjet közvetítéssel érkezett meg hozzánk. Ehhez csak azt a Spenglernek tulajdonított megjegyzést fűzhetnénk hozzá: miért is félt a Nyugat a kommunizmus eszméitől, hiszen jó részét akkorra már meg is valósította. Spengler feltehetően az elszellemtelenedésre, a szélsőséges szekularizmusra gondolhatott.

Ha a háború a béke folytatása más eszközökkel, akkor hasonló logikával a békét, – legalábbis a minket sújtó változatát – is lehet a háború más eszközökkel való folytatásának tekinteni. A háborúk fontos járulékos célja az identitás megváltoztatása így vagy úgy, és ez lehet a szovjet megszállásból vagy a délszláv háborúból ismert nemi erőszak, vagy a hivatalos nyelv és írás

megváltoztatása. A békére váltott etnikai háború eszközei között szerepel a nyelvi elnyomás vagy a helyidentitás megváltoztatása, ahogy azt a Trianon utáni tapasztalatok a magyarság nemzedékeibe vették. Ha azért vagyunk a világon, hogy otthon legyünk benne, akkor az otthon fölötti ellenőrzés átvétele a lét elleni legalattomosabb támadás. Megszállásunk és alávetésünk gépezetében a szovjet házgyarak stratégiai fegyverré váltak.

A panel-, blokk- stb. lakásipar a kárpát-medencei magyarságot mindenütt meglepően hasonló logika alapján sújtotta. Az urbanizáció, a lakótelepépítés az etnikai népességarányokat Pozsonyban, Léván, Kolozsvárt, Marosvásárhelyen, Beregszászon és Szabadkán ugyanúgy megváltoztatta, de radikálisan megváltoztak szociokulturális tekintetben a belső-magyarországi népesség társadalomföldrajzi jellemzői is. A parasztsággal való leszámolás illetve az iparosítás érdekében folytatott településsorvasztás eredménye a fiatalság elvándoroltatása volt történelmi arculatukat lakótelepekkel roncsolt városainkba, mint amilyen Miskolc vagy Debrecen.

Környezetlélektani vizsgálatok sora talált összefüggést a lelki zavarok és a lerobbant, elszlömösödött lakótelepek világa között. De a politikai antropológia is kimeríthetetlen témát találhatna abban, hogy a hagyományos világukat elhagyni kényszerült és a tömegépítészetben felszívódó tömeglélet élők milyen kényszeresen válnak a sorsukat rontók alázas szavazatszolgáivá.

Történelmi városrészeket zártak el a szürke panelsorok. A hagyományos városrészekbe ékelődő magasházak, szalagházak a hagyományos párkánymagasságot nem tisztelő módon terpszkedtek a környező városrészek fölé. Az Óbuda építészeti skanzenként megkímélt hangulatos tere fölé végzetszerűen tolokodó paneltömbökhöz hasonló tapintatlanságot látunk az albertfalvai munkástelep földszintes házai mellett magasodó panelek esetében. A házgyári építészet a maga szürke tömbjével, az épület tömegéhez képest kicsiny ablakaival, hangsúlytalan kapuzatával, lapos tetejével igazi létmetaforává vált, a munkaerő kilövő silójává.

A szecessziótól az organikus, élő építészetig ívelő huszadik századi építőművészeti alternatívában a parasztiban megőrzött ősiség, anyag- és motívumhasználat, tömegkezelés egyszerre képviselt lelki ellenállást, helyi ellenkultúrát és a bartóki modellben megfogalmazott (pre-, vagy poszt-) modern szellemiséget. Ez az esztétikai kiállítás politikai ellenállást is jelentett, ami ellen az uralkodó építészeti diskurzus militáns módon lépett fel. Ez a kizáró elutasítás a legerősebben akkor nyilvánult meg, ha a fényárnyjáték, a tömegkezelés, a betonszínezés, az erkélykontúrok szabadították ki az épületet a szellemtelenség fogságából.

A hetvenes évek derekán az olvasóközönség a *Mozgó világ* lapjain csodálhatta az ősi formaidézetekkel megajándékozott és tudattalanunkkal társalgó házakat. A tervezők humánökológiai mélységű érveléssel bizonyították a házigyári lakások életminőséget rontó befolyását, az étkező, az erkély hiányát, az egygenerációs lakásdimenziók, a térarányok ellentmondásait. Csete György és a pécsi Ifjúsági Iroda paksi panelházai érthetetlen dühöt váltottak ki Major Mátéból, e vita annak idején közte és a költő Nagy László között az ÉS hasábjain bontakozott ki. Azóta a paneltömeglakások humanizálására tőlünk nyugatra elköltött temérdek pénz jelzi, hogy ez a purista betonracionalizmus sehol sem fogadható el, csak ott, ahol az alattvalói lét kiszolgáltatató törvényei megkérdőjelezhetetlenek.

A panellakások gazdaságtalan, pazarló világa nem veszélytelen, télen a fűtési költségek, nyáron az elviselhetetlen hőség teszik próbára stressztűrő képességünket. Pedig a beton is, mint a kő, igényli a zöld élet közelségét. Az egyik legígéretesebb megoldás kezdettől e betonfelületek repkénnyel, borostyánnal, futórózsával vagy egyéb futónövénnyel való befuttatása, erre máig alig látunk példát. És nem látunk példát játékos megoldásokra, nincs a művészetnek se megmentő válasza a szellemtelenségre. Nem épülnek tetőkertek, nem bontja meg felületjüket, pótlólagos építészelemény a bőrtönszürke monoton síkot. A házigyári szürkeség bénít.

A másik út az építészeti lélektelenség és szellemtelenség alkotó tagadása, a szerves építészeti útja. Budára a török hódoltság után magyar ajkú polgár sokáig nem telepedhetett be. De mit gondoljunk arról, hogy Budapesten, melynek építészeti arculatára a szecesszió oly erős hatással volt, és az e hagyományt folytató – és külföldön kivételes elismerésben részesült, akár „hungaricumnak” is tekinthető – élő vagy organikus építészeti a város arculata fölött rendelkező hatalom kirekeszti. Látnunk kell, hogy az építészeti is túszerű eshet e sajátos „memetikus” szociáldarwinizmusnak.

A kádári lakótelepépítészeti tehát a radikális szellemtelenség építészete, ahol minden lapos tetős ház katathym énszimbólumként hirdeti a radikális és gyógyíthatatlan szellemtelenséget.

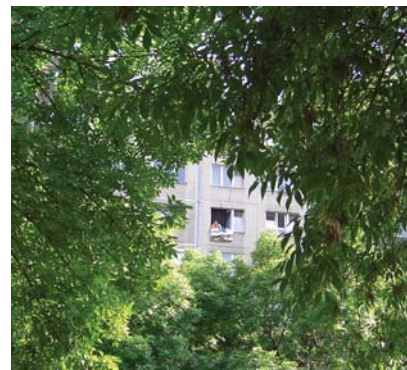
A hatvanas-hetvenes években a kelenföldi és albertfalvai házigyári lakótelepek érdekében idilli kertés, családi házas övezeteket dózeroltak el, és kellett néhány évtized, hogy a technológiai kénytelenségből levegősen telepített házak között felnövekedő zöld elfedje ezt a betonvilágot. A fák felmentő serege segít újra a földközben. A panel városkép odalentről tekintve elrejtőzik, rejtik a fák, a sétálók egymásra figyelése, a magányosan ziháló, kocogó „endorfin-érzése”, a sietős sürgés-forgás, ha mégis úgy alakul, hogy felnézünk a magasba, látjuk, a panel

leginkább az égből hasítja ki, azt megrabolva, a maga durva geometriáját.

A kelenföldi lakótelep nem áll magában, az örmezei mellett a gazdagréti panelváros már a nyolcvanas éveket idézi. A kelenföldi szovjet típusú egyenépítészeti, a csőbehúzó szobaelrendezés, az étkezőhelyiség hiánya a gazdagréti épületekben oldódik, a lakások már differenciáltak, alapterület, beosztás, alakíthatóság tekintetében is sokfélék. A panelépítészeti geometrikus diktatúráját itt is a vegetáció és a sok ablakból nyíló páratlan panoráma feledteti. Ez a lakótelep már a kora nyolcvanas évek géemkás, vállalkozói szocializmusának a tükre földszinti kisüzleteivel, szolgáltatásaival és a jólétre utaló autörengettel.

Van a nyolcvanas évek telepépítészetiének egy másik – szinte profétikus arca is. Ebben az időben alakultak ki a későbbi lakópark-építészeti jellemző, társasház léptékű, építészeti igényes kétemeletes, de lakásonként is kétszintes együttesek, amilyen a Solt utcai. Ezekre a házakra visszakerül a magastető, megnő az erkély, a terasz, a belső tér is alakítható, játékos. Eltűnik a szürke beton, a falak kifehérednek, a sötétbarna és a fehér kontrasztja válik uralkodóvá. Tisztaság, puritanizmus, méltóság és a belső kert díszítő buja vegetáció – határozott válasz a szocialista egyszürke esztétikára. A teletszerűen telepített együttesek életképességére utal feltámadásuk az olyan területeken, amilyen például legújabbban a Péterhegyi lejtőn épült multikulturális építészeti alkotás, posztmodern lakópark. Több égtáj él itt együtt, cserepes tetejű mediterrán villák, szintén déli ízlést idéző fehér falú, kék és sárga színekkel játszó házak, bajor építészeti idéző, termésköves, alpesi tetős vagy várszerű, bástyaépítménnyel játékosan historizáló villák. Kis stílusidézet skanzen fogadja az erre járó *a la carte*...

Más utat jár az új évezred másik lakótelepe, a hajdani, József nádor által telepített és az iparosodó városrészben elsüllyedt park helyén épülő Nádorliget. Nevével ellentétben ez a lakópark a paneles telepeknél kevesebb teret nyújt a fáknak. A játékos és változatos formavilágú, mediterrán építészeti utalásokban gazdag együttes körül és között a gyep és a bokor az uralkodó. De a játékoság is szigorúan a későmodern geometriai feszességének értelmezési tartományán belül marad, ha oldja is itt-ott egy-egy, a divat miatt elkerülhetetlen kerek forma ezt a „kemény él” filozófiát. Bár ezek az épületek délies hangulatúak, nagy üvegfelületeik, a beton és a kő uralma épp a melegt teszi elviselhetlenné. Ezen csak sok fa dús lombzata segíthetne, meg zöldtető, van hely a repkénynek is az elegáns geometriai felületeken, ha meg kívánnák idézni József nádor kertépítő buzgalmát. Alárendeltek a fák a Tóparti város színes dobozpiramisai körül, ha a cyberpromóciós képek zöld szegéllyel övezik

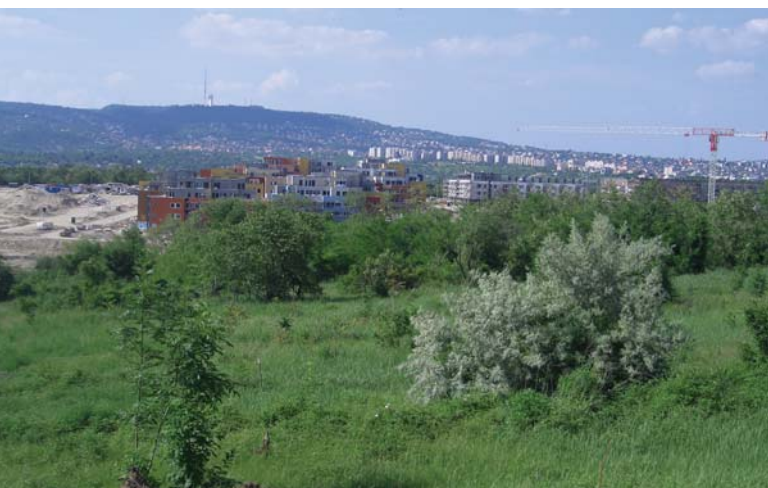
is a lakómonstrumokat. A tömzsi és magas lakáspiramisok nem engedik közel a fákat, itt épületgigásznak épülettítán a társasága. A természet inkább logo: Tópart. És nézi mindezt szorongva az erdő, hogy nem fog-e a Tóparti lakópark a Hegyoldal lakóparkkal farkasszemezni hamarosan. Nézi a Kánai erdő, azaz Kanauerwald, Kammererwald, Kamara-erdő. Az erdő tell nevei. Ez a lakópark az első lakó-tell-park, mely nem messze a neolitikus kultuszgödörktől, vas-, réz- és bronzkori, avarkori telepektől épül rá Magyarország legnagyobb feltárt Árpád-kori falujára. Reméljük megmutatja majd a múltat, mert a cyberpromóció képein csak a modernizmus, a tervezés kultuszának emlékművét látjuk. A fák körülveszik szép geometrikus rendben, fegyelmezetten és alkalmazkodóan. Ott a helyük a gazdasági racionalitás által kitöltött civilizátumban. A Tópart üzenet. Táj, tér, idill, idő (múlt és jövő) – az összezsúfolódó festett kubusok körül, és sejtjük: ezt a világot nehezen rejtheti el a dús lomboszat. Itt nincs helye a boltívre ráköszönő, bólogató diófaágnak, nincs földszintes, bodzavirágos csend a téren, nincsenek az öreg fák lombjától fedett építészeti megalkuvások, ahol a fák fölött szűrkelő, égre kelt lakótelepek a kő és az élő összetartozását hirdetik. Piramisokat látunk, a profitmaximálás színesre festett piramisait. Racionális metrum szerint a Tóparti város az egészséges és észszerű élet szigete. De vajon lesz-e a kis Árpád-kori templom feltárt alapfalai helyén kicsi kápolna, és az égre nyitott kőkeretes sírok lakói hol lakoznak majd? Milyen cinteremben éri őket a „rendes feltámadás”? A sportpályák, a rekreáció templomai is üzenetet hordoznak, a test kultuszának üzenetét. De még minden rendbe jöhet, ha az új lakók végül feltalálnak a romhoz, a Kánai apátsági templom mentőhajójához. Ha harangot visznek fel, és ha meghallják a harang szavát.

A szemlézett lakótelepek titka, hogy a történelmi és esztétikai erőszak, a könyörtelen valóságdiktátum vagy a szenttelen gazdasági érdek ellenére a lakozás, a „helyben élet” ezeket az épített világokat mégis megszeretteti. Kötődünk legridegebb szállásainkhoz is. Mert szétoldja a betont az idill vagy néha csak az emlékezés öröme. A ház énszimbólum és ágens, melyhez – mert megszoktuk, mert felnőtünk benne, mert odaköt szerettünk, odakötnek a többiek – ragaszkodunk akkor is, ha jelbeszéde idegen, dekonstruáló konstrukció. Ezért különösen nagy az építész felelősége. De a házon segíthet éntünk másik szimbóluma, mert a ház igazi társa: a fa. Láttuk, a fák megszelídítik a diktatúrák falansztereit, életet és szeretet vonnak köré, intimitást és idillt. Helyeállítják az én torz tükrévé tett projekciót, mert az én a fákban is lakozik. A környezetünkben lélekmélyi tükröben ház és fa – mi nézünk önmagunkra vissza, veszendően és kiszolgáltatva.

Mert csak két, Istenhez tartozó fogalom mentheti meg a lakozót, az élet öröme, ami Él ajándéka, mert *Él* az Isten, és a szeretet, ami János evangélistánál az Isten neve.

A (lakótelep)építész két imperatívusza: az élet örömmel telítő szolgálata és a szeretet sugalmazása.

46–47. oldal: csendőrségi lakótelep (Hamzsabégyi, Kanizsai utca), Albertfalvakertvárosi lakótelep (Építész, Vegyész, Fegyvernek, Karcag utca); 48–49. oldal: szocreál lakótelep és iskola (Mezőkövesd, Kisköre utca), belügyes lakótelep (Baranyai utca), kelenföldi lakótelep (Etele út, Tétényi utca), 50–51. oldal: Solt utcai társasházas telep (Solt, Pajkos utca), péterhegyi villanegyed, Nádorliget lakópark (Prielle Komélia, Hauszmann Alajos utca), az épülő Tóparti lakópark (Kőérberek)

Bradák Károly

OLVASÓI LEVÉL A SZENT KORONÁVAL KAPCSOLATOS ÍRÁSOKHOZ

Végh Tibor: *A Szent Korona üzenete.* (Országépítő 2004/3.)

A Szent Korona 19 zománcképe közül 16-nak az együttese az ábrázolt szentek névünnepeinek naptári sorrendbe állításával fontos üzenetet közvetít. (Pap Gábor: Hazatalálás. 550. oldal)

Az idézett hely szűkebb szövegkörnyezete az 547-től az 551., a tágabb az 512-től az 558. oldalig tart. Ezen oldalakból látható, hogy Pap Gábor nem a szentek névünnepeinek naptári sorrendbe állításával, hanem – többek között – a Szent Koronán megjelenő naptári rend leolvasásával jutott fontos üzenethez.

A Szent Koronán hátul középen, az abroncs felett, ahol ma Dukász Mihály bizánci császár képe látható, eredetileg Szűz Mária képe volt (gróf Révay Péter koronaőr feljegyzése 1613-ból).

Az említett kép nem az abroncs felett, hanem az abroncson lévő oromzat kiegyengetett foglalatának élén látható. A Szent Szűzanya képe a II. Mátyás koronázására (1608) vert emlékérem tanúsága szerint nem a foglalat élén, hanem a foglalatban volt. (Révay Péternek a Szent Szűzanya képére vonatkozó tényközlését a kutatás rendre megkérdőjelezte – aranyműves csoport, mérnök csoport, Csomor Lajos, Bogyay Tamás, Bakay Kornél, Bertényi Iván, Holler László stb. – de feltevéseiket, következtéseiket és állításait nem igazolták. Így Révay Péter tapasztalati úton szerzett adata annak megcáfolásáig tény marad.)

Hipotézist kell felállítani az abroncsra kicserélt két kép által ábrázolt szentek kilétére. (...) a megfelelő két személy Szent József és Keresztelő Szent János.

Révay Péter leírásában olvasható, hogy a Szent Szűzanya képe mellett „királyok és császárok” képei is láthatók voltak. A latin nyelv szabályai szerint „... ha mindegyikből egy-egy van (király és császár), de (együtt) ketten vannak, akkor a többes számot kell használni.” (Pap Gábor előadása, 2002. III. 6.) Vagyis a Szent Koronán legalább egy király és egy császár képe is látható volt. Ez a tény az eredeti képek ismeretében kizárja, hogy az említett helyen szentek, és közülük Szent József és Keresztelő Szent János képe lett volna.

Végh Tibor további, feltevésekre épített feltevéseivel nem a Szent Koronát, hanem a szentek időkoron jelölt névünnepeit vizsgálta, így eredményei sem bővítik a Szent Koronára vonatkozó biztos ismereteinket.

Kéri Ádám – Kiss Gergely – Kóczy T. László – Várlaki Péter: *A Szent Korona zománcképeinek vizsgálata.* (Országépítő 2004/3.)

A korona abroncsának zománcképeiről készült rendkívül jó minőségű színes képek informatikai feldolgozása (...)

Egy bizonyos határozott mintázatot meg tudunk erősíteni, amely az összefoglaló vélemények közül Bogyay Tamás hipotézisét igazolja. Eszerint az alsó (ú.n. görög) korona Bizáncban készülhetett 955 és 959 között, valószínűsíthetően (...) Sarolt királynő számára.

A színes fényképek színképelemzésével elért eredmények a fényképek, és nem a zománcképek színeire vonatkoznak, ezért azok színeivel kapcsolatos megállapításokra alkalmatlanok. Bogyay Tamás feltevése szerint, amelyet 84 éves korában Ruffy Péter interjújában (Magyar Nemzet, 1993. IX. 25.) is megerősített, a Szent Korona abroncsa I. Géza király (1074-1077) felesége, Areté Synadene koronája volt. „Megerősítéssel” a mintázat még nem válik ténnyé, így azzal Bogyay Tamás feltevést sem lehet igazolni. Zombor Gyula leánya, Sarolt sem Erdély, sem Magyarország uralkodója nem volt, így Géza feleségét a királynő cím nem illeti meg.

Az (...) elemzések egyértelműen kimutatták, hogy az alsó korona-abroncsra található nyolc kép biztosan ugyanannak a művésznek a munkája, együttes tervezés eredménye és egy időben készült.

A Szent korona tudományos kutatásának megindulása, 1790 óta közismert, hogy a „KΩΧ” feliratkezdetű zománcképek szétfeszíti a keretet, kerülete nagyobb, mint a foglalatlemez élének hossza. A feliratkezdet rövidítésjele közvetlenül a lemez szélén van, vagyis csak átalakítás (vágás, reszelés, csiszolás) után kerülhetett a mai helyére. A lemez betűinek színe (vörös) idegen az eredeti lemezekétől, a betűk formája, magassága vonalvastagsága eltér az eredeti képek betűitől.

Az alak formálása, ruházata, jelvényei lényeges vonásaiban különböznek az eredeti képek ábrázolásmódjától. A gyöngyök vagy kövek a *stemma* díszítetlen tetején, és nem az aranysegély élén állnak. A császárt hajtincsel ábrázolták, ami idegen a császári hajviseletek között. A császár nyakat fedő *maniakist* vagy *maniakiont* (drágakövel kirakott gallér) visel. A megmaradt művészeti emlékek tanúsága szerint a gallér egy vagy két részből állhat. Az egyrészes maga a vállgallér, a kétrészes nyak- és vállgallérból áll. Az utóbbi csak akkor tartozéka a császári viseletnek, ha a vállgallérhoz elöl-hátul *loron* vagy *loros* (drágakövekkel kirakott szövetsáv) csatlakozik. A „KΩΧ” feliratkezdetű lemezen látható gallérhoz nem szövetsáv, hanem *gammadion* (a gamma betű alakjához hasonló) formák csatlakoznak, ami idegen a császári viseleten. A császár nem visel *chlamyst* (köpeny), ami a császári díszviselet ábrázolt darabjai mellett annak elengedhetetlen tartozéka.

A zománckép készítője elhagyta a felkarok vonalát, a jobb és a bal alkart aránytalanul rövidre készítette, a jobb alkar vonalát megtörte, a bal alkart a felkarral való összefüggés nélkül ábrázolta, a bal kéz hüvelykujját hegyesnek rajzolta meg, ami az eredeti képek ábrázolásmódjától idegen.

Az aroncs egységes hét képének (Krisztus képével együtt) aranya fényes, az eredeti zománcebeégetés utáni finom csiszolás nyomait mutatja, a tárgyalt képé karcokkal teli és matt.

Ugyanígy lényegbevágó eltérések vannak a „Γε” feliratkezdetű zománckép ábráján. A korona csupán szegélydíszes öblös fejfedő, a fennmaradt hiteles művészeti emlékek szerint a bizánci koronák viszont nem a haj formáját, hanem a fej vonalát követik. A királyt hajtinccsel ábrázolták, ami idegen a bizánci díszviselettel ábrázolt személyek hajviseletétől. A fül nagysága, a nyak hosszúsága aránytalan. A chlamys alól hiányzik a tunika. A nyak körüli köpenyszegélyen belül a *tablion* (a köpeny táblája) színe és mintázata ismétlődik, amelynek mintázata egyébként szabálytalan, rendezetlen. A kép készítője a felkarok vonalát nem ábrázolta, azok aránytalanul hosszúak, a jobb alkar viszont aránytalanul rövid és nem függ össze a felkarral. A bal alkar hiányzik, a kézfej a köpeny széléhez csatlakozik. A hüvelykujjak hegyesen végződnek. A szív minták nem azonosak a „ΚΩΝ” feliratkezdetű kép azonos mintázatával. Betűinek mérete és formája eltér az eredeti képekétől. Az arany felületi kopottsága még erősebb, mint Dukász és „ΚΩΝ” lemezén, zománca repedezett, a szakáll egy része ki is hullott. A zománca hasonló mérvű romlása az aroncs egyetlen más képén sem ismétlődik.

A fentiek értelmében kizárt, hogy a „ΚΩΝ”, valamint „Γε” feliratkezdetű zománcképeket az eredetiekkel együtt tervezték és azokkal egy időben ugyanaz a mester készítette volna. László Gyula az aroncs egyes képeivel foglalkozva írta 1982-ben: „Talán sehol, egyetlen államban sem határozta meg annyira a részleteket az egész, mint Bizáncban. Szinte lehetetlen bármit vizsgálni anélkül, hogy helyét a földi szent értékrendben ne tudnók, mert minden ebben az értékrendben alakult, ezt tükrözi, ebben nyeri el értelmét. Ezt nagyon komolyan kell vennünk. Mint ahogyan komolyan vette Bizánc is. A császári műhelyekből kikerült tárgyak az ellenőrök láncolatán mentek keresztül. (...) Természetesen még nagyobb ellenőrzést kell elképzelnünk azokkal az ötvösművekkel kapcsolatban, amelyek valamiképpen a császár személyét érintették.”

A fenti idézet alapján még annak feltevése is kizárt, hogy a két zománcklemez Bizáncban készítették volna. Az eredeti képek és a három földi uralkodót ábrázoló lemezek között meglévő feltűnő hasonlóságok arra utalnak, hogy a három utóbbi kép

tervezője vagy tervezői és készítője vagy készítői másolásig menő pontossággal ismerhették az eredeti képeket és egymás munkáját.

Megerősíthetjük Csomor Lajos hipotézisét, hogy a két főangyal eredetileg hátul volt a jelenlegi Dukász kép helyén található Szűz Mária képpel együtt. A két főangyallal teljesen megegyező színekkel, arccal, formákkal és meglepő módon ószövetségi eföd-szerű, főpapi vállkendővel rendelkező Biborbanszületett Konstantin császár képe a Krisztus képtől jobbra, Géza király (fejedelem) képe a másik oldalon helyezkedett el. (...) Az ábrázolás külön érdekessége a bibliai leírással teljesen összhangban lévő vörös, kék és arany színű eföd.

Csomor Lajos legutóbbi (1997) feltevése szerint hátul, a lapokra csiszolt kő két oldalán eredetileg nem Gábor és Mihály arkangyalok, hanem Gábor és Rafael arkangyalok képe lehetett. Révay Péter leírásában nem Szűz Mária, hanem Szent Szűzanya áll. A „ΚΩΝ” feliratkezdetű kép színei, formái, arcábrázolása csak hasonló és nem teljesen megegyező a Gábor és Mihály arkangya-

lok képein láthatókkal. Az ószövetségi papi öltözet részét képező efódot Mózes II. könyvének 39. része írja le részletesen. E leírás szerint a három képen ábrázolt ruhadarab nem efód (ami nem három, hanem négy színű: arany, kék, bíborpiros és karmazsin), nem is efód-szerű, hanem gammadionokkal kiegészített vállgallér.

Az (...) elemzés egyértelműen megerősíti azt a hipotézist, hogy a császár és a két arkangyal összetartoznak mind az arcuk, mind az öltözetük szerint. (...) A császár ószövetségi főpapi jellegű efód vállkendőjével semmilyen más ábrázoláson nem találkoztunk. (...) A császár) kezében kardot, illetve labarumot tart.

A két arkangyal és a „KΩΧ” feliratkezdetű kép hasonlóságai a felsorolt eltérések mellett nem a képek összetartozásának, hanem az utóbbi másolat voltának feltevését erősítik. A három képen látható vállgallér legismertebb analógiái Velencében a Pala d’Oro arkangyalainak ruházatán láthatók, erre Deér József 1966-ban kiadott monográfiájában is hivatkozott. A császár kezében lévő tárgy nem kard, hanem irattekercs.

(...) szinte bizonyossággal állíthatjuk, hogy a korona hátsó főképén az Istenanya (Theotokosz) volt látható a kisdéd Jézussal.

A „szinte bizonyos” továbbra is feltevés. Így az is, hogy a Szent Szűzanya képén a gyermek Jézus is ábrázolva lett volna.

A tíz zománcképből álló rendszer egy misztikus koronát határoz meg. A három hátsó kép az Istenanyával (jobbján a kisdéd Jézussal), Mihály és Gábritel főangyalokkal egy jellegzetes Nikopoia toposzt mutat (...). A másik hét kép (...) középen Krisztussal, jobb oldalán a császárral és balján a császártól függő királlyal. A szemek természetesen mind ugyanarra a pontra néznek, mégpedig a császár kezében tartott, Krisztogramot mutató labarumra. Az ab-

Balra: a „KΩΧ” és a „Γε” feliratkezdetű zománckép; lent: Szent György, Szent Kozma és Szent Damján, A képeket Kovács Éva – Lovag Zsuzsa: *A magyar koronázási ékszerék* (Corvina Kiadó, 1978, Szelényi Károly felvételei) nyomán közöljük.

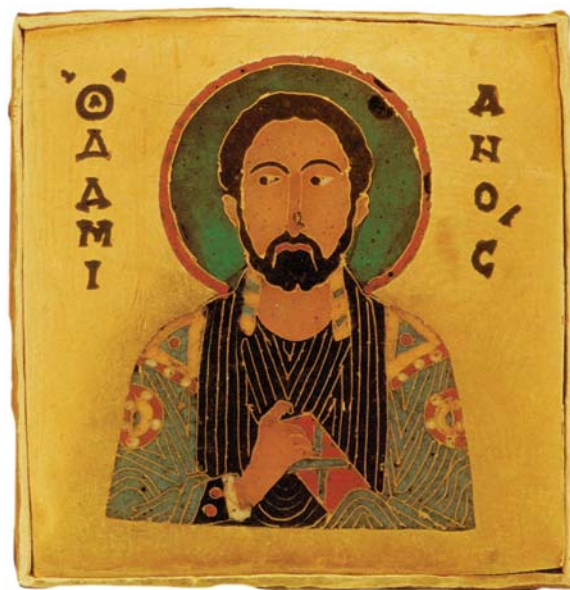
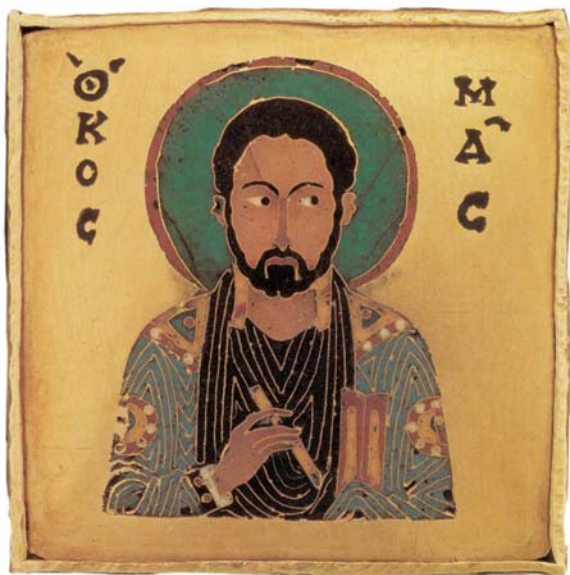
roncson lévő hat személy így jelképesen mind Krisztusra néz. (...) Felhívjuk a figyelmet annak a ténynek az inszitológiai sérthetlenségére, mely szerint az arkangyalok, a szentek és az uralkodók kizárólag az Úrra figyelhetnek. Ez a tény a korona egységes rendszerében csak az itt leírt elrendezés esetén valósulhatott meg.

A képelrendezési kísérlet több, igazolatlan, ténynek semmiképpen nem tekinthető feltevésre épül: nem bizonyított, hogy az abroncs különálló korona lett volna; hogy a Szent Szűzanya képén Jézus is ábrázolva lett volna; hogy a hátsó oromzat alatt Mihály és Gábritel arkangyal képei lettek volna; hogy a bíborbanszületett császár zománcclemezén olvasható „KΩΧ” rövidítés a Konstantin név rövidítése; hogy a Konstantinok közül a VII. volna; hogy egy bizánci császár képe egy szinten állhatott volna egy király képével; hogy magyar uralkodó valaha is függött volna egy bizánci császártól; hogy a király lemezén lévő feliraton a Géza név volna olvasható; hogy az ábrázolt személy Taksony fia Géza volna; hogy a két uralkodó lemeze eredetileg is a Szent Koronán lett volna.

A fentiek a képelrendezési kísérlet eredményének kizárólagosságát nemcsak megkérdőjelezik, hanem ki is zárják. Sok időt és fáradságot emésztő munkájuk eredményesebb lehetett volna, ha David Buckton (1981) nyomdokain haladva az eredeti képek színekélemzését folytatják, amivel legalább megbízható részeredményeket nyújthattak volna a további kutatás számára.

A szerkesztőség a levél közlésével nem kíván állást foglalni, egyébként erre semmi sem jogosítja fel. Ugyanakkor fontosnak tartja a Szent Koronával kapcsolatos vélemények, megközelítések, feltevések széles körű ismertetését, hogy az Olvasó képet kapjon a témával kapcsolatos gondolatok sokoldalúságáról és ezek kapcsán lehetőségünk nyílik a Szent Korona és a hozzá kapcsolható adatok, művek egyre táguló körének bemutatására is.

G. J.

KÖRNYEZET ÉS ETIKA

A L'Harmattan kiadó Ökoetika címen indított sorozatának első köteteként jelent meg a Lányi András és Jávor Benedek által összeállított szöveggyűjtemény, amely a környezet és etika összefüggéseire vonatkozó szakirodalomból, jó harminc év terméséből ad reprezentatív válogatást, magyar nyelven hozzáférhetővé téve a sokat idézett, de talán kevésbé olvasott alaptanulmányokat. Az alábbiakban Lányi András hosszabb bevezető tanulmányából idézünk néhány indító gondolatot.

Az európai modernitás válságáról könyvtárnyi irodalom szól, s még ha gyanítjuk is, hogy a kultúránkat elborító betű-óceán inkább a probléma része, mint a megoldásé, az utalás erre a hagyományra nagy általánosságban jelezheti az itt következő vizsgálódások irányát és szellemi környezetét. „Szellemi környezet” – egy emberöltővel ezelőtt biztosan más kifejezést választottam volna, ma azonban a „környezet”, ez a jellegtelen, közömbös szó használatos mindannak a jelölésére, amihez valaminek köze van, ahová *tartozik* vagy ahol *otthonos*, legyen az világnézet, rokonság, táj, vagy haza. E válság-irodalom korai klasszikusai, Dosztojevszkijtől és Kafkától Husserlig és Spenglerig egyetértettek abban, hogy a tudományos haladás diadalútja akkor vált ámokfutássá, amikor szem elől veszítette a tudás és a tudnivalók erkölcsi értelmét – vagy egyszerűen elhárította magától ezt a kérdést –, valamint abban is, hogy a mindenütt jelenlévő és mindent átalakító globális civilizáció gyermekei idegenné lettek, most aztán valóban „hátborzongatóan otthontalanná” (szophokleszi jelző Heidegger fordításában) a saját életükben. A kárpótlásul elnyert technológiai mindenhatóság pedig mérhetetlenül veszedelmessé tette őket a „legyőzött” természetre nézve – és itt mindenekelőtt a társadalomszervező és lélekidomító technikáknak kiszolgáltató emberi természetre gondolok. Mondom, mindez már száz évvel ezelőtt köztudott volt. A világháborúk erkölcsi katasztrófája végképp leleplezte az összefüggést a tömegtermelés és a népiirtás, a gépies engedelmesség és a természetpusztítás, doktor Jekyll és Mr Hyde között. A szorongás (Kierkegaard), idegenség-érzet (Camus), rossz közérzet (Freud), abszurditás-élmény (Beckett), nem utolsósorban a fáradtság (Husserl) adják az alaphangulatát a válságkori Európa szellemi életének, hiába próbálja ezt elnyomni előbb a kollektívista rémuralom „életigenlő” propagandája és cenzúrája, utóbb pedig az egoista önmegvalósítók „jóléti” társadalmában a pazarló és hivalkodó fogyasztás, az iparszerű szórakoztatás lármája.

(...) Mint Hans Castorpot a testét megtámadó kór tünetei, bennünket a világ húsának romlása, a földi élet működésében bekövetkező zavarok és katasztrófák ébresztenek a korunkat és kortársainkat megrontó erkölcsi válság tudatára. E válság mélységét mutatja, hogy erkölcsi természetét közvetlenül már nem is érzékeljük – erre szolgáló érzékeink elhaltak talán –, s csak a legdurvább fizikai állapotváltozásokra leszünk figyelmesek. Ennek a tompaságnak köszönhető, hogy ma a környezet vagy a bioszféra válságáról beszélünk, s csak kevesen a lényegről: amit Konrad Lorenz embervoltunk hanyatlásának nevez.

Mentségünkre szóljon, hogy etikai és esztétikai érzékenységünk között az összefüggés szorosabb, mint hisszük. Erkölcsi

intuíciónk – tetszik, nem tetszik – igazán csak arra válaszol, ami az érzéki szemléletben megjelenik. Ez végzetes lehet egy olyan civilizációra nézve, amely – hála technikai eszközei elképesztő teljesítményének – az emberi tapasztalat léptékét és horizontját térben-időben messze meghaladó változásokat tud előidézni a természetben és a társadalomban. Arra is képes, hogy ezek többségét elrejtse a hétköznapi emberének szeme elől, különösen az összefüggéseket, a látható reklámok és a láthatatlan szeméthegek között, a látható nyomor és a láthatatlan globális rezsimek között. Marad a közvetlenül érzékelhető üzemzavar: az emberi élet nélkülözhetetlen természeti és kulturális feltételeinek romlása. Ez minden ismert etika szerint rossznak, bűnösnek minősül. Környezeti etika azonban nem létezik.

Névadóinak jóhiszemű tévedése akkor is veszélyes, hogyha a bioszféra-válság (immár földtörténeti horderejű) etikai kérdéseit az erkölcsi eszmék történetétől elszakítva próbálják feltenni, valami merőben újfajta, „környezeti” etika illetékességi körében, de még veszedelmesebb, ha környezeti etikán az alkalmazott etika egy új ágazatát értik, valami olyasmit, mint a munkaerkölcs vagy a szexuál-etika. A „természet vége”, ma ugyanúgy, mint egykor a Húsvét-szigeteken, Új-Zélandon vagy Mezopotámiában, egy civilizációs katasztrófa jele: a jóról és a rosszról alkotott legalapvetőbb feltevéseinket teszi kérdésessé, tehát „az egész” etika újragondolására készítet. Kérdéseinkkel a hagyomány érvényességéről és megújításáról folyó, s mindig is zajló etikai párbeszédhez kell fordulnunk. Ott pedig nyomban kiderül, hogy környezeti etikáról mint olyanról már csak azért sem beszélhetünk, mert magát a „környezeti” kérdést minden etikai iskola másként teszi fel, másképpen érvel, és szükségképpen más következtetésekre jut.

Közös azonban a legkülönfélébb gondolati iskolák körében terjedő felismerés, hogy amit az ember a természettel, illetve nem-emberi lénytársaival művel, erkölcsi megítélés tárgyát képezheti. A tizenkilencedik századtól kezdve elsősorban az angolszás országokban fellépő állat- és természetvédők kezdeményezését a huszadik század második felében a filozófus „szakma” egyre több képviselője teszi a magáévá. Európa lassan ébredező lelkiismeretének emblematikus alakja az afrikai őserdőben kórházat alapító, de az állatoknak okozott temérdek szenvedés jóvátételét is szorgalmazó teológus és orgonista, Albert Schweitzer.

Az erkölcsi beszámíthatóság kiterjesztése nem-emberi lénytársainkra szerves végpontja a keresztény univerzalizmusban gyökerező és a felvilágosult racionalizmussal kiteljesedő szolidaritás-eszme fejlődésének. A nők számára 1792-ben a férfiakkal egyenlő erkölcsi méltóságot követelő Mary Wollstonecraft érveit egy Cambridge-i filozófus kortárs még azzal söpri le az asztalról, hogy ilyen alapon az állatok is erkölcsi státuszra formálhatnának jogot. Álláspontját száznolcvan évvel később Peter Singer már valóban az állatok jogainak védelmében idézi fel. Időközben beletörődtünk, hogy más társadalmi helyzetű, más vallású, más bőrszínű társainkat erkölcsi kérdésekben ugyanúgy kell figyelembe vennünk, mint a magunkhoz hasonlókat. Ahhoz azonban, hogy az emberiséget (Schiller, Kant és Jefferson

korának büszke találmányát) a nem-emberi természettől elválasztó határvonalat átléphessük, döntő változásoknak kellett végbemenniük ember és természet viszonyában. A természet, melynek titokzatos, az embernél mérhetetlenül hatalmasabb erőit egykor vallásos tisztelet övezte, előbb az elfogulatlan és részvétet nem ismerő tudományos vizsgálódás tárgya lett, utóbb a technológiai beavatkozás és üzleti kalkuláció rendelkezésére álló erőforráskészletté alacsonyították. Erkölcsi felelősségünk magasztos tárgyát a természetben, valamint a társ-szobjektumot más lényekben csak akkor ismertük fel, amikor magát a vadont, az emberi beavatkozástól érintetlen természetet már úgyszólván megsemmisítettük. Az egyes fejezetek szerzői:

Kinek az érdeke? Minek az értéke? – Peter Singer, J. Baird Callicot, Holmes Rolston; *A szolidaritás kérdőjelei* – Garret Hardin, Kristin Shrader-Frechette, Mark Sagoff, J. Baird Callicot; *A kereszténység szelleme és az ökológia* – Lynn White Jr., David N. Livingstone, Jeanne Kay; *Az azonosulás stratégiái – mélyökológia, ökofeminizmus* – Arne Naess, Michael E. Zimmermann, Karen J. Warren, Vandana Shiva; *Ökofenomenológia* – Erazim Kohák, David Abram, Frank Schalow, Vajda Mihály

A KÓS KÁROLY EGYESÜLÉS májusi konferenciájának keretében a pusztazámori kastélyparkban készítette el a képen látható élő fűzfaépítményt. Az előző számunk mellékletében ismertetett technológiával a mintegy ötven résztvevő egy nap alatt állította fel a hat méter átmérőjű kupolát.

ALPÁR IGNÁC (1855-1928) emlékkiállítás a Mezőgazdasági Múzeumban látható októberig, Rosch Gábor róla szóló monográfiája a könyvhéten jelenik meg az Enciklopédia Kiadó gondozásában.

POLÓNYI KÁROLY (1928-2002) emlékkiállítás a HAP Galériában (II. Margit körút 24.) látható június 2. és július 8. között.

HUSZKA JÓZSEF (1854-1934) emlékkiállítás a Népzeumi Múzeumban október végéig van nyitva.

ÉLET ÉS RAJZ címen a kolozsvári Polis Könyvkiadónál 2004-ben jelent meg Kós András szobrászművész visszaemlékezéseinek gyűjteménye. A szerző saját rajzaival illusztrált történetek húsz év jegyzeteiből álltak össze és különösen elevenen mutatják be a sztárnai gyermekkort, az 1920-as éveket, amikor Kós Károly az eredetileg csak műteremnek szánt Varjúvárból intézte minden társadalmi és művészi feladatát. A hely egyszerre volt szellemi centrum és a gyermekek számára a világ legvégén rejtőző paradicsom. Ennek a helynek a mindennapjairól kapunk a kötetből részletes, szeretetteljes, hiteles és Kós Károly személyétől függetlenül is gyönyörködtető képeket.

NYÍLT LEVÉL

Bozóki András, kulturális miniszter; Demszky Gábor, Budapesti főpolgármestere;
Hunvald György, Erzsébetváros polgármestere; Schneller István, Budapest főépítésze
és Varga Kálmán, a Kulturális Örökségvédelmi Hivatal elnöke részére

*Tisztelt Miniszter Úr, Főpolgármester Úr, Polgármester Úr,
Főépítész Úr, Elnök Úr!*

Együtt szólítjuk meg Önöket, mert a Belső-Erzsébetváros, a régi pesti zsidónegyed körüli következetlen politikai és igazgatási tevékenység újabb, olyan szimbolikus értékű bontáshoz érkezik, amely ellentétben áll vállalt céljaikkal és eddigi konkrét ígéreteikkel.

A Budapest építészeti, várostörténeti értékeinek megőrzésére 2004-ben alakult ÓVÁS! Egyesület tagjai és támogatói egyre értetlenebbül szemlélik a régi pesti zsidónegyed rehabilitációját sajátosan értelmező döntéshozók lépéseit. Önök korábban külön-külön mindannyian kiálltak a Világörökség védőzónájaként és most már műemléki jelentőségű területként nyilvántartott városnegyed egyedülálló városszerkezetének és épületállományának megmentése mellett. A megtartásra irányuló, kinyilvánított akaratuk eddig azonban nem állt össze olyan egységgé, amely valóban érdemi rehabilitációt, revitalizációt indíthatna meg. E döntésképtelenség nyomán a negyedet súlyosan érintő, visszafordíthatatlanul káros folyamatok tovább folytatódnak.

A műemléki védelem alatt álló negyed egyik klasszicista lakóházát (Kazinczy u. 9., épült 1860 körül Diescher József tervei szerint), amely környezete meghatározó épülete, a tulajdonos befektető – paradox módon az ország legnagyobb, műemlékfelújítással foglalkozó cége –, hamarosan lebontja. Tegyük hozzá, *jóhiszeműen*, mert jogerős bontási engedéllyel rendelkezik.

Tisztelt Miniszter Úr!

A most bontásra ítélt ház újabb szomorú szimbólum számunkra. Azzá vált, mert a KÖH határozott védési javaslata és hatóságként megfogalmazott jogértelmezése szerint is magától értetődően védendő épületet a Minisztérium az erre irányuló miniszteri rendeletből törölte. A Minisztérium azt a minimális konfrontációt sem vállalta fel, amely a közösségi és a befektetői érdekek összehangolása érdekében szükséges lett volna. Úgy látjuk, Pest régi zsidónegyede szavakban mindenkinek fontos, de ha törvények alapján keletkezett jogokról esik szó, csak egy utat követnek: a jogra, a mások jogára hivatkozva vagy nem születik döntés, vagy olyan döntés születik, amelyben fel sem merül a közösségi érdekérvényesítés kérdése.

Most újra dönteni kellene. Dönteni a megoldáshoz vezető lépésekről. Azért, hogy ne csak a szavak, de a tettek is igazolják, hogy fontos a városnak, az országnak rangot adó világörökségi cím.

Budapesten, az utolsó utáni pillanatban, 2005. május 18-án

Tisztelettel,
az ÓVÁS! Egyesület tagjai és támogatói

Tisztelt Főpolgármester Úr, tisztelt Főépítész Úr!

Tudjuk, hogy a kétszintű önkormányzati rendszer nehézségeket okoz a kerületi kezelésben álló, de a főváros jövőjének is fontos területek, épületek megóvásában. Ez azonban nem lehet állandó mentség olyan kérdések megoldásában, amelyek a főváros érdekeit is szolgálják. Budapest pályázik Európa kulturális fővárosa címére. Hogyan kívánnak együtt dolgozni a kerületekkel az egész fővárost érintő feladatok végrehajtásában, ha e belső, várostörténeti szempontból Önök szerint is kiemelten értékes terület megmentése érdekében eddig semmit nem tudtak elérni?

Tisztelt Polgármester Úr!

A Madách sétány és a kapcsolódó szabályozási tervek még mindig érvényben vannak. Tisztában vagyunk azzal, hogy a képviselőtestületre a tavaly indított akciónk nyomán Önök által nem kívánt figyelem irányult. Örülünk annak, hogy e figyelem a tervek átgondolására és a rehabilitáció előtérbe helyezésére készítette Önt. Az irányváltás azonban határozott akaratban – például rendeletmódosításban – még mindig nem öltött testet. Mire vár a kerület vezetése és a képviselőtestület? Ha valóban fontosnak tartják a helyi értékek megőrzését, mikor alkotnak olyan átfogó tervet, amely a meglévőből, a megmenekült épületállományból, az egyedi utcaszerkezetből indul ki, és nem számol olyan bontásokkal, mint a már említett Kazinczy utcai vagy az Önök tulajdonában lévő Dob utca 27? Miért nem keresnek olyan befektetőket, akik a műemlékfelújítást nem álcának tekintik nagyszabású bontások igazolásához, hanem komolyan veszik a városi területek megújítását? Miért adnak ki olyan engedélyeket, amelyek a negyed arculatának teljes megváltoztatását és silány épületek felépítését teszik lehetővé?

*Tisztelt Miniszter Úr, Főpolgármester Úr, Polgármester Úr,
Főépítész Úr, Elnök Úr!*

A civil szervezeteknek nincsenek olyan eszközeik, mint amilyenekkel Önök rendelkeznek. Mi csak a figyelmet tudjuk felhívni arra, hogy itt valami nincs rendben. A régi pesti zsidónegyed ügye továbbra is rendezetlen. E tény és a területért érzett aggodalom arra készítet bennünket, hogy tájékoztassuk az UNESCO Világörökség Bizottságát a kialakult helyzetről és e nyílt levél útján próbáljuk Önöket annak a kérdésnek a tetteiben is megjelenő megválaszolására készíteni, fontos-e Önöknek a régi pesti zsidónegyed revitalizációja?

A levelet Bozóki András miniszter személyesen átvette a Kazinczy utca 9. megóvásáért rendezett tüntetést, követően. Lapzártakor a házat már lebontották. A miniszter ígéretet tett a különféle érintett intézmények közötti egyeztető tárgyalások felújítására.

Fent: Salamin Ferenc, Tarcal, Majoros-borászat távlati képe; lent: a szerencsi általános iskola belső tere

MELLÉKLET: MEZEI OTTÓ KIADATLAN CSONTVÁRY-TANULMÁNYAI

TIZENHATODIK ÉVFOLYAM – NYÁRI SZÁM – ÁRA 500 Ft.